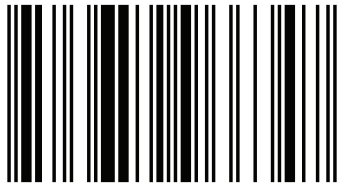

Kafkasların stratejik önemli ülkelerinden olan Gürcistan'da 300-400 bin civarında Türk varlığı bulunmaktadır. Azerbaycanlılar, Borçalılılar, Karapapaklar adlandırılan bu etnik topluluk, zengin sözlü ve yazılı edebiyata, ozan-âşık sanatı geleneklerine sahiptir. Bu araştırma eserinde Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinde vücuda gelmiş Türkçe âşık şiiri ürünleri incelenmektedir. 1. bölümde Gürcistan'da Türklerin coğrafi konumu, tarihsel geçmişi, folkloru hususunda bilgiler sunulmaktadır. 2. bölümde Gürcistan'da 1920 öncesi âşıkların, saz şairlerinin (Kul Allahkulu, Zabit, Üveyler, Güller Peri, Şindili, Alhas Hacallı, Leleoğlu, Miskin Nebi, Musa Karaçöplü, İsa Borçalı, vd) edebi mirasları irdelenmektedir. 3. bölüm Gürcistan'da ortaya çıkmış halk-âşık öyküleri (Gürcü Kızı ile Burçalı Kerim, Şehriyarnâme, İsmail ile Kızıyeter, Mihralı Bey, vd) üzerine çözümlemeleri kapsamaktadır. Ekte Gürcistan Türkçe âşık şiirinden örneklerle ve edebi metinler üzere sözlüğe yer verilir. Kitap, öncelikli olarak filolog akademisyenlere, araştırmacılara, ayrıca ilgili okuyucu kitlesine hitap eder.

Prof. Dr. ŞUREDDİN MEMMEDLİ: T. C. Ardahan Üniversitesi öğretim üyesi. 1956 Gürcistan doğumlu. Gürcistan Şeref devlet nişanlı. 15'ten fazla araştırma ve şiirler kitapları, indeksli hakemli dergilerde çok sayıda makalesi yayınlanmıştır. Bilimsel çalışmalarının temel konusunu Gürcistan'daki Borçalı Türklerinin edebiyat gelenekleri oluşturur.

978-3-659-96634-7

www.lap-publishing.com

Şureddin Memmedli

Gürcistan'da Türkçe Âşık Şiiri Gelenekleri

Şureddin Memmedli

Gürcistan'da Türkçe Âşık Şiiri Gelenekleri

Şureddin Memmedli

**Gürcistan'da Türkçe Âşık Şiiri
Gelenekleri**

Türkçe Özel Seri

Impressum / K nyne

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek: Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de> abrufbar.

Alle in diesem Buch genannten Marken und Produktnamen unterliegen warenzeichen-, marken- oder patentrechtlichem Schutz bzw. sind Warenzeichen oder eingetragene Warenzeichen der jeweiligen Inhaber. Die Wiedergabe von Marken, Produktnamen, Gebrauchsnamen, Handelsnamen, Warenbezeichnungen u.s.w. in diesem Werk berechtigt auch ohne besondere Kennzeichnung nicht zu der Annahme, dass solche Namen im Sinne der Warenzeichen- und Markenschutzgesetzgebung als frei zu betrachten wären und daher von jedermann benutzt werden dürfen.

Deutsche Nationalbibliothek tarafından yayınlanan bibliyografik bilgiler: Deutsche Nationalbibliothek, bu yayını Deutsche Nationalbibliografie'de listeler; detaylı bibliyografik bilgi Internet'te <http://dnb.d-nb.de> sitesinde mevcuttur.

Bu kitapta bahsedilen herhangi bir marka ve ürün adı, tescilli marka, marka veya patent korumasına tabidir ve ilgili sahiplerin ticari veya tescilli markalarıdır. Marka,  r n, ortak ve ticari adların, ürün açıklamalarının v.s. işbu eserde özel işaretleme olmadan bile kullanılması, hiçbir surette, bu çeşit adların tescilli marka ve marka korunması kanunu açısından kısıtlanmamış ve böylece herkes tarafından kullanılabilir olduğu şeklinde yorumlanamaz.

Coverbild / Kitap kapağı resmi: www.ingimage.com

Verlag / Yayıncı:

LAP LAMBERT Academic Publishing

ist ein Imprint der / yayınevinin bir ticari markasıdır

OmniScriptum GmbH & Co. KG

Bahnhofstra e 28, 66111 Saarbrücken, Deutschland / Germany

Email / E-posta: info@omniscryptum.com

Herstellung: siehe letzte Seite /

Basım yeri: son sayfaya bakın

ISBN: 978-3-659-96634-7

Copyright / Telif hakkı   Şureddin Memmedli

Copyright / Telif hakkı   2016 OmniScriptum GmbH & Co. KG

Alle Rechte vorbehalten. / Her hakkı saklıdır. Saarbrücken 2016

Yazar	: Prof. Dr. Şüreddin Memmedli
Konu	: Gürcistan'da Türkçe Âşık Şiiri Gelenekleri
Bilim editörü	: Doç. Dr. Gülnara Gocaeva

KİTABIN İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	3
1. GÜRCİSTAN'DAKİ TÜRKLER: COĞRAFYA, TARİH, FOLKLOR	7
2. GÜRCİSTAN'DA TÜRK ÂŞIKLAR, SAZ ŞAİRLERİ (1920 öncesi)	11
Kul Allahkulu.....	16
Usta Polat	18
Zabit	19
Üveyler Allahverdi	24
Fatma Alikızı	27
Güller Peri	27
Mehammed Şindili	29
Alhas Hacallı	30
Allahverdi Leleoglu	34
Mirza Mehdi Velizade	36
Miskin Nebi	37
Musa Karaçöplü	40
İsa Borçalı	41
Abbas Ali	43
3. GÜRCİSTAN'DA TÜRKÇE HALK-ÂŞIK ÖYKÜLERİ	45
“Gürcü Kızı ile Burçalı Kerim”	46
“Şehriyarname”	47
“İsmail ile Kızıyeter” (“Kars'a doğru bakıp ağlarım”)	52
“Mihralı Bey” (“Karapapak kartalı”)	55
“Ağacan ile Güllüzar”	59
4. SONUÇ	61
5. KAYNAKÇA	65
6. EKLER	73
Gürcistan'da Türkçe âşık şiirinden (1920 öncesi) örnekler	73
Sözlük (kitaptaki edebi metinler üzere)	79

BAHTİYAR VAHABZADE (ünlü şair):

“Bu diyarlar (Borçalı-Başgeçit) koruyup sakladığı güzel gelenekleri, en vacibi de dil saflığı ve doğallığıyla seçilir”.

ZEKİ VELEDİ TOGAN (tarihçi):

“Bu kabilenin (Barsalların) önemli bir kısmı bugün orta Kura ırmağı sağında eski Gogaren ülkesinin doğu kısmında Borçalı tesmiye olunan sancakta Borçalılılar adıyla yaşamaktadırlar”.

MEHMET FAHRETTİN KIRZIOĞLU (tarihçi):

“Kür'ün güneyinde ve Gence ile Ahılkelek (Cavahet) arasında bulunan ekiz boy Borçalı-Kazaklardan Borçalı-Barsılların Debed de denilen Borçalı çayı boylarında yerleşerek, buralara adlarını verdikleri malûmdur”.

SEYFULLAH TÜRKSOY (günümüz gazeteci):

“Ben yıllardır Türk dünyasını baştanbaşa dolaşan bir gazeteci olarak diyebilirim ki, en saf, en temiz, en katkısız Türklüğü Borçalı'da gördüm”.

GİRİŞ

Günümüz edebiyat biliminde ulusal edebiyatların bölgeler, sahalar üzere öğrenilmesi güncel önem arz etmektedir. Bu husus, araştırmaları bölgesel boyutta özgüllüklerin öğrenilmesine, edebiyatın gelişim sürecinde bölge katkılarının göstergesi olan edebiyat muhitlerinin incelenmesine de yöneltilir. Bu açıdan Gürcistan'daki Borçalı Türkleri edebiyat geleneklerinin incelenmesinin de gündeme gelmesine özen göstermeliyiz.

Gürcistan'daki Türklerin edebiyat muhiti kavramı Gürcistan Karapapak topluluğunun bellekten belleğe, kuşaktan kuşağa taşınan edebi gelenek bilgisini, yani milli edebiyatımızın Gürcistan'daki kolu anlamını ihtiva eder.

Bugün üç komşu, samimi devlet – Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye kavuştağında Gürcistan'a bağlı olan, Gürcülerle Karapapak Türklerinin iç içe sevecence meskûnlaştıkları, Kvemo (Aşağı) Kartlı denilen bir bölge bulunmaktadır. Günümüzde Gürcistan'da yarım milyon civarında Türk-Azerbaycan topluluğu, başka deyişle, kendilerine sadece gururla Türk'üz veya Karapapak Türküyüz söyleyen bir topluluk yaşamaktadır. Onların soy kökünün, tarihsel geçmişinin, kültürünün, ana dilinde eğitiminin, folklor, edebiyat, sanat, yayın-basın faaliyetinin gelişimine özen gösterilir¹.

Sunulan monografinin amaçlarından birisi de Azerbaycan edebiyatının uzantısı olan Gürcistan Borçalı edebi ortamıyla Doğu Anadolu şiir muhiti arasında yakınlığa ışık tutmaktır.

Şimdiki halde muhitin 1920 öncesi teşekkül, gelişim sürecinin araştırılmasının nedeni şudur ki, Gürcistan'daki Türklerin edebiyat geleneklerinin ezel çağları karanlık kalmış, hafızalardan silinmek korkusuyla yüz yüze durmuştur ve dolayısıyla da, bilimsel araştırma çerçevesinde epeyce ilgi çeken, bölge özgünlüğü için daha çok olgu malzemesi veren tıpkı şu dönemdir.

1 * Gürcistan'daki Türkler (Azerbaycan Türkleri) hakkında Türkiye'de çeşitli yönlerde – siyasal tarih yönünde Mirza Bala Mehmetzade, Mehmet Fahrettin Kırzioğlu, Zeki Velidi Togan, epigrafik yazıtlar yönünde Cengiz Alyılmaz, etnografya yönünde Yaşar Kalafat, abideler yönünde M. Fahrettin Kırzioğlu, yer isimleri yönünde Recep Albayrak, şive-ağız özgüllükleri yönünde Ahmet Caferoğlu, Bahadır Güneş, Nevzat Özkan, eğitim tarihi yönünde Osman Mert tarafından araştırmalar yapılmış, tanıtım kitapları yayınlanmış, ağ sayfaları hazırlanmıştır: Caferoğlu 1943: 17-84; Bala 1967: 330-331; Kırzioğlu 1972; Kırzioğlu 1995; Aydoğ 1998; Albayrak 2004; Dündar 2004; Mert 2004: 233-234; Kalafat 2005; Alyılmaz C 2008; Güneş 2013; <http://www.karapapak.com>; <http://www.terekemekarapapakturkleri.com>

Konuyla ilgili kaynakları iki kısımda özetleyebiliriz:

- Birincil kaynak materyaller
- Araştırma-inceleme çalışmaları

Birincil kaynak materyalleri de yine üç kısımda sınıflandıra biliriz:

- Arşiv belgeleri
- Yayınlanmış kaynaklar
- Bölge üzere derlemeler

Önemli kısmını ilk kez bilimsel araştırmaya bu monografi yazarının çekmiş olduğu arşiv me hazları aşağıdaki arşivlerde bulunmaktadır:

- Azerbaycan Folklor Enstitüsü arşivi¹,
- Azerbaycan Fuzuli Elyazmaları Enstitüsü arşivi²,
- Azerbaycan Selman Mümtaz Devlet Edebiyat ve İnce Sanat Arşivi³,
- Gürcistan Milli Bilimler Akademisi Gürcü Edebiyatı Enstitüsü arşivi⁴,
- Gürcistan Milli Kütüphanesi arşivi⁵,
- Gürcistan Milli Kütüphanesi süreli yayımlar arşivi⁶,
- Gürcistan Milli Müzesi Doğu elyazmaları arşivi⁷,
- Gürcistan Milli Elyazmaları Merkezi arşivi⁸
- Bu monografi yazarının bireysel arşiv koleksiyonu⁹.

Arşiv me hazlarından Azerbaycan Edebiyat ve İnce Sanat Arşivi'nde Ziyeddin Efendiev (Ziya Borçalı) fonundaki “جنگ بیاض” (Cönk-beyaz)¹⁰ özenlikle kıymetlidir. “Cönk-beyaz” iki defterdir. Ziyeddin Efendiev'in elyazmaları arşive sunulurken bu materyallere babası Yusuf Efendi Allahyarzade'nin külliyatı da katılmıştır¹¹. Bu defter, Türkiye'de yüksek ruhani eğitimi almış, Borçalı kadısı olmuş, şiirler yazmış olan Yusuf Efendi'nin ola bilirdi. Cönk-beyaz'ın tıpkıçekimi bu monografi yazarının ev arşiv koleksiyonunda da bulunmaktadır¹².

1 Köroğlu 1936; Süleymanov 1962

2 Cönkler 9, 19, 89, 168; Zabıt Q26; Şehriyarname 1829

3 Cönk-beyaz 1914; Borçalı İ 1926; Sefergil 1930; Kireçli 1947

4 Blaidze 1930

5 Seferov 1924; Şenlik 1928

6 Tiflisliye vedomosti 1830; Kavkaz 1851; SMOMPK 1890

7 Rzaoglu 1920

8 Celalî L140; Tiflisî L41, L49; Şiirler 1894; Abuladze 1977; Abuladze 2004

9 Cönk-beyaz 1914; Rzaoglu 1920; Rzazade 1929; Efendiev 1959; Efendiev 1961; Leleoğlu 1995; Dollu 1999; Soğanlıklı 2001; Memmedli Ş 2006

10 Cönk-beyaz 1914

11 Mehdi 2001

12 Cönk-beyaz 1914

İlk kez ve ayrıntılı şekilde bu monografi yazarının araştırdığı¹, “Ziya Borçalı Cönk-beyazı” adlandırdığımız şu defterde tertipçinin seçtiği, bölgede yayılıp sevilmiş şiirler bir araya getirilmiştir. Burada maniler, destanlardan şiir parçaları, Fuzuli, Karacaoğlan, Vakıf, Tufarkanlı, Hasta Kasım, Kurbanî, Zakir, Alasker, vb ünlülerden örnekler yanında, Borçalı–Ahıska söz ehli Zabit, Allahverdi, Karanî, Nebi, Mehmed Şindili, Hasta Hasan, Sadık, Şenlik Baba, Şekerhanım, Emrah, Kahraman, Mirsis, Mehdi, Suna hanım, vb şairlerin şiirleri de yer almaktadır.

Konuyla ilgili inceleme, araştırma çalışmaları:

Bu konuda ilk makaleyi Abbas Kireçli (Memmedov) (1917–1947) yazmıştır. O, Kireç-Muşanlı köyündendir, şair Mirza Hasan Mecruh'un oğludur. Karabağ'ın Şuşa şehrinde enstitüde dekan görevini üstlenmişti. Bakü'de öğretim üyeliğini ve doktora öğrenimini sürdürmüş, gazetelerde, dergilerde edebi-eleştirel makaleler yayınlamıştı. Hikâyeleri ve cephe anıları da vardır. 1947'de yazdığı, Bakü'de arşiv saklanıcındaki “Borçalı şairleri hakkında” isimli makalesinde² önceki çağlardan Muğanlı Kasım Ağa, Kuşçulu Abbas Ali, Kosalı Zabit, Lecbeddinli Namaz, Beyazıtlı Mesim ve başkaları Gürcistan'daki Türklerin ilk edebi söz ehli, Tekelili Mecruh, Kölagirli Mühekker Rzazade bu muhitin layıklı edebi simaları olarak tanıtılmışlar. Bu çalışmayı Gürcistan'daki Borçalı Türklerinin edebi geleneklerinin gelişim sürecinin incelenmesi açısından ilk adım değerlendirmek olar.

Gürcistan kökenli ünlü pedagog Aliyar Karabağlı, Gürcistan Türk-Azerbaycan şairleri hakkında makaleler yazmıştı. Aliyar Karabağlı (1901–1969) Lecbeddin köyündendir. Bu köyde öğretmen, Bakü'de pedagoji araştırma enstitüsü şube müdürü, “Azerbaycan Mektebi” dergisi sekreteri, editör yardımcısı çalışmış, Bakü Devlet Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır. Bakü'de Edebiyat ve İnce Sanat Arşivi'ndeki şahsi fonunda Gürcistanlı Türk şairler hakkında bilgiler, onların edebi miraslarından örnekler vardır³.

Ziyeddin Efendiev'in konu üzere derlemeleri, yayınları, makaleleri vardır. Ziya Borçalı gibi bilinen Ziyeddin Efendiev (1902–1965) Arıklı köyündendir. Gori darülmualimin'i bitirmişti, Tiflis'te pedagoji enstitüde öğretim üyesi çalışmış, ders kitapları hazırlamış, edebi-eleştirel makaleler, şiirler yazmıştır. Şair Zabit, şair Mühekker hakkında makaleleri bilimsel içeriğiyle önem arz etmektedir⁴.

1 Memmedli Ş 2000: 7–8; Memmedli Ş 2003

2 Kireçli 1947

3 Borçalı İ 1926; Sefergil 1930

4 Efendiev 1959; Efendiev 1960; Borçalı Ş 1999: 11–13, 30–32

Gürcistan'daki Türk-Azerbaycan topluluğunun edebiyat geleneklerinin akademik bilimsel açıdan sistemleştirme deneyimi olarak Eflatun Saraçlı'nın “Borçalı edebi muhiti” başlıklı makalesi¹ öne çıkar. Konuyla ilgili bilim insanlarından Eflatun Saraçlı, Behram Mehdi, Abbas Hacıev, Adil Mişiev, Dilara Alieva, Asif Hacı, Ensar Aslan, Vahid Ömerli, Valeh Hacılar, Hüseyinkulu Memmedli, Elhan Memmedli, Hemid Veliev, Razım Memmedli, Süleyman Süleymanlı, Mahyeddin Sultanlı, İsmail Ömerov, Medet Çobanov, Cengiz Alyılmaz, Semra Alyılmaz, Azim İsmaili, Müşfik Çobanlı, Şahbaz Şamıoğlu, Tinatin İsabalıkızı, İsmail Güller, Reşid Hacallı, Reşid Fahrallı, Deryayınur, Ali Abbas, Ali Şamil, Ferhad Hubanlı, Neriman Abdülrehmanlı, Abdüleli İbrahimsoy, Semender Almemmedli, Yusuf Yusifli ve başkalarının araştırmaları, derlemeleri takdire şayandır². Ayrıca, Selman Mümtaz, Hemid Araslı, Kemal Talipzade, Mehdi Rzavi, Azize Caferzade, Bahtiyar Vahabzade, M. Fahrettin Kırzioğlu, Ensar Aslan, Orhan Yeniaras, Elyar Seferli, Nizami Caferov, Mürsel Hekimli, Sednik Paşa Pirsultanlı, Meherrem Kasımlı, Azad Ozan, Arif Emrahoğlu, İbadet Rüstemli, Sevil Mehdieva, Kaşem Veliev, Yaşar Kalafat, Hetaya Rüstemova, Azade Talih, Perviz Kâzımoğlu, Kemandar Eyvazlı ve başkalarının da ilgili çalışmaları vardır.

Yayınlanmış kaynak materyaller sırasında Gürcistan'daki Türklerin âşık şiiri dağarcığının belgelendirilmesi yönünde ilgili materyalleri, bu cümleden “Gürcistan” gazetesinin “Telli saz” dizisinden seçmeleri³ Gürcistanlı Türk âşık-şairlerin eserlerinden ibaret antolojileri⁴, mecmuaları⁵, ayrı ayrı âşıkların, şairlerin kitaplarını⁶ önemsemekteyiz.

Tiflis'te Azerbaycan Türkçesinde yayınlanmakta olan merkez gazetesi “Gürcistan”da, Bakü'de yayınlanmış “Borçalı” dergisinde, “Borçalı” gazetesinde, Tiflis, Marneuli şehirlerinde yayın faaliyetini sürdüren “Qarapapaqlar” dergisinde de Borçalı âşık geleneklerine ait materyaller bulunmaktadır.

1 Saraçlı E 1992: 7

2 Hacıev 1980; Mişiev 1987; Saraçlı E 1992; Çobanlı 1994; İsabalıkızı 1999; Memmedli R 2000; Şamıoğlu 2002; Alyılmaz S 2003; Hacılar 2005; Hacılar 2011

3 Telli saz 1985; Telli saz 1989; Telli saz 1998; Telli saz 2003

4 Hümmet 2012

5 İsmaili 1987; Hacı 1992; Hacılar 1996; Abdülrehmanlı 1995; Ömerov 1997; Almemmedli 2000; İbrahimsoy 2003; Tehleli 2012

6 Saraçlı E 1992; Hacallı 1998; Borçalı Ş 2013; Kuşçu 2003; Tehleli 2003; Karaçöplü 2010

Birinci bölüm

GÜRCİSTAN'DAKİ TÜRKLER:
COĞRAFYA, TARİH, FOLKLOR

“Karapapak / Terekeme Türklerinin tarihte en yoğun olarak yaşadıkları bölgeler (Borçalı, Karayazı, Başgeçit, Bolnisi, Karaçöp, Tiflis) bugün Gürcistan sınırları içinde yer almaktadır. Kafkaslar ile Anadolu arasında bağ kuran Karapapak illeri, coğrafi ve stratejik açıdan olduğu kadar Türk kültürü, Türk tarihi, Türk dili ve edebiyatı bakımından da büyük öneme sahiptir. Nitekim söz konusu topraklar tarihte Dede Korkut, Köroğlu diyarı, âşıklar, ozanlar yurdu olarak biline gelmiştir”¹.

Gürcistan'daki Türkler sub-etnik ismiyle Karapapaklar da adlandırılır².

Ortaçağlarda bu yörelerde Loru–Borçalı hanlığı, Baydar sultanlığı, Demir-cihasanlı sultanlığı var olmuştur.

19. yüzyıl başlarından Gürcistan vilayeti terkinde beş sancaktan biri Loru sancağı olmuştur. 1819'dan Borçalı'ya Tiflis vilayetinde özel distansyon (mıntıka) statüsü verilmişti. 1840'tan Gürcistan–İmeret vilayetinin Tiflis kazası Borçalı bölgesinin bir hissesini de kapsamıştı. 1880'de Tiflis vilayeti terkinde Borçalı, Loru, Yekaterinenfeld, Trialet nahiyelerini içeren Borçalı kazası teşkil olunmuştu.

1918 yılında Güney Kafkas'ta üç bağımsız cumhuriyet beyan olunmasıyla Borçalı bölgesi bu üç devlet arasında tartışmalı arazi sayılmıştı. Yerli sakinler Karapapak hanlığının tanınması hususunda öneride bulunmuşlardı. Borçalı için Ermeni–Gürcü nizami muharebesi gitmiş ve Loru nötral bölge hesap edilmişti. Öte yandan da Kars İslam Şurası'nın nezdinde Borçalı milli şurası beyanlanmıştı. 1838'de Borçalı sancağında nüfusun 64 yüzdesini, 1918'de Borçalı'nın orta kısmında

1 Alyılmaz S 2010: 115

2 * Karapapaklar hakkında Türkiye'de Zeki Veleli Togan, Ziya Gökalp, Ahmed Caferoğlu, Mirza Bala Mehmetzade, M. Fahrettin Kırzioğlu, Orhan Yeniaras, Orhan Aydoğ, Muzaffer Şamiloğlu, İsmail Türkoğlu, Cengiz Alyılmaz, Semra Alyılmaz, Selahettin Dündar, Haydar Çetinkaya, Yaşar Kalafat, Salih Yılmaz, Zihni Papakçı, Cemal Mehmethanoğlu, Ali Kafkasyalı, Muhammet Kemaloğlu, Mustafa Raşit Karabağ, Muharrem Yıldız, Selahettin Tozlu, Nevzat Özkan, vb tarafından önemli araştırmalar gerçekleştirilmiştir ve bu yönde Gürcistan'da, Azerbaycan'da yayınlanmış kitaplardan Fahri Valehoğlu'nun, Mahmud Kemaloğlu'nun eserlerini öncelikli olarak önemsemekteyiz: Caferoğlu 1943; Bala 1967: 330–331; Kırzioğlu 1972; Yeniaras 1994; Aydoğ 1998; Şamiloğlu 1999; Türkoğlu 2001: 470; Alyılmaz S 2002: 288–291; Dündar 2004; Kalafat 2005; Valehoğlu 2005; Kemaloğlu 2006; Tozlu 2006, Yılmaz 2007; Papakçı 2010; Mehmethanoğlu 2011; Kafkasyalı 2012; Kemaloğlu 2012; Alyılmaz C 2013

nüfusun 93 yüzdesini, Karayazı nahiyesinde 89 yüzdesini Türkler oluşturmuşlardı. Sovyetlerin gelişiyle Borçalı sancağının Loru nahiyesi Ermenistan'a katılmıştır¹.

Gürcistan'da Azerbaycan Türkleri yoğun olarak Marneuli (Sarvan), Bolnisi (Boluz), Dmanisi (Başgeçit), Gardabani (Karayazı), Çalka (Parmaksız) ilçelerinde meskûndurlar, Karaçöp, Kabala, Telav, Kaspi, Mühren bölgelerinde de yaşarlar.

Gürcistan'da Türk kültürü abideleri bulunmaktadır. Balız köyü yakınında bulunmuş taştan yonma at ve koç heykelleri, onların üstünde zülle papaklı erkek kişi tasviri, Arap alfabesiyle yazıtlar, Ayarta, Güveç, Hörüzmen, Hamamlı, Tekeli köylerinde bulunmuş ak koç, kara koç heykelleri önemlidir. Araplı'da Borçalı vekili Emircan oğlu Hacı'nın türbesinde nefis hatla Kuran ayetleri ovulan yazıtın hattatı usta Molla Muhammed İsmail oğlu hatırlanır. Lecbeddin köyünde sultan Ahmed'in, Kaş Muğanlı'da Kâzım Han'ın türbelerinde şiir parçaları, Araplı, Arıklı, Darvaz, Fahrallı, Görarkı, Hamamlı, Kepenekçi, Kızılhacılı, Kosalı, Köseler, Lecbeddin, Sadaklı, Saraçlı, Sarvan, Tekeli, Tekle, Yırğançay kabristanlarındaki baş taşlarında da güzel desenler var. Kaş Muğanlı mezarlığında 1817 (h. 1233) yılında vefat etmiş Kâzım Han oğlu Muhammed ve Ali kardeşlerinin baş taşında iki insan resmi, harimde yonma taştan papak (kalpak), at, üyen, üzengi tasvirleri vardır. Mezar baş taşlarında yazılar burada hattatlığın da gelişmiş olduğuna işaretler. Araplı türbelerinde şiirle yazı da ilgi çeker.

Ticaret yolları Borçalı'dan geçmişti. Lecbeddin köyü yakınındaki Damgacı mıntıkası kervan yollarının kesiştiği nokta olmuştu. Karabulak yörelerinde de ticaret yolları üstünde kervansaraylar dikilmişti.

Tiflis'te Şah Abbas Eyvanlı camisi, Osmanlı camisi, başka bir cami de olmuştur. Görarkı, Arıklı, Sadaklı, Saralı köylerinde minareli mescitler dikkati çeker.

Kuşçu köyü yakınında önceki Kurtbasar kalesinin yerinde 1488 yılında Ak-koyunlu Halil Bey'in diktirdiği, sonra Safili hâkimi Şah İsmail'in şenlendirdiği Akçakale büyük yuvarlak burçları, iki katlı kuleleriyle, taş, saksı kırıntılarından süslerle ilgi çekicidir. Kölagir (Kölayır) köyü yanında kadim Akkale'nin yerinde Erekle şah'ın zamanında inşa edilmiş Kölagir kalesi dört burcu, doğu ve batı semtlerden yüksek kapıları, mazgallı kuleleriyle, düzlük yerde olmağıyla seçilir. Akçakale, Kölagir kalesi, Bağdar kalesi, Dalavar kalesi, Güveç kalesi, Sukale, Çaklakkale, Kızkale, Koçulu kalesi, ayrıca Gürcistan ile Azerbaycan sınırında Hıram (Ehram) nehri üstünde Sınık Köprü, onun kervansarayları, Devede-Borçalı nehri üstündeki taş köprü, Alget köprüsü seyyahların, âlimlerin dikkatini çekmişti.

1 Memmedli Ş 1991

18. yüzyıla ait “Borçalı”, “Damgalı” adlandırılan, birisi New-York, diğeri Münih müzelerinde bulunan halı, koçboynuzu ve pakla desenli yelenle, ara sahadaki iri damgayla uzmanlarda ilgi doğurur. Berlin müzesindeki “Damga” kilimi Borçalı halıcılık incisidir. Bölgede dokunmuş sanat örneklerimizden biri de Budapeşte müzesindeki “Çobankere” halısıdır. Gence'deki Şah Abbas mescidini süsleyen “Karaçöp” çeşnili halı yeşil yelenle, koçboynuzu kurumlarla, gezme hatlarla zengin desen oluşturur. 19. yüzyılda Kızılhacılı'da dokunmuş “Ziynet Nişan” çeşnili halı, Karapapakların adına bağlı olan “Papaklı” halıları, Azerbaycan sanat müzesindeki “Karakoyunlu” halısı, “Fahralı”, “Karaçöp”, “Karayazı”, “Kaçağan”, “Kurbağalı”, “Lambalı”, “Demircihasanlı” vb halıları her desende Borçalılıların hikmetini, erdemlerini yaşatmaktadır.

“Başhanımı”, “Behmeni”, “Gilenarı”, “Destanı”, “Tavşankuloğlu”, “Hicranı”, “İbrahimi”, “Keremgöçtü”, “Karakeher” (“Gevheri”), “Karakuyu”, “Karapapağı”, “Kayabaşı”, “Gurbeti”, “Gurbeti-Keremi”, “Mansırı”, “Miheyi”, “Mine Giraylı”, “Sultanı”, “Terekeme Güzellemesi”, “Zarıncı”, “Yurt Yeri”, çok sayıda başka ozan-saz havaları-makamları Borçalı'dan yayılmıştır.

1818 (h. 1234) yılında Muhammed Sadık Yedigâröğlu Tiflisli'nin düzenlediği Mirza Mehdi Astarabadi'nin “تاریخ نادری” (Tarih-i Nadir), 1838 (h. 1254) yılında Borçalı'da Abbas Molla İsmail oğlu'nun tertiplelediği “إنشاء” (İnşa), 1842 (h. 1258) yılında Sarvan köyünde Süleyman Talipoğlu'nun tertiplelediği Sadi Şirazi'nin “بوستان” (Bostan) eserlerinin elyazması kitapları¹; Karakeşeli köyünde hattat Molla İsmail'in hazırladığı “Şefkat-name” elyazması²; Muluhsalı köyünde yüzü göçürülmüş Sedreddin Berdeli'nin “حقایق دکایک” (Hakaik-i Dekaik, Dakik hakikatler), Hacı Ali Kerbelayı Recep oğlu Tiflisli'nin, Muhammed Bağır Tiflisli'nin düzenledikleri elyazması kitapları³ Gürcistan Türklerinin kıymetli edebi, bilimsel yadigârlardır.

Valeh Hacılar: “Borçalı, kadim Türk etnik-kültür düzeninin bilimsel-kuramsal yandan şerhi için değerli materyallerle zengin bir arazidir”⁴. Bölgede edebi geleneklerin temelinde sosyal zemin, gelişmiş zengin kültür, sanat durur.

Borçalı folklor örnekleriyle bölgeye komşu olan ve Karapapakların göç ettikleri Çıldır bölgesinin atasözleri, tekerlemeler, maniler, laylalar-ninniler, ağılar-ağıtlar, nağıllar-masallar⁵ arasında tipolojilik sergilenmektedir.

1 Astrabadi 1818; Astrabadi 1838; Şirazi 1842; Cönk 168

2 Aşırılı 2003: 133

3 Abuladze 1977

4 Hacılar 1992: 11

5 Hacılar 2011; Korkmaz 2015

Borçalı folklorundan tipik örnekler:

Mitsel duyumca:

- *Bu darlık uzun mu çeker, baba?*
- *Kırk gün, oğul, kır gün.*
- *Kırk gün geçti ya, baba.*
- *Alıştık, oğul, alıştık.*¹

Nağme (koşuk):

- Borçalı güzel yerdir,*
- Yar gelip gezen yerdir,*
- Neden nanay demezsen...*
- Oğuz Oğuz oymaram,*
- Yağı gele koymaram.*²

Bayatılar (maniler):

- Yola çıktı yüz atlı,*
- Ne durupsan süz, atlı,*
- Balam, babam odurna,*
- Karapapak boz atlı.*³
- Azizinin, güven gez,*
- Dağda biter güvengez,*
- Yad sene arka durmaz,*
- Öz Türk'üne güven gez.*⁴
- Kar say az,*
- Ayaza yaz, garsa yaz,*
- Tanrı'm, benim bahtımı*
- Çıldır'a yaz, Kars'a yaz.*⁵

Bu folklor incileri Türkçe halk edebiyatının Borçalı uzantısının arkaik kaynağı olmanın yanı sıra, Türk folklor atlasımızı da bölgesel renklerle zenginleştirmektedir.

1 * darlık – zor durum; uzun mu çeker – çok mu sürür; alıştık – alışkın olduk

2 * nanay – ninni; yağı – asi düşman; koymaram – müsaade etmem

3 * balam – yavrum; babam – dedem; odurna – odur ya; durupsan – durmuşsun

4 * güvengez – Borçalı'nın dağlık kısmında biten ot; arka – destek

5 * gars – karın getirdiği soğuk (Borçalı ağzında); baht – talih

* Türkiye'nin Gürcistan sınırına yakın Çıldır yöresinde de bu bayatıya benzer bir mani yaygındır (Korkmaz 2015: 1).

İkinci bölüm

GÜRCİSTAN'DA TÜRK ÂŞIKLAR, SAZ ŞAİRLERİ

(1920 öncesi)

Saim Sakaoğlu: “Âşık edebiyatı geleneği Azerbaycan edebiyatının en zengin kolunu teşkil eder. Bu geleneğin köklerini çok gerilere götürebildiğimiz gibi yayılma alanının da geniş olduğunu görürüz”¹.

Ozan sanatının güçlü şekilde yayılmış alanlarından biri de tıpkı Gürcistan coğrafyasıdır. Karapapaklar yayla-ova adet-geleneklerine derin köklerle bağlı olduklarına göre burada âşık sanatı, âşık şiiri daha geniş yayılmış, bir akım olarak kalıplaşmış, burada edebiyatın, kültürün ön cenahını teşkil etmiştir.

17. yüzyıldan başlayarak Karabağ'dan Gürcistan'a kadarki mekânda yazılı edebiyat, saz edebiyatı temelinde biçimleşmiş, bu edebiyatın hep bilvesile hafıza edebiyatına dayanmış, genel Azerbaycan edebiyatını ve hatta Gürcü, Ermeni edebiyatlarını da güçlü boyutta etkilemişti.

“Karabağ, Gence–Borçalı bölgesinde demokratik, netice itibarıyla milli edebiyatın meydana çıkıp biçimleşmesini bölge ahalisinin etno-genetik saflığı, en kadim zamanlardan başlayarak Türk epos tefekkürünü öz tarihsel tipoloji belirliliğinde muhafaza etmeleriyle de bağlamak mümkündür... Folklor üslubu devrimsel bir hızla ileri çıkmaya, sözlü halk edebiyatını, hatta milli yazılı edebiyatı da yöneltmeye tıpkı batıdan, yani Gence–Borçalı bölgesinden başlamıştır”².

Azerbaycan şiirinin yükselişini sağlamış âşık şiiri tarzı Borçalı edebi mekânında da gelişim için uygun olanak bulmuş, normatifleşmiş, burada da sözlü edebiyatla yazılı edebiyat misli görünmemiş seviyede çaprazlaşmıştır.

Bu yurdun manevi zevkini âşık okşamış, saz sanatı bu yurtta coşmuş, kendi mihverinden kopmamış, ilklğini, berraklığını koruyup saklamıştır. “Terekeme” halk dansı, “Başgeçit Güzelleme”, “Borçalı Dubeyti”, “Borçalı Gevheri”, “Borçalı Güzelleme”, “Borçalı İbrahimi”, “Borçalı Kaytarma”, “Borçalı Mansırı”, “Borçalı Sultanı”, “Borçalı Urfanı”, “Borçalı Yurt Yeri”, “Borçalı Zarıncı”, “Destanı”, “Ahmed-i Kerem”, “Fahralı Dilgami” (“Tavşankuloğlu”), “Fahralı Muhammes”, “Gülabı”, “Karapapağı”, “Memmedbağırı”, “Sürütme Koroğlu”, “Terekeme Güzelleme”, “Tersa Giraylı”, vb saz hava-makamları Borçalı'da yaranmıştır.

1 Sakaoğlu 2000: 7

2 Alieva L 1994: 16

“Borçalı âşık mektebi öz uzun ömürlülüğü, orijinalliyi, çalar ve dest-hattıyla seçilir” – Bu sözler Eflatun Saraçlı'nındır¹. Bu ekolün uzun ömürlülüğünü, dest-hat özgülüğünü sağlayan ilkin unsur tıpkı onun berraklığındadır. Veya edebiyat bilimcisi Arif Emrahoğlu'nun vurguladığı gibi, “sazın da, il meclisi yürütmeğin de en kadim biçimini saf yaşatanlar Borçalı sanatkârları olmuşlar”².

Borçalı âşık sanatı birincilliği vurgulanmaktadır. Folklorcu Mürsel Hekimli en kadimden geniş yayılmış âşıklık coğrafi meskenleri arasında Karayazı, Borçalı, Başgeçit, Tiflis civarlarını da gösterir³. Sanat bilimcisi Ilgar İmamverdiev Borçalı saz ekolünü en kudretli ekol olarak değerlendirir⁴. Saz sanatı bilgini Azad Ozan Azerbaycan âşık ekolleri arasında ilk olarak Borçalı ekolünü önemser, bu ekolün özümü gelenekleriyle seçildiğini bildirir⁵. Ozan sanatı bilgini Meherrem Kasımlı Azerbaycan âşık muhitleri arasında Gencebasar (Gence–Kazah) muhitinden sonra Borçalı–Başgeçit–Karayazı muhitini sıralar ve böyle vurgu yapar: “Borçalı âşık mektebi teşekkül tarzına göre Azerbaycan âşıklığının tekçe kökenli tipinde daha çok âşıklaşmış ozanlar kanadına dâhildir. Aslında Borçalı âşıklarının tek saz ifacılar olması da onların ozan geleneğine dayandığını gösterir”⁶. “Şark profesyonel müziğinin inkişafıyla ilgili olan ve ondan esinlenen bu terakki süreci ilkin olarak tıpkı Borçalı âşık muhitinde teşekkül bulmuştur... Ona göre de her bir âşık havasının özgü lirik ve epik seciyeli orijinalliyi, perde-tonlama hususiyetleri, melodik imgeselliği ve ide mazmunu ile en mükemmel ifa tarzı tıpkı Borçalı âşıklarına has olan keyfiyetlerdir”⁷.

Şah İsmail'in sarayında Gürcistan kökenli kadın âşığın hazin nağmeler okuduğu hususunda bilgiler var⁸. Gürcistanlı âşık Sekine'nin ünlü Şah İsmail ile bir sırada anılması, onun sarayında Borçalı sazını, saz makamlarını yaşatması olgusu, elbette, önem arz eder.

Arşivler, sine defterleri orta yüzyılların başka sanatkârlarından bize önemli bilgiler, şiirsel inci çelengi ulaştırır.

Gürcistan Türk edebi muhitiinin üyelerinden Aşır, Memmed Halil, Bağır, Zabit, Sadık, Cela, Rıdvan, Kâzım ve başkalarının edebi miraslarında klasik şiir biçimiyle

1 Saraçlı E 1992: 7

2 Emrahoğlu 1985: 4

3 Hekimov 1983: 22

4 İmamverdiev 2004: 63

5 Ozan 1994: 129–131

6 Kasımlı 2011: 209

7 Hesenov 2010: 49–51

8 Memmedli Ş 1996: 32, 37

âşık şiiri tarzı vahdetteydiyse, Kul Allahkulu'nun, Leyli Aziz Kızı'nın, Fatma Alı Kızı'nın yaratıcılıklarında sırf âşık-saz şiiri biçemi etkindir. Bununla da, Borçalı edebi muhitinde âşık şiiri geleneğinin biçimlendiğini gözlemliyoruz. Tüm bunlar 18. yüzyılda milli şiir tefekküründeki geleneklerin bölgede yayılmasına, devamına vesile olan, orta yüzyıllarda Borçalı edebi muhiti seviyesini sağlayan unsurlardır.

“Tiflis eyaletinin mufassal defteri”nde Borçalı sancağının Akçakale nahiyesinde Âşıklı cemaati, Akstav nahiyesinde Âşık köyü de kayıta alınmıştır¹. Bu, bölgede bu obaların hangiye halk ozanının şerefine böyle adlandırıldığının göstergesidir.

Muhitin hisseleri rolünü oynamış edebi ocaklar daha çok ortak, müşterek özelliklerle nitelenmişler. Aynı zamanda seçkin farklılıklar da olmuştu.

Borçalı kazasının, Karayazı'nın, Karaçöp'ün, Mühren'in, Ahıska'nın her obasından saz avazı işitilmişti, her köyün saz söz adamı kendi âşığı olmuştu. Kudretli saz söz sarrafları tüm bölgenin sevimlisine dönüşmüşlerdi.

En verimli âşık-şir ocakları olarak Tiflis'in Şeytanpazar mahallesi, Fahralı obası, sonra Kürüstü Kosalı obası, Soğanlık obası, Tekle obası, daha sonra Sarvan, Kaçağan, Kızılhacılı, Lecbeddin, Görarkı köyleri ve Hasanhocalı, Kölagir, Kuşçu, Saraçlı köyleri seçilmişlerdi.

Kürüstü yahut Demircihasanlı beldesi (şimdiki Keşeli, Kürüstü Kepenekçi, Ambarlı, Kosalı köyleri) diyarın kültürel-edebi bakımlardan etken yörelerinden sayılır. “Sazın Emrah yüceliği de, Kemandar güzelliği de Kürüstü'de yaranmıştır”². Yörede en etken edebi ocak olarak Kosalı beldesi seçilmiştir. Bilinen edebi simalarından: Zabit, Veli Efendi, Nebi Efendi, Mirza Mehdi Velizade, Mail Yusuf oğlu, Sadi Bey Arif, Hoca Mahmudoğlu, Mehmed Kasımoğlu, Paşa, Alhan Karayazılı, Aslan Kosalı, vb.

Zamanında Baydar sultanlığı olarak tanınmış, Ehram (Hıram) nehrinin aşağı akarı boyundaki Kürtler, Bağdar, Kaş Muğanlı, Lecbeddin köyleri yakınlığında Damgacı adında ticaret meydanı, Lel pazarı olmuştu ve bu, yörede kültürün de gelişimine yardımcı bulunmuştu. Bilinen edebi simalarından: Baydar'da Leyli Aziz Kızı, Kaş Muğanlı'da Kasım Ağa, Hındı Memmed, Lecbeddin'de Veli Seyyar, Ayyar, Ahmed Hancalloğlu, vb.

Diyarın aşağı (ova) semti köylerinde (Tekeli, Kaçağan, Kuşçu, Ulaşlı, Kasımlı, Kireç Muğanlı, Sadaklı, Saral) saza, âşık şiirine eğilim etken olmuştur. Bilinen edebi simalarından: Tekeli'de Yedigârolular neslinden Bağır, Muhammed Sadık, Kuşçu'da Abbas Ali, İbrahim, Oruç, Ulaşlı'da Dollu Abuzer, Kireç Muğanlı'da

1 Tiflis eyaleti 2001: 169, 230

2 Aşıklı 2003: 5

Mirza Hesên Mecruh, Beyazıt'ta Mesim, Kaçağan'da Ağacan, İsa Borçalı, Yetim Hüseyin, Kasımlı'da Yusuf, Taştepe'de Şamil, Ahlımahmudlu'da Hüseyinhan, Kırkılı'da Nadir, vb.

Dişarin merkez hissesindeki Beyler, Görarkı, Sarvan, Kızılhacılı, vb obalar etken, coşkun edebi-sanat yöresine aittirler. Bilinen edebi simalarından: Beyler'de Kul Karanî, Kızılhacılı'da Kul Ali, Kul Necef, Sarvan'da Kerim Şerifli, Hüseyin Minesazlı, Gorarkı'da Abbaskulu İlebağı, Oruç, vb.

Bağlar yöresi Bolnisi'nin aşağı hissesinde Fahrallı, Kölagir, Hasanhocalı, İmirhasan obaları edebi verimlilik bakımından daha zengin sayılırlar. Sadece bir köyden – Fahrallı'da on beşten fazla âşık, saz şairi bellidir; Seyyid Ahmed, Güller Ali, Fatma Alikızı, Usta Polat, Üveyler Allahverdi, Güller Peri, Güller İsmail, Kerbelayı Molla Ali, Miskin Nebi, Sekine Almemmedli, Kerbelayı İbrahim Ağakışoğlu, Hüseyin Mahmudoğlu, Ellez Bekiroğlu, Şaban, Rehim, Hesên, Şemistan, Bayram, vb sanatta izlerini koymuşlar. Kölagir'de yaşamış şair Mehmed Rzazade Mühekker hem coşkulu şiir geleneklerini devam ettirmiş, hem de mizah şiiri yönünde önemli veriler vücuda getirmiştir.

Yörenin yukarı semtindeki Boluz Kepenekçi'de Alhas Hacallı, Emin Hacallı gibi iki edebi simanın yetişmesi bu obanın Borçalı'da zengin saz-söz ocaklarından biri olduğuna delalet eder (Not: Çağdaş şairler Reşid Hacallı, Abbas Abdulla, Zelimhan Yakup bu köyde dirler). Darvaz obasından Şair Cafer'in şiirleri malumdur¹.

Yaylalar yöresi Başgeçit'te ve bağlar yöresi Bolnisi'de ömür sürmüş Mehmed Şindili adlı şairin şiirleri lirizmiyle seçilir. Dağlar koynundaki Başgeçit'te şiirin-sanatın hep kadir-kıymeti gözlenilmişti. Bu yörede tanınmış halk şairlerinden Yırğançay'da Allahverdi Leleoğlu, Saca'da Balakışi Alioğlu, Soğukbulak'ta Memmed Tülü, vb bellidirler.

Tiflis'te yaşamış şairlerden: Esedullah, Şefi, Refi, Sadık Sultanov, vb.

Karayazı yöresinde Tekle, Soğanlık, Kosalı obalarında edebi söz sanatının kaynaklığı sürekliliğini korumuştur. Bilinen edebi simalarından: Tehle'de Aşır Seyyid Ahmedoğlu, Memmed Halil İbrahim Halil Oğlu, Teymur Caferoğlu, Ahmed Hüseyinoğlu, Almemmed Hüseyinoğlu, Soğanlık'ta Kul Allahkulu, Dertli Hurşit, Biçare Esat (Esedullah), Memmed Bağır, vb.

Kahet yöresindeki Karaçöp ilinde Hacı Veli, Kasım, Zakir, İsmail Merdanoğlu, Murguzlu Abdullah, Pirili Alihan, Güllü gibi halk şairleri, âşıklar var olmuşlar. Karaçöp ilinde en kudretli sanatkar Yetim Musa sayılır.

1 Hümnet 2012: 47–48

Yalnızca isimleri belli olan şairler de olmuşlar. Onlardan Piri, Nebat Hanım, Sona Hanım, Mine Hanım, Haydar Bey, Kahraman ve başkalarını hatırlata bileriz.

Borçalılı kadın şairler arasında Güller Peri, Nebat Hanım, Sona Hanım, Mine Hanım, Sekine Almemmedli ve başkalarından örnekler bellidir.

19. yüzyıl ortalarında Rus şairi Yakov Polonski Borçalı'da gördüklerini şöyle yansıtmıştı: “İki sene önce Tiflis'ten 40 verse aralıdaki Demircihasanlı köyünde sıcak bir günde çayhanenin üzüm çardağı altında durdum, kepenegiimi çıkardım, at üstünde gezmek yorduğuna göre beni uyuklama bastı. Gafilden çongur (saz) sesi, nihayet, yanıklı şarkı sesi duydum, sonra bu ses feryada döndü, mecbur elledi başımı kaldırayım: on adım benden aralıda şu çardağın altında üç ihtiyar kişi yere uzanmıştı ve onların önünde taşın üstünde genç âşık oturup, metal simlerde el gezdirirdi. Yaşlaşıp elden düşmüş bu dinleyicilerin yüzlerinin ifadesini hiç vakit unutmam, öyle bil onlar uykuya gitmiştiler, fakat kirpiklerini kıpırdamadan bana göz gezdirirdiler, benim de onlar gibi bu aşığa, böyle şirin şarkıları dinlemekten haz alıp almadığıma emin olmak istiyorlardı”. Ayrıca, Polonski, Ahıska bölgesindeki Pervana gölü yöresinde âşık Ali Asker'in hazin çalgısına, Asli ile Kerem halk öyküsünden gamlı şarkılar okumalarına da hayran kalmıştı¹.

19. yüzyıl başlarından itibaren Gürcistan Türk edebi çevresinde âşık şiiri üstünlüğü ele almaya başlamıştı. Burada coşkulu şiir yine de âşık şiiri akarında gelişmiş, onun klasik, mizahsal tarzlarda da belirli başarıları olmuştu. Âşık şiiri tarzının öncüllüğü muhitin tarihsel-toplumsal kültürel konumuyla, burada söze, saza ilgi derecesindeki sevgilerle, eğilimle şartlanmıştı.

“On dokuzuncu asır Borçalı âşık şiiri yaratıcılığının kâmilleşme devridir”. Bu, tanınmış âlim Sednik Paşa Pirsultanlı'nın (1919–2013) kanaatidir².

Yüzyıl boyunca Borçalı'da âşık şiiri hem konu hem yayılma hem de sanatkârlık yönlerinden gelişmiştir. Borçalı saz şairlerinin yaratıcılıklarında yurt sevgisi, öğütçülük, aşk, aile-geçim, gariplik motifleri üstünlük teşkil etmiştir.

Sefil mahlaslı şairden³:

*Koca Tiflis'i geççerim,
Kocur'da yaylağım ola...
Men beş arşın bez isterim,
Karağaç'ta dağım ola.*⁴

1 Kavkaz 1851: 2–3

2 Paşayev 1990: 15

3 Sefil 1929

4 Karağaç – Başgeçit'te yayla; arşın – uzunluk ölçüsü; bez – kumaş

Sekine Almemmedli'den (1835–1941)¹:

*Ağlağan ağlar kalıp,
İl göçüp, dağlar kalıp,
Hayâlîmda, ay Alı,
Bahtavar çağlar kalıp.*²

Alhas Hacallı'dan³:

*Karağaç'tır, Akçalı'dır kalbi, gözü dağların.*⁴

Gürcistanlı Türk şairler kendi şiirlerinde ata yurtlarını, hatta doğdukları köyleri kıvançla nişan vermişler.

Güller Ali'den⁵:

*İzinize düşüp geliptir Ali,
İli Borçalı'dır, yurdu Fahralı.*⁶

Sedi Bey Arif'ten⁷:

*İli Karayazı, adı Gülendâm,
Sürmeli kirpiğin çaktı, yeridi.*⁸

Yahut:

*İlim Kosalı'dır, Kür kenarlıyım.*⁹

Kul Allahkulu (18. yüzyıl)

Borçalı Karapapakları arasında dönemin âşık şiirinin sayımlı temsilcilerinden Kul Allahkulu üstat-nameler üstadı olarak önemli yer tutmuştu.

Eflatun Saraçlı, Elhan Memmedli, Azad Ozan, Sednik Paşa Pirsultanlı, Valeh Hacılar, Kaşem Veliev, Şahbaz Şamioğlu, Memmed Sarvan, Tinatin İsabalıkızı, vb onu Gürcistan Türk edebi geleneklerine şamil etmişler.

Araştırmalarımıza göre, Allahkulu, Başgeçit Karabulak köyünde Kocaöyü (Allahverdiler) neslinden olmuş, Karabulak'ta, ova Borçalı'nın Mescitli Görarkı beldesinde, Soğanlık köyünde yaşamıştır¹⁰.

1 Almemmedli 2000: 35

2 Ağlağan – (Başgeçit'te yayla); bahtavar – bahtiyar, bahtlı, şanslı

3 Hacallı 1998: 52

4 * Karağaç, Akçalı – Başgeçit'te yaylalar

5 Fahralı 2001: 28

6 * izinize – peşinize

7 Aşırılı 2003: 105, 106

8 * Karayazı – Gürcistan'da ilçe; sürme – kaşa ve göze çekilen renk; yeridi – yürüdü

9 * Kür kenarlıyım – Kür kıyısındanım

10 Soğanlıklı 2001: 1a

Allahkulu'nun günümüze bir üstat öğüdü ulaşmıştır. Bu, destanlarda üstatname yerinde okunarak korunan “Kaldı” şiiridir.

Bu şiiri 1926 yılında Kazah'ta âşık Abbas “Kasım” destanında üstatname yerinde söylemişti ve bunu vaktiyle Gürcistan'dan Urmu'ya, Sulduz'a göçmüş Karapapaklardan olan meşhur âlim, folklor derleyicisi Himmet Alizade (1907–1941) 1930'lu yıllarda kitaplarına dâhil etmişti¹.

Söz konusu üstat öğüdü sonralar “Âşık Garip ve Şahsenem”, “Âşık Alı'nın Türkiye seferi” destanlarının / öykülerinin üstatnamesi olarak söylenmiştir². Bu şiir sonralar mecmualarda, dergilerde, gazetelerde de yayınlanmış ve başlığı çoğu zaman “Gitti” adlandırılmıştır³.

Üstatname olgun sanat incisidir. Şair, üstat sanatkârı önemle değerlendirir:

*Gönül, kulluk eyle kâmil üstada,
Üstat görmeyenin işi ham kaldı,
Neçe danendeler gitti dünyadan,
Yerinde bir neçe akli kem kaldı.

Nanecip hiç kime enam eylemez,
Tekebbür kimseye selam eylemez,
İnsan bu dünyayı tamam eylemez,
Çokları cehdetti, natamam kaldı.⁴*

Şairin söz emaneti idrakimizi silkeler, bizi düşünmeye sevk eder:

*Arap at üstünde durdum diyenler,
Astım, kestim, yıktım, vurdum diyenler,
Dünyaya emlakım, yurdum diyenler,
Onlar da göçtüler, kuru dam kaldı.⁵*

Şairin fikrince, hayatın güzelliği hayır emellerdedir:

*Bivefaya dedim: dur, menden üzül,
Namahreme bakma, gözlerim, süzül,
Nuh da emretti bin dokuz yüz yıl,
Öyle bil bir günüz, bir akşam kaldı.⁶*

Burada “gündüz” kelimesinin Borçalı ağzıyla “günüz” biçimi de ilginçtir.

1 Alizade 1930: 387

2 İsmailov 2001: 341

3 Kul Allahkulu 1983: 119

4 * kulluk eyle – hizmette bulun; ham – çılg; neçe – nice; danende – saygın; kem – az, eksik; nanecip – necabetsiz; enam – başış; cehd etti – gayret gösterdi

5 * dam – çatı

6 * bivefa – vefasız; üzül – elini üz; namahrem – mahrem olmayan; günüz – gündüz

Koşmanın mühürbendi özellikle mantıklıdır. Burada yapı kalıbı da bitkindir, kafiyeler cinaslardan kurulmuştur:

*Kul Allahkulu'yam, ay ne sip eyle,
Şecerden baş verip, aynası böyle,
İskender mülküdür, ay nasip eyle,
Ne Cemşit padişah, ne de cam kaldı.¹*

Burada Nuh, İskender, Cemşit'in camı gibi tarihsel, dinsel-esatirsel simgeler, imgeler dünyayı derk etme yöntemi olarak değerlendirilmelidir, bu, şairin kendisinden önceki geleneklere hali olmasına da delalet eder.

Üstatname mazmun tutumu, öğütsel önemiyle Dede Kurbanî'nin, Abbas Tufarkanlı'nın, Hasta Kasım'ın üstatnameleriyle eşit düzeydedir.

Kul Allahkulu kendisi de bu kâmil üstatlarla bir safta durmağa layıktır.²

Usta Polat (18.–19. yüzyıllar)

Fahralı obasında Polatlı neslinden olmuştur.

Ünlü Hasta Hasan ile atışmada karşılaşmıştır. Polat'ın Hasta Hasan'a “ay civan âşık” diye, Hasta Hasan'ın da Polat'a “ay kâmil üstat” hitaplarından³ anlaşılır ki, Polat, Hasta Hasan'dan yaşlıymış ve demek, 18. yüzyıl ikinci yarısı ile 19. yüzyıl başlarında yaşamıştır.

Şiirlerinden parçalar Semender Almemmedli tarafından Fahralılı Minelilerin Hümmet Kişi'den derlenmiştir⁴.

*Ay ağalar, gelin size söyleyim,
Pinhanı işleri duymak olur mu?
Bir üstat ki şeyirdine kem baka,
Onu üstat yerine saymak olur mu?⁵*

Usta Polat ile ilgili önemli kaynaklardan biri de onunla Hasta Hasan arasında değişmelerdir⁶.

1 * şecer – ağaç; sip – çok.

2 * Paris Milli Kütüphanesi yazmaları arasında SP994 sayısıyl aşı ve İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü'nde sureti bulunan, 1250 (1834) tarihli, Sadık Bey adlı müellifin tasnif ettiği anlaşılan, Naili Pertev tarafından 1931'de Türkiye'de tanıtılmış “Köroğluname” isimli destana eklenmiş şiir dikkat çekicidir (Refik: 434–435). Bu şiir ile Kul Allahkulu'ya ait edilen şiir aynı şiirler diyebileceğimiz kadar çok benzer. Orijinal metinde “Nigâristanlı Sadık” yerine “Yadigârlı Sadık” olabilir.

3 Şamil 2012: 155, 158

4 Almemmedli 2000: 27

5 * söyleyim – söyleyelim; pinhanı – gizli; şeyird – şakirt, çırak; kem baka – eğri baksa

6 Hasta 2009: 69–74; Şamil 2012: 153–159

Ali Şamil'in Âşık Mürteza Dursunov'dan yazıya aldığı bu değişmelerin birisi “Oynasın”, ikincisi “Verir”, üçüncüsü “Veririm” redifleri üstündedir.

“Oynasın” redifliden:

*Eğnine giymiştir zer minteneyi,
Daha beğenmiyor hiç kimseneyi,
Elinde tutuyor altın teneyi,
Ak buhak altına düzen oynasın.*

*Gönlüm kuşu hiç inmezdi havadan,
Ben Polat'ı unutmayın duadan,
Şuh memeler baş vermiştir yakadan,
Ömrümün binasın bozan oynasın.¹*

“Verir” redifliden:

*Âşık Polat bu sözlerde ustadır,
Hem ustadır, zarıncıdır, hastadır,
Yerin altta sular neyin üsttedir,
Neyin üste durur, neye san verir?*

“Veririm” redifliden:

*Al cevabın deyim, ay civan âşık,
İstesen sözüne cevap veririm,
Ne gamlı durmuşum, ne de bir yasta,
İstesen sözüne cevap veririm.*

Bu değişmede Hasta Hasan'ın Polat'a “ay kâmil üstat” veya “canım üstat” hitapları Polat'ın olgun yaratıcı âşık olduğunun kanıtıdır.

Zabit (18.–19. yüzyıllar)

Arşiv eski elyazmalarında, cönklerde şiirlerine yer yer rastlanan Zabit mahlaslı şairin hayatı, doğduğu, yaşadığı yer hususunda net bilgi yoktur.

1947 yılında edebiyat bilimcisi Abbas Kireçli, Zabit'in Kosalı beldesinden olduğunu bildirmişti².

Zabit hakkında araştırmalar gerçekleştirmiş Ziyeddin Efendiev, 1960 yılında şüpheleri sonlandırmaya çalışmış, matbuatta böyle fikir paylaşmıştı: “Zabit, Gürcistan'da anadan olmuştur”³.

1 * paltar – elbise; odlara – ateşe; eğnine – üstüne; altın; mintene – nimtene, atlas kumaş; beğenmiyor – beğenmiyor; kimseneyi – kimseyi; tene – küpe; buhak – çene altı et

2 Kireçli 1947: 1

3 Efendiev 1960: 4

Şairin edebi kişiliğini öğrenmek, Borçalı'ya bağlılığını belirlemek yönünde araştırmalar, incelemeler gerçekleştirmişiz¹.

Orta yüzyıllarda devlet hazinesine ahaliden vergi toplayanlara “zabit” denilmiştir. Sözü geden şairin Zabit mahlası da vergi toplayan anlamlı zabit göreviyle ilgili olabilir, düşünürüz.

Şairin manzum mektuplarında akrabalarından Hasan, Abdullah, Ali Efendi, Mehemed Ağa, Emin isimleri geçer. Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü arşivindeki 1819 yılına ait, Zabit'in yedi şiiri yazılmış 19 sayılı cönkün bir kısmının daha önceler Ali Kurbanî tarafından Mehemed Emin Efendi'nin hizmetinde düzenlendiği notu düşülmüştür².

Zabit'in adını çektiği Emin, Mirza Sadık'ın oğlu, Borçalı'da vergi müvekkili çalışmış Mirza Emin³ olabilir. Eminliler, bölgenin Demircihasanlı beldesinde günümüzde de bulunmaktadır.

Zabit, tarih me hazalarında geçen Mirza Sadık da olabilir. Onun zabit çalıştığı, eğitilmiş olduğuna delalet eden Mirza unvanı, oğlunun Emin olması da bu ihtimalimize destektir. Mirza Sadık, kadim Yedigözlüler neslindendir. Bu neslin temsilcileri toplumsal hayatta seçilmişlerdi, onun babası Mirza Bağır Bey, vali sarayında müstevfi görevini üstlenmişti, o da şair olmuş, Sınık Köprü'den Tiflis'e değin Müslüman illeri onlara varidat verilmişti⁴. Bu hanümanın mensupları Demircihasanlı, Baydar sultanlıklarını da yönetmişlerdi. Onların çoğunun kabirleri Haccaoğlu–Celebli kabristanındadır. Zabit'in de mezarı buradadır⁵.

20. yüzyıl sanatkarı Emrah Gülmehmedov (1908–1987) Zabit'i bu bölgenin şairi gibi terennüm etmiştir:

Sevip sevindiren diller maşuku

Zabit'i, Sedi'si Kürüstü'ndedir.

Şairin Karayazı Kosalı'dan olduğunu desteklerler⁶.

Şairin yaşamı hususunda şiirlerinde de açıklası imalar vardır. Aydınlaşır ki, o, zabit (vergi toplayan), kadı olmuş, ömrünün hangi kesimindeyse yurttan ırak düşmüş, gurbette yar cefası, oğul, akraba özlemi çekmiştir.

Zabit'in otuzdan çok şiirini elde etmişiz. Şairin şiirleri halk, âşık öykülerinde (“Şehri ve Mihri”, vb) üstatnameler yerinde bulunmaktadır.

1 Memmedli Ş 2000: 65–75

2 Cönk 19

3 Memmedli Ş 1996: 51

4 Kireçli 1947: 1–2; Memmedli Ş 1996: 53, 54

5 Aşırılı 2003: 175; İsmailzade 2010: 200–202

6 İsabalkızı 1999: 107

Azerbaycan Milli Elyazmaları Enstitüsü arşiv koleksiyonlarındaki cönklerde Zabit'in şiirleri, bu cümleden 19 sayılı cönkte “Bağıdır”, “Eylemiş”, “Beni”, “Yaylanın”, “Medet Eyle”, “Kılmaz”, 89 sayılı cönkte “Dağıyım, Dağı”, “Benden”, “Cihan”, “Senden”, “Oynar”, “İncinmesin”, “Teranelerdir”, “Olmaz”, “Haldi”, “Getirmiş”, “Çektim”, 108 sayılı cönkte “Bülbül” şiirleri, 232 sayılı cönkte manileri yer alır¹. Hüseyin Efendi Kayıpzade'nin tertiplemiş olduğu mecmuanın üçüncü cildinde Zabit'in “Senden”, “Zamanelerdir”, “İncinmesin” koşmaları vardır². Onun bir gazelini de (“Hublar gelmiş bu gün”) 1854 yılında Gürcistan'ın Başgeçit ilçesinin Hamamlı obasında Ali adlı birisi Arapça yazmasının kenarına göçürmüştür³.

Azerbaycan Devlet Edebiyat ve İnce Sanat Arşivi'nde Ziya Borçalı koleksiyonunda “جنگ بیاض” (Cönk-beyaz) isimli defterde Zabit mahlasıyla “Men Oldum”, “Sevdiğim”, “Görünmez”, “Gelin”, “Sebalanıptır”, “Eylemez”, “Bu Yerde” koşmaları vardır⁴. Ziya Borçalı'nın bizde olan materyalleri arasında Zabit'in adları geçen şiirlerinden ilave sekiz gazelini yüze çıkarmışız, onlardan dördü manzum mektuptur (biri Hasan'a, üçü Emin'e)⁵.

Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü arşivinde Selman Mümtaz'ın koleksiyonunda “Zabit'in Koşmaları” adlı elyazmasını elde ettik ve orada Zabit'in “Getirmiş”, “Oynar”, “İncinmesin”, “Tebanelerdir” şiirleri vardır⁶.

Selman Mümtaz “El Şairleri” kitaplarında Zabit'in şiir örneklerine yer ayırmıştır. Kitabın 1927–1928 yılları baskısında (Arap harfleriyle) (انل شاعرلری) Zabit'in altı manisi, altı koşması (“Gerek”, “A Zalim”, “Felek”, “Dedim dedi”, “Eyledi”, “Bülbül”), iki giraylısı (“Dilber”, “Mükerrer”) yer alır. Bu örnekler 1935 baskısında (Latin harfleriyle) tekrar sunulmuştur⁷.

Zabit'in şiirlerine çeşitli mecmualarda da yer verilmiştir⁸.

Şiirlerin çoğunda Zabit mahlası kullanılmıştır. Şair kendisini Zabit Efendi, Zabit Serkerdan, Hasta Zabit, Şikeste Zabit de adlandırır.

Zabit'in şiirleri Gürcistan Türk sanatkârlarının ifa ihtiyatında etkendir⁹.

1 Cönk 9; Cönk 19; Cönk 89; Cönk 168

2 Kayıpzade M133

3 Efendiev 1960: 4

4 Cönk-beyaz 1914: 26a, 50a, 66, 86, 87, 101, 107a, 108, 110, 118, 120a, 123a

5 Efendiev 1959

6 Zabit Q26

7 Mümtaz 1927: 134–141; Mümtaz 1935/1: 101–108

8 Caferzade 1983: 69–75; Ahundov 1983: 256–269; İbrahimsoy 2003: 12–13; Kemalioğlu M 2005; Yusufli 2011: 146–151; Hümmet 2012: 14–15

9 Soğanlıklı 2001: 22

Abbas Kireçli, Zabit'i ezel dönemin ünlü sanatkârı olarak tanıtmıştır¹. Ziya Borçalı, şairin şiirlerini incelemiş, “Zabit geniş okuyucu kitlesine sunulmalıdır” kanaatine varmıştır². Feyzullah Kasımzade: “Zabit halk şiiri üslubunda yazan istidatlı bir sanatkârdır”³. Sednik Paşa Pirsultanlı: “Zabit'in âşık şiiri tarzında yarattığı koşma, giraylı, tecnis ve muhammeslerin ekseri sazın kök ve perdelerinin taleplerine uygun geldiği için kolaylıkla saz havaları üstünde okunmuşlar”⁴.

Zabit'in edebi mirasında bayatılar (maniler), giraylılar (semailer), koşmalar etken yer tutar. Bu örneklerde hem yapı hem de konu açısından çeşitlilik sergilenir.

Şairin aşk şiirlerinde sevgili şairin nazarında cefakârdır:

*Zabit, işin ah-u zardır,
Yarın ağyara gamkârdır,
Bu bemler ki benim vardır,
Nispet et Ferhat'a meni.*⁵

Onun vasıf ettiği dilberler köy güzelleridir:

*Ay ağalar, bir yeşilbaş sunam var,
Her seher duranda teliyle oynar.*⁶

Şairin duyumunca:

*Bir kes ki bahsedip güzelim dese,
Ak yüzünde üç muteber hal gerek,
Zerrece hüsnünde ayıp olmaya,
Kaşı fitne, gamzeleri al gerek.*⁷

Zabit'in “Bülbül” koşmasını Sednik Paşa Pirsultanlı Dede Kurbanî'nin diller ezberi “Benövşe” (menekşe) şiiriyle eşdeğer hesap etmiştir⁸.

Yaylalar hakkında koşması⁹ doğa-peyzaj terennümü örneğidir:

*Ay maşallah, seyrangâhu görünüñ,
Tazelenir gülistanı yaylağın,
Seyreyle bu demde, Şeyda-yi gönliüm,
Elden gider bu meydanı yaylağın.*¹⁰

1 Kireçli 1947: 1

2 Efendiev 1959; Efendiev 1960: 4

3 Kasımzade 1966: 49

4 Paşaev 1990: 6

5 * ağyar – gayri, yad; gamkâr – gam ehli; bem – an

6 * duranda – durunca; tel – saç

7 * hal – ben; zerrece – azca; ayıp – noksan

8 Paşaev 1990: 6

9 Cönk 19: 28a

10 * seyrangâh – seyir yeri; tazelenir – yenilenir; yaylak – yayla

Şair lelelerin (gelinciklerin) açmasını, bülbüllerin okumasını, çiçeklerin gülizarla kavgasını tasvir ederek, doğanın güzelliğini terennüm eder:

*Zabit, iste gamdan azat olmağı,
Beş gün bu dünyada keyfi bulmağı,
Bina eyle böyle yerde kalmağı,
Koyma sıkı seni çeni yaylağın.¹*

Her nişanı behište eşit bu yaylalar Başgeçit–Ercivan dağlarıdır.

Şiir hem de Zabit'in göçer konar yaşam tarzına iyice hali olduğunu sergiler.

*Bu nece mürüvvet, göçtün yaylaya,
Koydun meni sen aranda, sevdiğim²*

dizelerinde Karapapak-Terekeme yayla-ova göçünün tasviri duyulur.

Zabit'in şiirlerinde hasret, gurbet motifleri öncül hattır.

Dönemin toplumsal karmaşıklığı yüzünden Zabit acı garipliğe duçar olmuştur.

Şair, şiirlerinde ata yurtta kalmış azizlerini, sevgilisini özlemle hatırlar, bu garip talihine, kimsiz-kimsesiz, bigâne illerde kalmasına üzüdür:

*Kohumlar, kardaşlar, dostlar, yaranlar,
Görünmez gözüme o hanümanlar,
Dökülür çeşmimden derya ummanlar,
Gark olup sellerde kalan men oldum.³*

Zabit, “kapısı eyvanlı virana damlara” yüz tutup, “feleğin devrinde düştüm azara”, “bu zamana merdim-i ehli riyadır”, “Zabit'im, mihnet rasıda, eyş-ü devranım gedip” söyler, çark-ı felekten şikâyet eder:

*Derd-i gamdan men fakiri bay ettin,
Elif kaddim dönderiben yay ettin,
Ferhad'a, Mecnun'a meni tay ettin,
Eyledin derdimi ziyade, felek.⁴*

Şairin manileri de aynı coşkusal hali ifade eder:

*Karşıda yaman bela,
Dil vurma yaman bala,
Zabit der: görüm değsin
Yamana yaman bala.⁵*

1 * azat olmak – kurtulmak; bina – mesken; çen – sis

2 * mürüvvet – merhamet; aran – ova

3 * kohum – akraba; yaranlar – azizler; çeşm – göz; gark olmak – batmak

4 * bay – ifşa; yay – ok; tay – denk; ziyade – fazla

5 * yaman – çok kötü; bala – yavru

Bu tip maniler cinas kafiyeleri kolaylıkla açıldığına göre seçilir.

“Zabit” epizodik (parça şeklinde) halk hikâyesi de¹ vardır.

Şairin sözcük dağarcığında kirpikleri peyken, yanakları gülgez, gerdan mineli, meral bakışlı, suna sığılı, laçın gönlüm, mihr-ü münevver, billur buhak, sarhoş yerişli, meste bakışlı, kamer mekalı, vb gibi mecazlar, teşbihler, benzetmeler bol bol kullanılır.

Ziya Borçalı haklı vurgulamıştır: “Zabit'in klasik üsluptaki şiirlerinde Fuzulisel şikâyetçi ahvalin ifadesi terennüm edilmiştir”².

Zabit'in şiirlerinde Borçalı şivesinin izi kabarıktır; virana (virane), gettiğin (getirdiğin), huylansın, eliyim (eleyim) vs kelimeler, deyimler bu kabildendir.

Üveyler Allahverdi (1754–1860)

Arşivden Allahverdi isimli Borçalılı şairin şiir örneklerini – “Sine”, “Dürüste Meni” adlı iki tecnisini³, “Bizden Selam Olsun Keşiş Oğluna”, “Yeriyir”, “Ay Güzel”, “Kocaldı”, “Yandırır”, “Leyli” isimli altı koşmasını⁴ aşikâr etmişiz.

Semender Almemmedli, Üveyler Allahverdi'nin şiirlerini dilden-ağızdan derleyerek, Fahralı şairlerinin şiirlerinden ibaret kitapta yayımlatmıştır⁵.

Kıyaslamalar, arşivlerde saptadığımız şiirlerin de adı geçen Allahverdi'nin olduğunu kanıtlar. Özellikle, arşivden elde ettiğimiz “Yandırır”, “Kocaldı”, “Yeriyir” şiirleri⁶ ve Fahralı şairleri güldestesindeki Üveyler Allahverdi'nin aynı redifli koşmaları⁷ aynı şiirlerdir. Demek ki, söz konusu Allahverdi, tıpkı 18.–19. yüzyıllar şairi Fahralı Üveyler Allahverdi'dir.

Üveyler (Karamemmedliler), Fahralı köyünün yedi büyük neslinden biridir⁸. Arşiv belgesinde 1820 yılında Fahralılı Şamhal oğlu Karamemmed'in oğlu Allahverdi ismi hatırlanır⁹.

Fahralı Allahverdi'nin şiirlerinin dönemin Gürcü çalgıcıların, şarkıcıların repertuar defterlerinde yazılması vesilesiyle, onun şiirleri Tiflis'te de (bu sıradan Gürcü sanatçılar arasında da) yayılmıştı, söyleyebiliriz.

1 Araslı 1956: 13

2 Efendiev 1959: 5

3 Şiirler 1894: 226, 274

4 Cönk-beyaz 1914: 52a, 55, 74, 78a, 80a, 94a

5 Almemmedli 2000: 29–31

6 Cönk-beyaz 1914: 74, 80a, 94a

7 Almemmedli 2000: 29–30

8 Memmedli H 1999; Almemmedli 2000

9 Fahralı 2001: 25

Üveyler'in¹ şiirleri coşkusallığıyla seçilir. Nasihatçi fikirlerin ifadesi bakımından bakımından örnek olarak onun “Kocaldı” (ihtiyarlaştı) redifli koşmasını² ele alalım:

*Çok da gam eyleme, divane gönüm,
Bu dünyada hamı canlar kocaldı.
Bu dünya fanidir, hiç kese kalmaz,
Evliyalar, pehlivanlar kocaldı.*

Şairin “Yeriyir” (yürüyor) redifli koşmasında³ güzelin kelağayısı (başörtüsü) yana sallanır, bulut arasından güneş cemali dağa-taşa şule salar:

*Allahverdi dertten odlara yandı,
Hayal o hayaldir, deme usandı,
Ne şahıtır, ne sultan, ne de ki handı,
Sanki başı taçlı paşa yeriyir.⁴*

Başka bir koşmada⁵ şair sevgilisine “güzeller içinde güzel belli” diye yüz tutar:

*Güzeller içinde güzel bellisin,
Bu dertli canımı yüzme, ay güzel.
Bir uzun boylusun, nazik bellisin,
Sallanıp serferaz gezme, ay güzel.
Sallananda bakanlar der sunadır,
Ala gözlü, yanakları hanadır,
Sine mermer, gerdan boyu minadır,
İbrişim telleri düzme, ay güzel.⁶*

Buradaki “bellisin – bellisin” kafiyesi nadide sayılacak uyak biçimlerindendir. Güzelin sallana sallana yerişi sunaya, suratı hanaya, sinesi mermere, gerdan boyu minaya, telleri ibrişime benzetmesi kalıp benzetmelerdir.

Bu güzel uzun boyludur, nazik bellidir, kalem kaş altından gözü görünür:

*Bağban olup bağ gülünü dermedim,
Hasret olup yar yüzünü görmedim,
Allahverdi der ki: lebin sormadım,
Öldürüp mezarım kazma, ay güzel.⁷*

Şair kendisini gül bağına bağban (bahçıvan) sanır.

1 Memmedli Ş 2000: 100–101; Kemaloğlu M 2005

2 Cönk-beyaz 1914: 80a

3 Cönk-beyaz 1914: 74

4 * od – ateş; usandı – yoruldu; yeriyir – yürüyor

5 Cönk-beyaz 1914: 78a

6 * serferaz – başı dik; yanak – yüz kırmızısı; mina – sürahi; ibrişim – ipek ipliği

7 * bağban – bağcı, bahçıvan; leb – dudak

“Yandırır” koşmasının¹ kökü klasik şiirin öncül geleneklerinden, bu cümleden Karacaoğlan'ın şiir dünyasından gıda alır:

*Gönül gam-gubarda, can intızarda,
Bu aşkın ateşi canı yandırır.
Sakla kademini, gelme yakına,
Od düşer üstüme, kanı yandırır.*²

Koşmada aşk ateşi, od düşer üstüme ifadelerinden sonra yay kirpiği, kaşanarı yandırır ifadeleri özgülük arz eder.

Burada göçer konar yaşam tarzının şiirsel ifadesini görürüz.

Üveyler'in aşk konulu tecnisleri³ vardır:

*Sormaram canandan sarı kitabı,
Nişan ver Yasin'e sarı kitabı,
Allahverdi okur sarı kitabı,
Elifi yetirdi daldala, sine.*⁴

Yahut:

*Dağ başında açılıptır ha lale,
Aman eyle, seri verme hal ala,
Men zarıfım, göz dikmişim helale,
Deyin öldürsünler dür üste beni.*⁵

Birinci örnekteki daldala sine, sarı kitabı ifadeleri sayesinde cinas kafiyele, mısralar ve kıtalardaki fikirler arasında mantıklı bağ oluşturur. Örneğin, “sarı” kelimesi birinci mısrasında renk, ikincide yön, üçüncüde dert-ser anlamlarındadır. İkinci örnekte “ha lale – hal ala – helale”, “tersaya – ter saya – ters aya”, “dürüste – dür üste – du rüste” kelimelerinden cinas uyaklar kurulmuştur.

Şairin bir koşmasında yüz yirmi dört bin nebinin kutsallığı, Musa peygamberin Sina dağında Allah ile ülfeti, Muhammed peygamberin Miraç seferi nazma dökülür.

Şiirin son bendi:

*Allahverdi, ölüm boynunda hakır,
Namaz kıl, kazaya koyma beş vaktı,
Gör nece boş kaldı Süleyman tahtı,
Neçe neçe Süleymanlar kocaldı.*

1 Cönk-beyaz 1914: 94a

2 * kadem – ilk adım; od – ateş; kanı – maden kuyusu

3 Şiirler 1894: 226, 274

4 * seyrân – gezi; selmi salâtın – sultan; dal – arka; bakmaynan – bakma; daldala – gizlice; sormaram – sormam; sarı – taraf (yön); dal, sin – (Arap harfleri)

5 * açılıptır – açılmıştır; lale – gelincik; dür – inci

“Çakınca kirpiğin çaldı yüzünü”¹ mısrasındaki mübalağa aydın sezilir.

“Gene havalanıp gönlümün kuşu” dizesinde² mecazın bir türü olan eğretileme (metafor), doğa olaylarının insana ait edilmesi biçimi sezilir.

Fatma Alıkızı (18.–19. yüzyıllar)

Fahralı köyündendir. 18. yüzyılın sonlarında İran hükümdarı Ağa Muhammed Şah Kacar'ın Gürcistan'a hücumları zamanı erkek kardeşleri Oruç ve Taşdemir eşliğinde esir olarak İran'a götürülmüştü.

Yurttan uzak düşmüş şair Fatma Alı Kızı'nın şiirinden³:

*Fahralı'da bir babanın kızıtım,
Ne uzağa düştü yolum, ay felek.
Atam-anam Borçalı'da kaldılar,
Bizi hardan tapar Ali'm, ay felek.
İtkin olduk iki kardaş, bir bacı,
Var mıdır göresin derdin ilacı,
Dağılsın İran'ın şah tahtı, tacı,
Kalmasın arada ölüm, ay felek.*⁴

Azizlerinin memlekette kalması ve kendisinin didergin (garip) düşmesi, bu kadın şairin ince kalbini sızlatmıştı:

*Fatma'yım, zulümle aldılar meni,
Bir kızıl kuş gibi çaldılar meni,
Getirip gurbete saldılar meni,
Göresin noolacak halim, ay felek.*⁵

Bu hasret duyumları hafızalarda, dilde-ağızda dolaşmaktadır.

Güller Peri (1792–1922)

Güller Peri Oruç Kızı, âşık şiirinin gelişiminde özgü mevki kazanmıştı.

Fahralı obasının şairler nesli olarak bilinen Güller/Gülaliler neslindendir. Bu neslin otuzdan fazla söz söyleyeni – Fatma Alıkızı, Güller Peri, Güller İsmail Oruçoğlu, Kerbelayı Molla Ali, Güller Şemistan, Güller Rüstem, Güller Hemid, Güller Hümmet, Güller Abbas, Güller Dünyamalı, Güller Musa, Güller İsmail,

1 Cönk-beyaz 1914: 78a

2 Cönk-beyaz 1914: 94a

3 Mehdi 1983: 4

4 * atam-anam – babam, annem; hardan – nereden; tapar – bulur; itkin olduk – vatandan ayrı düş-tük; kardaş – erkek kardeş; bacı – kız kardeş; göresin – acaba

5 * kızkıkuş – doğan; göresin – acaba; noolacak – ne olacak, nasıl olacak

Güller Mustafa, Güller İslam ve başkaları bellidir. Bu şairler diziminden en ünlüsü Güller Peri'nin şiirleri, destanı bize ulaşmıştır.

Peri'nin kardeşi torunu, 1912 doğumlu öğretmen şair İsmail Güller'in hafızasında korunmuş şiirleri¹, “İsmail ile Kızıyeter” (“Kars'a Doğru Bakıp Ağlarım”) öyküsü² onu söz sarrafı olarak tanıtmaktadır.

Arşivdeki Gürcü harfleriyle “Ağam bilir” deyimiyle başlayan, sonda Gül Peri mahlası duran, “Durma, gel” redifli koşma da³ biçemiyle Güller Peri üslubuna uygundur. Burada “Boynu buruk kaldım Kars'ın şehrinde” biçiminde Kars'ın anılması zannımıza destek olabilir.

“Bu dünya dediğin bir şirin bağdır” ilkesiyle hayatı sevmiş ve terennüm etmiş Peri'nin şiirlerinde toplumsal motifler bireysel dertle ilişkide açılır.

Kadın şairin Gürcistan'dan Kars'a ırak düşen kardeşine yolladığı ve kardeşini affetmek hususunda kaza reisine yazdığı koşmalar ilginç örneklerdir.

Peri, sancak reisine kardeşinin affedilmesi için müracaatta bulunmuştu:

*Peri'yim, gelmişim size minnete,
Amandır, kardeşi salma zillete,
Çekip cezasını, düşüp gurbete,
Yeşilbaş sonayı gölden ayırma.*⁴

Şaire, manzum mektubunda yüreğini böyle açmıştı:

*Kars'a doğru bakıp bakıp ağlarım,
Vurulup köksüme yaralar, kardeş!
Sinem üstün çalın-çapraz dağlarım,
Dolanır kalbimde haralar, kardeş!*⁵

Şiirde intizarın şiirsel sahnesi etkilidir. Peri, kardeşinin timsalinde Gürcistan'dan belirli sebeplerle Kars, Suldüz taraflara geçmiş binlerle yurttaşının gariplik talihini nazma dökmüş, yurt özlemi duygularını ifade etmiştir. O, sıra dağların aradan çekilmesini, Borçalı'dan Kars'ın gözükmemesini diler.

Borçalı kökenli Şenlik'in yürüttüğü Fahralı'da Yahyaların Abbas'ın düğününde Güller Peri yaşamak altından şiir söylemiştir. Peri, Şenlik'e kılfbent göndermiştir⁶.

1 Mehdi 1980: 4; Telli saz 1989; Fahralı 2001: 270–271; Kemaloğlu M 2005; Yusufli 2011: 156–163; Hümmet 2012: 17–20

2 Memmedli E 1984: 87–91; Almemmedli 2000; Fahralı 2001: 248–255; Memmedli E 2013: 281–327

3 Alieva D 1981: 208

4 * minnet – rica; zillet – zelillik, rezalet; sona – suna

5 * köks – göğüs; çalın-çapraz dağlamak – kendisini ağır yaralamak; haralar – nereler

6 Aslan 1975: 117

Güller Peri'nin Kuran hikmetleriyle sesleşen söz konusu şiirinden:

*Muhammed Mustafa arş-ı alada,
Çekilip Mine'ye Aksa nedendir?
Su-yi Selsebil'den doldurup bada,
Getirip dehana dürdanedendir?¹*

İlgili hadisleri hatırlamakla şair, derin manalara yanıt arıyordu:

*Emir-ül müminin oldu afitap,
Nurdan külah örttü, alttan seren tap,
Gökten yere indirdiler dört kitap,
Dört kitabın asli hurda ne dendir?²*

Mehemmed Şindili (19. yüzyıl)

İmirhasan köyü Gaferli neslinden olmuş, Karabulak köyünde yaşamıştır. Karabulak köyü yakınında Şindi Kepenekçi obası³ İmirhasan Gaferli ve Caferli neslinin yayla yeri olmuştu. Şair Mehmed Şindili de Şindi dağına yakın şu Karabulak oymağında ömür sürmüştü.

Şindili, Aşağı Karabulak'ta pınar başında bir güzele şiir söylemiş, kızın akrabaları şairi öldürmek istemişler. Nesil düşmancılığı sebebinden Gaferöyü'nün insanları Boluz yöresindeki İmirhasan, Caferli obalarına göçmüşler⁴. İmirhasan köyünde Gaferler, Koçulu, Caferli köylerinde Gaferöyü nesli şimdi de var.

Şindili'nin şiirlerini arşivden elde etmişiz⁵.

Şiirlerinden biri⁶ onun hayatı hususunda belirli noktalar aydınlatır:

*Meylim hey sendedir, men de sanlıyam,
Hoş ihtilatlıyam, şirin canlıyam,
Aslim Gaferli'dir, Mirhasan'lıyam,
Karabulaklı'yam, Saca demeyin.⁷*

“Kekliğim” güzellemesi⁸ sanatkârlık açısından öneme sahiptir:

*Dağlar başı hiç şen olmaz, virandır,
Bulut çöküp, yağış yağır, borandır,*

1 * bada (bade) – kadeh; dehan – ağız

2 * afitap (aftap) – güneş; külah – kalpak, börk

3 Memmedli Ş 1996: 70

4 Memmedli Ş 2006

5 Cönk-beyaz 1914: 79a, 84, 105, 118a

6 Cönk-beyaz 1914: 105

7 * hey – hep; ihtilat – sohbet; Mirhasan/İmirhasan, Karabulak, Saca – köy isimleri

8 Cönk-beyaz 1914: 79a

*Aşıklerin bağrın başın yarandır,
Ayakların batıp kana, kekliğim.¹*

“Bir od düştü şirin cana, kekliğim” mısrasında² eğretileme (metafor) edebi sanatı sanatı açık aşikârdır.

“Gönül gemisi lengerince yelken açıptır” dizesindeki³ gönül gemisi deymi bu tür benzetmedir. Siyah zülûf, gönül kuşu, gözleri cellât, kaşları keman, mine boylu, ince belli, gonca dehan, yanağı halli, hur-i melek, hur-i kılman, lebi püste, boyu beste gibi benzetmeler, “Avcı gönlüm yine pervaz eyledi” epiteti⁴ duygusal etkileme etkileme gücüne sahiptir.

Şindili'nin tezatları da zengindir⁵:

*Kabağımdan gelen koşa güzeller,
Bu alçak gönlüme yüce demeyin.
Yüküm lel-gevherdir, sata bilmenim,
Giden bezirgândır, hoca demeyin.⁶*

Burada “alçak – yüce”, “bezirgân – hoca” tezatları, “Dağlar başı hiç şen olmaz, virandır” deyimindeki⁷ tezat doğal görünür.

Alhas Hacallı (1817–1907)

Şiirlerinde daha çok özdeyişler yer alır.

Günümüz ünlü şairi Zelimhan Yakup: “Alhas Ağa'nın bu günümüze gelip çıkan şiirleri onun bir sanatkâr kâmilliğinden, tabiatı, insanı güzel bilmeğinden, güçlü ilhama, şirin ve revan dile sahip olmağından haber verir, ilden gelen, topraktan mayalanan bu il adamı, halk şairi bu gün de sözünün sesinde, sedasında yaşar”⁸.

Sanatkârın torunu köy öğretmenî şair Reşit Hacallı'nın sine defterinden yazıya aktarılmış Alhas Ağa Hacallı şiirleri gazetelerde, dergilerde, mecmualarda, kitaplarda sunulmuştur.

Onun edebi mirasından günümüze ulaşan örnekler on iki koşmadan, dört tecnisten, bir giraylıdan, bir divaniden, on bir maniden ibarettir⁹.

1 * şen – neşeli; boran – fırtına

2 Cönk-beyaz 1914: 79a

3 Cönk-beyaz 1914: 79a

4 Cönk-beyaz 1914: 79a

5 Cönk-beyaz 1914: 105

6 * kabağımdan – karşımdan; koşa – çift; bezirgân – tüccar

7 Cönk-beyaz 1914: 79a

8 Hacallı 1998: 4, 8

9 Eyvazlı 1985; İsmaili 1987: 275; Telli saz 1998; Hacallı 1998: 16–54; Yusufi 2011: 178–184

Bir manisinde¹ şair kendi nesil şeceresini nişan verir:

*Hacı Ali,
Hacı göyneğin hacı alı,
Atam hacı Emiraslan,
Ulu babam Hacı.²*

Şairin diğer bir şiirinden³:

*Uralanmış bostan, derilmiş tenek,
Biçilmiş zemisin, ay Alhas Ağ.
Cırılmış teknesin, kırılmış senek,
Dağılmış gemisin, ay Alhas Ağ.⁴*

Dörtlüğün dizelerinde sanatkârane bulunmuş teşbih ve benzetmeler yer alır. Ayrıca şairin kendisini nahırsız arkaca, sürüsüz bereye, soğulmuş bulağa, kurumuş dereye, derin kitaba benzetmesi uğurludur. “Şiirim yağdı sineden”, “Meskenim Lök deresi, Avlağım Karayazı”⁵ demiş Alhas'ın ilhamının şiirsel özgürlüğüne onun şiirlerinin anlam dolgunluğu, dil selisliği, ifade imgeselliği revaç verir.

Şiirlerinde yurt duyguları ağır basar:

*Mahsulüm sulana yağış selinnen,
Balığım yollana Gökçe gölünnen,
Karpızım, yemişim Bağdar ilinnen,
Kartofum üşene, Cavah'tan gele.⁶*

Dizelerde etnografizmler (etnografik unsurlar) dikkati çeker. Borçalılıların gıda menüsünde etken yer tutan karpuz, kavun, kartof (patates) mısralarda uyumlu kullanılır. Şiirlerinde geçen yerler ya Borçalı'da, ya da onun komşuluğundadır.

Ağızdan gelen çarvadar, kotancı, hırman, kamçı, soğruk kelimeleri, ayrıca diğer mısralardaki has motal, kere yağ, katlama, arkaç, çivin, öy, urvat, ova, oloydu, nöyüs (nefis), alatoran, senek, tenbeki, dehmerle, isfaha, kurut, vb ifadeleri⁷ şiir dilinde yurt görünümünü güçlendirir.

1 Hacallı 1998: 20

2 * köynek – gömlek; alı – alır; atam – babam; ulu babam – büyük dedem

3 Hacallı 1998: 29

4 * uralanmış – ürünü toplanmış; tenek – üzüm ağacı; zemi – tarla; senek – su testi

5 Hacallı 1998: 20

6 * selinnen – seliyle; yollana – gönderilsin; gölünnen – gölünden; yemiş – kavun; ilinnen – ilinden; kârtof – patates; üşene – yüklene; Cavah – Cavahet bölgesi

7 * motal – tulum; kere yağ – tere yağ; katlama – yağlı börek; lavaş – pide; arkaç – ağıl; çivin – sinek; gavır – kabir; öy – ev; urvat – kalite; ova – oba; oloydu – olaydı; nöyüs – nefis; alatoran – az karanlık; senek – su testisi; çöysüye – tövşüye; tenbeki – tütün; dehmerle – çomakla vur; isfaha – düzenli; kurut – yoğurt kurutması

Üstatnameleri¹ halk tefekküründen süzülüp gelen hikmet hazinesi niteliğindedir:

*Külü küllüğünden, odu ocaktan,
Közü kömüründen bölesin gerek,
Çöreği tekneden, kabı kacaktan,
Kundağı kucaktan alasin gerek.*²

Deyimlerinde öğüt-nasihatçılık akarı hep böylece belirgindir:

*Almayı renginden, armudu tattan,
Hayvayı deriden, insanı addan,
Soyundan seçesin kohumu yaddan,
Aslanı pençeden bilesin gerek.*³

“Alhas Ağa'nın şiirlerinde halk müdrikliğiyle hayat keşmekeşlerinin acı deneyimi derin şiirsel ilham zemininde kovuşarak, parlak hayatsal levhaların tasviriyle neticelenmiştir”⁴.

Şairin koşmalarında⁵ helalliğe çağrı güçlüdür:

*Kâsıplık alçaklık sayılan değil,
Cömert elin, helal nanın olanda.
Kızıl vakit isteme kan kusa kusa,
Yoksul öyde sağlam canın olanda.*⁶

Şairin yetkin çağları şiirlerinde⁷ anlam yükü derindir:

*Dağ odur ki, arkası var, dalı var,
Gediği var, yamacı var, yalı var,
Kehlen odur, kayalarda nalı var,
Eyerinde Rüstem olu, Zal olu.*⁸

Giraylıları⁹ dolgundur:

*Kalbi dağlar yetim kalır
Kartal kanat çalmayanda,
Tabip-lokman naçar olar,
Derde derman olmayanda.*¹⁰

1 Hacallı 1998: 27–28

2 * küllük – kül kabı; od – ateş; çörek – ekmek; tekne – tandır; kundak – bebe

3 * alma – elma; kohum – akraba

4 İsabalkızı 1999: 45

5 Hacallı 1998: 16, 24

6 * kâsıp – fukara; alçaklık – alçak gönüllülük; nan – ekmek; kızıl – altun; öy – ev

7 Telli saz 1998: 6

8 * dal – arka, dayak; kehlen – at türü

9 Telli saz 1998: 6; Hacallı 1998: 48

10 * kalbi – yüce; yetim – öksüz; naçar – çaresiz

Yahut:

*Gül üstünü har almasın,
Dağ başını kar almasın,
Nece kanın karalmasın,
İsteğini almayanda.¹*

Divani türündeki şiirlerinde² özdeyişler belirgindir:

*Bir adamla dost olanda asli zatın bilmeli,
Kal diyende kulum ola, öl diyende ölmeli,
Dar gününde dayak durup, şad gününde gülmeli,
Marifette ten gerektir, ten olmasa gen gerek.³*

Tecnislerinde⁴ cinaslar çoğu zaman yerel ağız sözcükleri sayesinde kurulur:

*Kalvı dağın kellesinde kar kalar,
Soğuk eser, çökeklerde karkalar,
Cemdeğime daraşanda kargalar,
Göyneder, incidir yaralar beni.⁵*

Cinaslar (kar kalar – karkalar – kargalar) belirgindir. Şairin: arka da yandı – arkada yandı – arka dayandı; nar emen – nara men – nere men; var sene – varsa ne – var sene; kehlene yağı – kehlen ayağı; karı yar – kariyar gibi cinaslar ilgi doğurur.

Kafiyeleri de özgünlüğüyle seçilir⁶:

*Alhas çok kocalsa düşer urvattan,
Yüz görmez oğuldan, kızdan, arvattan.⁷*

Yahut:

*Yemeyin gelmese, geçse vaktinden,
Tezce gileylenip küsme bahtından,
Ayağa çıkanda Kotan arkından,
Başta Gödek Ark'tan içesin gerek.⁸*

Bu örneklerde “urvat – arvat” uyarlığı yerel ağız özelliğinden doğar; “vaktinden – bahtından” sıradan kafiyeleşmesinin ardından ses terkibince farklılaşan “arkından” sözcüğünün gelmesi kulak kafiyesi oluşturur.

1 * har – diken; nece – nasıl; karalmasın – kararmasın; almayanda – almayınca

2 Hacallı 1998: 53

3 * şad – mutlu; ten – eşit; gen – uzak

4 Telli saz 1998: 6

5 * kalvı – kalbi, yüce; kelle – baş; kalar – kalır; çökek – vadi; karkalar – toplanır; cemdek – leş; daraşanda – yığıldıkta; göyneder – sızlatır

6 Hacallı 1998: 17

7 * kocalsa – yaşlansa; urvat – kalite; arvat – avrat, karı

8 * gileylenip – şikâyet edip; Kötan arkı, Gödek ark – (Kepenekçi köyünde su kanalları)

Atasözlerini etken şekilde kullanmıştır¹:

*Ter libasta ter görünür ter sine,
Ters adama düz görünür tersine,
Nadan için avandı ne, tersi ne,
Bal aktarır zehrimarın içinde.*²

Burada her mısra ayrı ayrılıkta atasözü, hikmetli deyiştir.

Alhas Hacallı, tezatlar kullanmakta maharet göstermişti:

*Erköyün oğuldan hambal olacak,
Dikenin hemdemi kangal olacak,
Kıgılcımdan yeke tongal olacak,
Külek güçlenende, harın olanda.*³

Dörtlükte “erköyün – hamma”, “diken – kangal”, “kıvılcım – tongal”, “güçlenmek – harınlaşmak” gibi selis tezatlar vardır⁴.

“Bu ne çovğun, bu ne çiskin, bu ne kar”⁵ mısrasında⁶ “n” sesi beş kez tekrarlanarak, edebi etkiyi güçlendirir.

Şiirlerdeki⁷ “bine kar – bu ne kar”, “ter sine – tersine – tersi ne”, “kar kalındı – kargılandı”, “arka da yandı – arkada yandı – arka dayandı”, “Ay Alhas – ayal has”, “kurut aş – kuru taşı” zengin cinaslardır.

Allahverdi Leleoglu (1850–1960)

Gençliğinde “Miskinoğlu”, sonralar “Leleoglu” mahlaslarıyla şiirler söylemiş, Başgeçit ilçesi Yırğançay köyünün, komşu Soğukbulak, Cücekent, Karaisa köylerinin düğün şenliklerini süslemişti.

Şiirleri oğlu Nebi Ahmedov'dan, torunu Halay Nebioğlu'dan derlenmiştir⁸. Yaklaşık yüz şiiri elimizdedir⁹. Şiirlerinin çoğu koşma, giraylı biçimlerindedir, divaniler, muhammesler, bayatılar da vardır. Bu örneklerde önemli yeri dağların, çeşmelerin, yaylaların, il güzellerinin terennümü, Karapapak yaşam-geçim örf-lerinin yankısı tutar.

1 Hacallı 1998: 25

2 * ter – taze; nadan – cahil; avand – üst taraf; aktarır – arıyor; zehrimar – yılan zehri

3 * erköyün – şımarık; hambal – hamal; kıgılcım – kıvılcım; yeke – büyük; tongal – şenlik ateşi; külek – rüzgâr; olanda – oldukça

4 Hacallı 1998: 16

5 * çovğun – kar fırtınası; çiskin – sis

6 Hacallı 1998: 25

7 Hacallı 1998: 53

8 Çobanov 1979: 4; Ömerov 1997: 15–17; Leleoglu 2003; Kemaloğlu M 2005

9 Leleoglu 1995

Sanatkârın koşmalarından biri “Borçalı'dadır” adlanır¹ ve bu, ata yurt Borçalı hakkında ilk değerli şiirlerdendir:

*Leleoğlu dosttan ayrı gezemez,
Sofrasına haram çörek düzemez,
Her kalem götüren destan yazamaz,
Okuyup kananlar Borçalı'dadır.*²

Şiirlerinde³ Başgeçit bölgesinin kalbi dağlar koynundaki Yırğançay köyü, Karaağaç yaylası, Hacı Halil ocağı, Akçalı, Ağlağan dağları, Av Deresi, Ortayal, Çömçe dere, vb sevecenlikle anılır:

*Av Deresi belli, koyun-karalı,
Oynar balıkların pulları halli,
Merallar avlağı, ortası yallı,
Akar her tarafa sellerin, dağlar.*⁴

Aşk teranelerinde pinhan derdin içtenlikle izharı sergilenmektedir:

*Hubların içinde belli birinci,
Lebleri nanedir, dişleri inci,
Ağlar Allahverdi zarı zarıncı,
Mevla'm nazar etsin sana, ceyranım.*⁵

Yahut:

*Keklik gibi sekip, dönende yana,
Bir kıya bakışın kasteder cana,
Bu Leleoğlu'yu ettin divana,
Tuşladın gönlümü belaya, Hacca.*⁶

Son örnekteki keklik gibi deyimi mufassal benzetmedir.

Avazı güçlendiren tekrarlar coşkulu akarda Leleoğlu'nun dizelerinde selistir⁷:

*Gam-gusse içinde kalmışım yasta,
Süsen ağlar, sümbül ağlar, tel ağlar,
Gitti ağır iller, içinde hublar,
Gelen ağlar, giden ağlar, yol ağlar.*⁸

1 Leleoğlu 1995: 8

2 * gezemez – dolaşamaz; çörek – ekmek; kananlar – anlayanlar

3 Leleoğlu 1995; Leleoğlu 2003

4 * halli – benli; meral – geyik; avlağı – av yeri; yallı – çahlı

5 * hub – hoş; leb – dudak; zarı zarıncı – üzüntüyle; ceyran – ceylan

6 * sekip – süzüp; dönende – dönünce; kıya bakış – yan bakış; divane – vurgun

7 Çobanov 1979: 4

8 * gusse – keder; hub – iyi

Leleoğlu, şiirlerinin sözcük kadrosunda çoban tüteği, kanteper, kaymakçıçeği, kekotu, koyun meleşmesi, vb yerel yaşam-geçim, doğal koloritli ifadelerden¹ sanatkârlıkla istifade etmiştir.

Mirza Mehdi Velizade (1859–1929)

Demircihasanlı nahiyesi Kosalı-Hacılar köyü Efendiöyü neslindendir. Gori darülmuallimi'nde okumuş, Gori, Kazah, Gence darülmualliminlerinde öğretmenlik yapmış, ünlü şair Samet Vurgun'a da ders vermiştir.

Mirza Mehdi'nin babası ve ya dedesinin 18. yüzyıl Zabıt mahlaslı şair olduğu ihtimali de vardır².

“Köroğlu”dan Karayazı yöresinde yayılmış nağmeleri Tiflis Rus matbuatında yayınlatmış³. Ziya Borçalı Cönk-beyazından, Vahid Ömerli'den, âşık Aslan Kosalı'dan ve şairin akrabası Şamil Abdullaev'den hayli şiiri aşıkâr edilmiştir⁴.

Giraylılarının birinde kendisini böyle tanıtır:

*Pirim mene verdi bade,
İçirdi hadden ziyade,
Efendioğlu Velizade,
Adım Mirza'dan söylerim.*⁵

Varsağı tipli giraylısında⁶ nasihatçılık üstündür:

*Muhannete bel bağlama,
Sırrını mertten saklama,
Mirza, ölende ağlama,
Dünya üç gündür, beş gündür.*⁷

Şiirde “Dünya üç gündür, beş gündür” dizesi redif olarak yinelenmesi coşkusallığı olgunlaştırır:

*Muhannete bel bağlama,
Sırrını mertten saklama,
Mirza, ölende ağlama,
Dünya üç gündür, beş gündür.*⁸

1 * kekotu – kekik; kaymakçıçeği – düğünçeği; çoban tüteği – çoban neyi

2 Ömerli 2001: 256

3 SMOMPK 1890: 121–126; Yusifli 2011: 229–233

4 Ömerli 2001: 2; Memmedli Ş 2006; Yusifli 2011: 222–228

5 * ziyade – fazla

6 Ömerli 2001: 2; Memmedli Ş 2006

7 * bel bağlama – ümit etme; ölende – ölünce

8 * muhannet – ihanet eden; bel bağlama – umutlu olma

Giraylılarında irfan hikmetleri ifade olunur. İller gören şair bir gün feleğin onu da nazarından atacağını söyler. Şiirlerinde bu üç günlük hayatta “güzel-gökçek işler görmek” tavsiyesinde bulunulur.

Tecnisi (cinas uyaklı şiiri)¹ güzel sanat örneğidir:

*Dert ehliyim, kalanmışım derde men,
Hasta düştüm, şifa bulmam dert emen,
Mansur gibi giriftarım derde men,
Hiç demeyin, Mehdi gelip yüz gündür.*²

Cinasların anlamları aşikârdır: üzgündür (elim üzölmüş), yüz gündür, üzgündür (incinmiş, üzölmüş), derde men, dert emen, derde (kapıda) men.

Onun şiir hazinesi Gürcistan Türkleri edebi geleneklerinde nasihatçi şiir akarının timsali olarak dikkate şayandır.

Miskin Nebi (1873–1945)

Âşık eşliğinde halk şairinin de meclis yürütmesi yalnızca Borçalı edebi-âşık çevresinde gözlemlenir³ ve bu geleneği Şair Nebi daha başarıyla devam ettirmişti.

Miskin Nebi (baba adı: Oruç) “Borçalı'nın Aliasker'i” adlandırılmıştır⁴.

“Nebi, on beş yaşa erişince İmir köyünde Meşhedi Hüseyin adlı zengin birisine hizmetçi (uşak) verilir. Bu arada hem de ilk koşma, tecnis ve muhammeslerini söylemiştir. 1910 yılından düğün ve yığınaklarda halka manevi hizmet göstermişti”⁵. “Küçük yaşlarından şiir koşan ve Miskin mahlasıyla bilinen Şair Nebi, koşma, giraylı, tecnis ve divaniler yaratmıştı”⁶. “Miskin lakabını götürmüş ve on iki, on üç yaşlarından şiir yazmağa başlamıştı”⁷.

Hüseyinkulu Memmedli'nin derlemesinde ve Elhan Memmedli'nin düzenlemesinde Şair Nebi'nin kitapları ışıık yüzü görmüştür⁸. Elhan Memmedli'nin şairin hayatına, muhitine, sanatına ayna tutan monografisinin özenle önemişiyoruz⁹.

Şair Nebi şiirlerinin temel özellikleri “bu şiirlerde insanın manevi âleminin, onun necip hislerinin, temiz ve hayırsever arzularının sanatkârlıkla terennüm

1 Cönk-beyaz 1914: 123

2 * kalanmışım – bürünmüşüm; Mansur – Hallaç Mansur; giriftar – duçar, müptela

3 İsabalıkızı 1999: 149

4 Borçalı Ş 2013; Memmedli E 2014

5 Borçalı Ş 2013

6 İsabalıkızı 1999: 48

7 Almemmedli 2000: 40

8 Borçalı Ş 2013

9 Memmedli E 2014

olunmasındadır”¹. Nebi'nin sanatı, “Borçalı âşık kültürünün hem şahsiyet hem ifa, hem de yaratıcılık bakımlarından miyar göstericisidir”².

Nebi'nin coşkusal “ben”inin sesi şah mısralarında duyulur: “Şair Nebi ağlar derdin kânidir”, “Nebi'yim, dersimi okudum kâmil”, “Ben Nebi'yim, âşıkların zeriym”, “Şair Nebi diler yılda bir günü, düşmüştür âleme sedası-ünü”, “Şair Nebi'm der: gam hırdarıym”, “Şair Nebi derdin söyler sözüyle”, “Nebi'm der, sinem aşkın bulağı”, “Ben Nebi'yim, mert çıkarım meydana”...

Nebi'nin âşık hikâyeleri belleğinde “Köroğlu”, “Âşık Garip”, “Kerem”, “Dilgam”, “Mehdi Bey”, “Ali Han” “Necef”, vb var olmuştur.

Şair, kendisini böyle tanıtmıştır:

*Menim adım Şair Nebi, sanatın binasıym,
Sarraf olsa, bu mekânda âşıkların hasıym,
Âşık olup iller gezdim, men ilin anasıym,
Tuttum sözün meydanını, bir pehlivan olmuşum.*³

Şairin koşmalarında ince ruh kabarıktır:

*Çünkü cüda düştüm öz vatanımdan,
Gezmek için iller benim olaydı,
Koşmalar, gazeller gül cemaline
Düzmek için diller benim olaydı.*⁴

Onun şiirinin cevheri kalpten süzülen istek-arzulardır.

Şair gururla söylemişti⁵:

*Yolun düşse teşbihidir İstanbul,
Fahralı tek ağır ilim var benim.*

Nebi'nin Kızılhacılılı Cöyriüoğlu Kara (1866–1929) hakkında şiiri popülerdir.

*Hardan alım Cöyriüoğlu Kara'nı,
Çeke hançerini, kese aranı.*⁶

Hak-adalet uğruna mücadele yürütmüş Cöyriüoğlu'nun aynalı, “Cöyran” adlı beyaz dizelerde övülür.

Miskin Nebi'nin şiirlerinde Kuran kelimesi etkindir.

*Gel biçare Şair Nebi, Hak dini İslam'ı gör,
Cebrail nazil etti, getirdi Kuran'ı gör.*

1 Borçalı Ş 2013: 9–10

2 Emrahoğlu 1985: 4

3 * sarraf – kadir bilen; has – saf

4 * cüda – ayrı, uzak; düzmek – dizmek

5 Borçalı Ş 2013: 27

6 * aranı – arayı

“Sıdkıyla sığındım Sübhan'a”, “Ben pirimden ders aldım” söylemiş¹ şairin “bin şükür” ifadesini redif olarak öne çekmesi² şiire özenlik kazandırır.

Şair Nebi'nin Şenlik Baba ile atışması vardır³.

Nebi'nin Âşık Aliasker ile atışması⁴ din ahkâmlarına dayanır. Aliasker'in kıfılbendini Nebi'nin maharetle açtığını görürüz.

Örneğin, Aliasker'in: “Altı günde dünya neçe don giydi?” dizesiyle başlayan, sırlı manalar içeren kıfılbendini şair sanatkârlıkla açmıştır:

Altı günde dünya dört cür don giydi,

Ab üstte eğlendi, berkarar oldu.

Halik-i Hak olup arşın bennası,

Ulduzlar semada yerbeyer oldu.

Pençe yek piyadır mükerrerin meleği,

Onların içinde Cebrail beyi,

İsmi elzem cansız arşın direği,

Çalındı lövh-i kalem, muteber oldu.

Şair Nebi geçmez itikadından,

Hilkati hafızdır gök pusatından,

Hakk'ıyla peygamber ahvalatından,

*Marifet Allah'tır, bu haber oldu.*⁵

Güzellemelerinden⁶:

Daldalanma menden, duran nazenin,

Eyle hercaiden edebi, Peri.

Ele güldün, meni saldın ateşe,

*Gördüm dehanında sedefi, Peri.*⁷

“Kisve düğmelerin sarraf eline”⁸ dizesinde⁹ kisve düğmeler, sarraf eli deyimleri deyimleri mükemmel benzetme tipine örneklerdir. “Fere keklik gibi”, “Cemalin bedirli Ay tek”, “Sen baharın menekşesi”, “Gönlüm içi bir denizdir”¹⁰ gibi doğal benzetmeleri de etkendir.

1 Borçalı Ş 2013: 16, 77

2 Borçalı Ş 2013: 126

3 Hekimov 1983

4 Cönk-beyaz 1914: 7, 29

5 * cür – tür; ab – su; yek – tek; elzem – ulu; arş – göğün en yüce katı; ahvalat – vaka

6 Borçalı Ş 2013

7 * daldalanma – saklanma; nazenin – nazlı, işveli; hercayı – serseri; dehan – ağız

8 * kisve – kıyafet

9 Borçalı Ş 2013: 56

10 Borçalı Ş 2013

Dizelerinde nadide sayılabilecek benzetme örneklerini de gözlemliyoruz:

Susadım lebine, bir aç arıyım,

*Men de ağlamağın bahtıyarıyım*¹

mısrasındaki² aç arı gibi lebe susamak, ağlamağın bahtıyarı olmak misali özgün deyimler bu kabilden sayıla biler.

Şairin destansal imgeleri, simgeleri benzetme yerinde kullanması, klasik şiir geleneklerine hali olduğuna delalet eder³:

Erzurum'da Han Kerem'in sevdası,

*Ondan da beşbeter bana tuş geldi.*⁴

“Sultan Süleyman'dan bu yana dünya”, “Eyüp gibi yaralarım sızlar”, “Döndüm Mecnun'a”⁵ deyimleri de bu kabildendir.

Şiirlerinde ab-i ateş, ab-i leysan, hak-i baddan, Halik-i kadem, mah-i taban, şems-i kamer, vb terkiplerini görürüz.

Yornuk maral gibi gelip geçende

*Yalvarıp-yapışım yollara doğru*⁶

mısralarında⁷ yornuk (yorgun anlamında) kelimesi, yalvarıp-yapışım deymi Karapapak ağzında etken kelimeleridir.

Musa Karaçöplü (1885–1965)

Yetim Musa mahlaslı âşık Musa Mürşüdoğ, Gürcistan'ın doğu kısmındaki Sagareco ilçesine bağlı olan yedi köylü Karaçöp yöresinde yaşamıştır. Çobanlıkla, bahçivanlıkla geçinmiştir. Okuryazarlığı olmamasına rağmen, güçlü hafızasıyla bilinmiştir.

Karaçöplü âşık İsmail Merdanoğlu'dan sanat dersi almıştır. “Üstadın yaratıcılığıyla yakından tanış olanlar kolaylıkla hissederek ki, hak aşığının bütün alâmetleri Âşık Musa'da vardır”⁸.

Onun üstatlık kudretinin ana mizanı, şiirlerini doğaçlama söylemesiyle, yeke yek atışma-değişme maharetiyle, koşma, giraylı, divani, tecnis şekillerinde olgun şiirler, gazeller koşmasıyla ölçülür.

1 * lebine – dudağına

2 Borçalı Ş 2013: 48

3 Borçalı Ş 2013

4 * beş beter – beş kat fazla; tuş geldi – urca oldu

5 Borçalı Ş 2013

6 * yornuk – yorulmuş, yorgun; geçende – geçince; yalvarıp-yapışım – yalvarıp yakışım

7 Borçalı Ş 2013: 94

8 Hubanlı 2010: 39

Şiirleri zemininde “Âşık Musa'nın nikâh ahvalatı”, “Âşık Musa'nın dağ ahvalatı”, “Âşık Musa'nın Karayazı seferi” öyküleri vücuda gelmiştir¹.

Koşmalarından²:

*Alçak dağdan duman kalkmaz,
Tek buluttan şimşek çakmaz,
Her obadan yiğit çıkmaz,
Mayası sudan olmasa.*

*Musa ilden aralanmaz,
Merttir, kalbi karalanmaz,
Yüz ok değse, yaralanmaz,
Hatası dosttan olmasa.³*

*Her gülün, çiçeğin baharı, yazı,
Her şeyda bülbülün öz hoş avazı,
Senin aşikindir elinde sazı,
Musa'yı tay etme bir özgesine.⁴*

İsa Borçalı (1902–1987)

Öz yurdun ismini mahlas edinmiş İsa Borçalı (İsa Memmedkulu oğlu Aliev) Kaçağan köyü doğumludur. Uzun süre köyde öğretmenlik yapmıştır.

Arşivde 263 adet şiirini bulmuşuz ve şiirlerinden seçme örnekleri okuyuculara sunmuşuz⁵. Şiirsel dili lirizmiyle (çoşkusallığıyla) seçilir.

Mısralarında Borçalı, Tiflis mekân imgesi öncelikli taravet sağlar:

*Borçalı'dır bil mahalim,
Hamıya bellidir halim,
Kaçağan'da hoş ahvalim,
Vardı dillerde, dillerde.⁶*
*Senan dağı temaşadır,
Kuleleri baş başadır,
Etraf dağların koşadır,
Hem uludur yaşın, Tiflis...⁷*

1 İsmaili 1987: 286; Ebdülrehmanlı 1995: 267–280, 291–298; Hubanlı 2010; Karaçöplü 2010

2 Telli saz 1985; Hubanlı 2010; Karaçöplü 2010

3 * aralanmaz – ayrı düşmez; karalanmaz – kararmaz

4 * aşık – seven; tay etme – eşit tutma; özgesine – başkasına

5 Borçalı İ 1926; Telli saz 2003

6 * mahal – sancak; hamıya – herkese; ahvalim – durumum

7 * Senan dağı – Tiflis'in başı üstündeki Mtatzminda (Kutsal) dağı; koşa – çift

Şiirlerinde öğütsel konular öne çıkmaktadır:

*Kimse arkalansa fani dünyaya,
Bilsin ki, yaranmış, geldi-giderdi*

mısralarıyla başlayan koşmasında helal yaşam çağrısı vardır:

*Akıllı derk eder dünyanın halin,
Akılsız berk tutar dünyanın malın.*

Dizelerinde Borçalı doğası – sis-dumanlı Karaağaç yaylaları, alaçıklı Ağlağan yaylası, kuş konmaz, ün yetmez Av Deresi, nişangâhlı İlmezli yaylası, yemyeşil ormanlı Çubuklu yaylası, gül-çiçek elbiseli dağlar, başı karlı yüce zirveler nazıma aktarılır¹.

Kalp afsunlayan şiirlerinden biri Çubuklu yaylağında Kılıç yurttan söylediği “Kaldı” redifli koşmadır². Şiir, Borçalı'nın Loru yöresinin 1918 yılında Ermenilerce işgalinden sonra şairin özlem duygusundan doğmuştur:

*Ceyranlı talalar, bülbüllü bağlar,
Kimin oymağıydı, kimlere kaldı.
Yiğitler meskeni çiskinli dağlar
Boranlı, çovgunlu demlere kaldı.³*

Şair, gül-çiçek süslü çimenlerin, hoş avazlı dillerin, yadlara kısmet olan yaylalarımızın özlemini çeker.

Güzellemelerinde sevgili canana “Şöhretli yaratmış Yaradan seni” diye yüz tutulur, güler yüzlü dilberin cemali dünyanın zer hanesine, hurdaca yürüyüşlü, keklik gülüşlü il saneminin gözleri piyaleye benzetilir.

*Borçalı İsa'yım, destan yazarım,
Yar kahrını çekip derdim düzerim,
El uzatıp gonca gülün yüzerim,
Hayali senemin kurbanı benim.*

Daha bir güzellemesi:

*Meyil saldım şirin dile,
Sen bu diyara hoş geldin.
Gönül verdin güle güle,
Sen bu diyara hoş geldin.*

*Menim için bahar, yazdır,
Sohbetimiz hele azdır,*

1 Borçalı İ 1926: 90; Mehdi 1982: 4; Telli saz 2003

2 Borçalı İ 1926: 52

3 * ceyran – ceylan; çovgunlu – fırtınalı; demlere – anlara

*Meclis yaraşığı sazdır,
Sen bu diyara hoş geldin.*

*Men Borçalı İsa dindi,
Yarı görüp kalp sevindi,
Bayramumdur benim indi,
Sen bu diyara hoş geldin.¹*

Şairin “Ceylanlı telalar, bülbüllü bağlar” dizesinde “İ” sesi sekiz kez yinele-
nerek, edebi etkiyi güçlendirir. Ayrıca “beyaz sine”, “gönlümün ülgeri”, “melül
melül bakan yar” gibi deyimler onun şiirlerinin milli klasik edebi geleneklere
bağlar, ayrıca onun şiirsel dünyasının olgunluğunu kanıtlar. “Dert beni yoncuttu”
dizesindeki “yoncuttu” (usandırdı) kelimesi Karapapak ağzındandır.

Abbas Ali (19. yüzyıl sonları – 20. yüzyıl başları)

Kuşçu köyünde yaşamıştır. Çıldır Şenlik Baba² ile atışmasıyla bilinmektedir.
Atışmalardan örnekler Cönk-beyaz'da yer alır³. Atışmaların dördü yayınlanmıştır⁴.

“Abbas Ali'nin Çıldır meşhur Âşık Şenlik ile değişmesi ve onun bağlanması il
çinde yayılmış, destana dönüşmüştür”⁵. Şenlik, Borçalı'nın Kasımlı obasında Samet
Bey'in misafiri olurken Kuşçu köyünden şair Abbas Ali davet edilmişti.

Abbas Ali'nin harbe-zorbasını Şenlik temkinle: “Arzulayıp gelmişim, Ben sizi
değın, âşık” yanıtlamıştı. Abbas Ali'nin: “Sen gibi nice aşığın açtım gizlin sırrını”,
“Hep bilirim arşın, gürşün sırrını” deyimlerinden anlaşılan şudur ki, şair çok
atışmalarda rakiplerini yenmiştir, bilgin birisi olmuştur.

1 * şirin – tatlı; hele – halen; yaraşığı – yakışığı; indi – şimdi

2 * Şenlik'in babası Kadir, 1830'lu yıllarda Borçalı'dan Çıldır'a göçmüş Karapapak Türküdür:
Kırzioğlu 1960: 3. Mehmet Fahrettin Kırzioğlu, Ensar Aslan, Ali Berat Alptekin, Ramazan
Korkmaz, Kaşem Veliev, Doğan Kaya, vb vurguladıkları gibi, Şenlik Baba, Borçalı ozan-saz
gelenekleri üstünde yetişmiştir: Kırzioğlu 1960; Aslan 1975; Alptekin 1989; Veliev K 1991;
Korkmaz 2015. Ziya Borçalı “Cönk-beyaz”ında Şenlik'in birkaç şiiri yer alır: Cönk-beyaz 1914:
48, 77a, 80, 85a, 92. Tiflis'in “Tan Yıldızı” dergisinde 1928'de Şenlik'in “Tiflis şehrinin” koşması
yayınlanmıştır: Şenlik 1928: 55. Şenlik şiirlerinde Borçalı konusu, biçem-gelenek tipolojisi, lehçe
etmenleri önemli görüngülerdir: Memmedli Ş 2009. “Âşık Şenlik'in Borçalı seferi” âşık
öyküsünde Şenlik Baba'nın Borçalı gezileri yansımaktadır: Saraçlı E 1992: 93–117; Makas 1999:
303–319; www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s6/6. Şenlik Baba'nın “Kasımlı Samet Bey”,
“Mihralı Bey”, “İsmail”, “Gürcistan seferi” dilimleri mekânsal olarak bu yerlerle ilgilidir: Aslan
1975; Rüstemzade 1984: 61–63; Makas 1999: 303–319; Hacılar 2001; www.tur-
kiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s6/6. Üstat, diyarın Arıklı, Görarkı, Fahralı, Hamamlı, Kamerli,
Karayazı, Kasımlı, Kızılhaçlı, Sarvan köylerinde meclisler yürütmüştür, Borçalılı mert yiğitler
Samet Bey'i, Mihralı Bey'i, Kör İsmail'i, vb şiirlerinde övmüştür: Çıldır 2006: 203, 204

3 Cönk-beyaz 1914: 17, 35, 35a, 63

4 Aslan 1975; Çıldır 2006

5 Kireçli 1947: 1

Divani üstünde atışmada¹ Abbas Ali taraf-mukabile: “Sen teki ince âşğın açtım gizlin sırrını” demişti:

*Âşık Abbas abdal olmuş, aşk ucundan delidir,
On iki imam, enbiyalar bir Huda'mın kuludur,
Açsam gizli metaımı, lal-gevher doludur,
Dür-i cevahir görünür ayanbaayan, âşık.²*

Şenlik Baba ile Abbas Ali atışmasının diğer kısmı “Üstünde Eğlendi” redifi üzere şiirleşmedir³:

*Azrail'den sonra bilsen kim olu,
Kimin gazabında fethi cenk olu,
Nice bin yıl yoldu Sırat'ın yolu,
Nice böyle şer üstünde eğlendi.
Siftah neden bine kurdu dünyayı,
Zaptı nice sır üstünde eğlendi,
Yedinci zeminin ismini söyle,
Rafı denge ne üstünde eğlendi.*

*Abbas der: Bu reha koyuptur yüzü,
Ne donda yarattı levh-i mahfuzu,
Ol kimdir, hep söyler, tükenmez sözü,
Çeker ahu, zar üstünde eğlendi.⁴*

Bu şiirin değişik metinleri (varyantları) bilinmektedir⁵.

Yaygın söylemelere göre, karşılaşma içtenlikle son bulmuştur, Kuşçulu Abbas Ali, Şenlik Baba'nın elinden öpmüş, ona ihtiramını sergilemiştir.

1 Aslan 1975: 78–81; Çıldırılı 2006: 414–425

2 * ayanbaayan – açık aydın

3 Cönk-beyaz 1914: 77a

4 * siftah – öncelikle; zemi – tahıl tarlası; don – elbise; mahfuz – gizli, saklı

5 Çıldırılı 2006

Üçüncü bölüm

GÜRCİSTAN'DA TÜRKÇE HALK-ÂŞIK ÖYKÜLERİ

Ozan-âşık edebiyatının şah türü olan halk-âşık hikâyeleri eşsiz bir biçimdir.

Ozan sanatının ürünü olan nazımlı-nesirli (şiiirli-öykülü) uzun anlatılara Azerbaycan'da ve bazı diğer Türk topluluklarında “destan” denir.

Gürcistan'da destancılığın yaşaması (yayılması, kuşaktan kuşağa aktarılması) için zemin her zaman var olmuştur. Elbette, “kırk gün, kırk gece” destan dinlemeye heves göstermek de bir sanattır. Âşık hikâyelerinde Borçalı'nın ve Borçalılıların imgeleşmesinin mihveri bundan dolayıdır.

Meherrem Kasımlı: “Borçalı âşıkları 30–35, Gencebasar âşıkları 25–30, Şirvan âşıkları 20–22 destan yüküne sahiptirler. Bölgesel destan göstericisi Şirvan, Borçalı ve Gökçe âşıklarının repertuarında (yüzde 15–20) daha çok müşahide olunur”¹.

Gürcistan'da zaman zaman vücuda gelmiş Azerbaycan Türkçesindeki halk-âşık öykülerini iki kısımda inceleyebiliriz:

– Milli, geleneksel destanlar, âşık hikâyeleri: “Köroğlu, “Kurbanî”, “Abbas–Gülgez”, “Âşık Garip”, “Hasta Kasım”, “Asli–Kerem”, “Tahir–Zühre”, “Şah İsmail'in ata mülkü”, “Akçakuzu”, “Dilsuz–Hezangül”, “Sam Mirza”, “Mir Kasım ile Gürcü Kızı”, “Cihangir–Meleksima”, “Nevruz–Gandef”, “Masum–Dilefruz”, “Celal–Selvinaz”, “Ahmed–Cevahir”, “Haydar–Süzenber” vb;

– Lokal (bölgesel-yerel), yani burada ortaya çıkmış âşık hikâyeleri: 19. ve 20. yüzyıllarda Borçalı ozanlarının tasnif ettikleri “İsmail ile Kızıyeter” (Güller Peri), “Latif Şah ile Telli Mihriban”, “Cihan Şah”, “Sövdakâr Şah ile Gülenaz Sultan”, “Selman Bey ile Turnateli”, “Kasımlı Samed bey”, “Mehemmed ile Gültane”, “Cüyür avı”, “Gürcistan seferi” (Şenlik Baba), “Cihangir”, “Ağacan ile Güllüzar” (Ağacan), “Mühekker ile Ayyar” (Mühekker), “Mehdi bey”, “Alihan”, “Necef” (Miskin Nebi), “Sam Şehzade” (Tehle Nevruz), vb.

Bölgesel âşık hikâyelerinin konusu Karapapak yiğitlerinin kahramanlıklarıyla, yerel yaşam-geçim tarzıyla, yaygın aşk maceralarıyla ilgilidir.

1 Kasımlı 2002: 4

Gürcistan'da ortaya çıkmış aşağıdaki âşık öykülerini önemsemekteyiz: “Alihan-Peri”, “Aslanşah-İbrahim”, “Celalî Köroğlu”, “Cihangir”, “Garip-Şahsenem”, “Haydut Köroğlu hakkında söylence”, “İsmail-Kızıyeter” (“Kars'a doğru bakıp ağlarım”), “Gürcü Kızı ile Burçalı Kerim”, “Köroğlu” kolları, “Latif Şah”, “Mehdi bey”, “Mihrali bey” (“Karapapak Kartalı”), “Nevruz-Gandap”, “Sam Şehzade”, “Selman-Turnateli”, “Seyyad-Saadet”, “Şehriyarname”, “Valeh-Zernigâr”, vb¹.

Bu örneklerden “Şehriyarname”, “Celalî Köroğlu”, “Haydut Köroğlu hakkında söylence” yazılı şekilde arşivlerde ve dönemin gazetelerinde yer almaktadır².

Gürcistan sahasında aşağıdaki âşık söylemleri de yaygındır: “Ağacan ile Güllüzar”, “Ağacan'ın Türkiye seferi”, “Ak Âşık'ın Borçalı seferi”, “Âşık Musa'nın nikâh ahvalatı”, “Âşık Şenlik Kamerli'de”, “Âşık Şenlik'in Gürcistan seferi”, “Fahralı Şair Nebi ile Âşık Haylı”, “Hasta Hasan'ın Taşlıkullar seferi”, “Şair Ağacan Karaçöp'te”, “Şair Ağacan'ın Kırmızı divanisi”, vb³.

“Gürcü Kızı ile Burçalı Kerim”

Âşık Hüseyin Saraçlı'nın (1916–1987) tasnifidir⁴.

Öyküde olaylar Gürcistan şahı, ana taraftan Kıpçak Karapapaklara bağlı Tamar vaktinde – 12. yüzyılda Tiflis'te, Borçalı'da, Türkiye'de vaka olur. Şah Tamar'ın kızı Roza Hanım'ı Burçalı oğlu Kerim'in Türkiye serdari Mehmet Paşa'nın sarayından esirlikten kurtarması anlatılır.

Başkişi Burçalı (Borçalılı) Kerim'dir. O, Kuşçu hanından babasının intikamını almak için silaha kuşanır, mertliğiyle ün kazanır. Gürcü asilzadesi Roza Hanım'ın Türk paşasına satıldığını duyan Kerim, “ben Türk'e muhannet olmam” söyler, mertliği daha üstün tutar, Roza Hanım'ı kurtarır.

Kerim, yenilmez, mert yiğit, hem de hoş avazlı âşıktır. O, yeri gelince kılıçla meydana atılır, yeri gelince telli kopuzu dillendirir:

*Ağa'mı çağırıp düşmüşüm yola,
Boşşalı iline gedeceğim men.
Koymam tekçe anam gusseli kala,
Boşşalı iline gedeceğim men.*⁵

1 Hekimov 1986; İdrisi 1994; Köroğlu 2005; Mehmed 2006; Kosalı 2012: 18–68; Memmedli E 2013

2 Celalî L140; Şehriyarname 1829; SMOMPK 1890; Köroğlu 2005; Mehmed 2006

3 Çıldır 2006; Sadaklı 2007; Kosalı 2012; Borçalı Ş 2013; Memmedli E 2013

4 Saraçlı E 1992: 74–93

5 * Ağa – burada Allah anlamında; Boşşalı – Borçalı sözcüğünün ağızda kullanılan biçimi; koymam – müsaade etmem; tekçe – yalnızca; gusseli – gamlı; kala – kalsın

Kerim, Roza Hanım ile birlikte Pervane gölüne ulaşır, Başgeçit'e gelir:

*Koca, uyma seyraguplar fiiline,
İnanmaynan düşmanların diline,
Şükür, geldik Boşçalı'nın iline,
Allah'ı seversin, konak al bizi.*¹

Öyküde Gürcülerle Borçalılıların içtenlikle bir arada olmaları yansıtılır.

“Şehriyarname”

“شهریارنامه” (Şehriyarname) isimli elyazması Bakü'de Elyazmaları Enstitüsü arşivindedir. Kitap, siyah meşin cilttedir, uzununa açılır, metin gri renkli kâğıtta siyah mürekkeple, Arap Nestelik hattıyla yazılmıştır, ölçüsü 22x13, ebadı 131 yapraktır. Üzerinde sonradan yazılmış hicri 1245 (miladi 1829/1830) tarihi okunur².

“Kâğıt eserin 18. yüzyılda yazıldığını aydın gösterir, asıl eserin yaranması daha kadim ola bilər”³.

Eserin olay akışı:

Tiflis şehrinde Salih isimli sövdakârın (kumaş tüccarının) nezir-niyazla oğlu olur, çocuğa Şehriyar adı verirler. Çocuk büyüyor, bir gece uykusunda ona Kirman beylerbeyi Cihangir Han'ın kızı Senuber hanım buta (hayalî aşk) verilir. Kızı bulmaktan ötürü Şehriyar Kirman'a yola çıkar. Şehriyar yol boyunca Şemseldin sancağında Terekeme kızı Perizad ile rastlaşır, Gence beylerbeyi Şahkulu Han'ın kızı Şamama Bey'im onu sever. Gidip Kirman'a ulaşır, sevgili butasını bulur. Haber Şah Abbas'a erişir, o, Şehriyar'a Gürcistan beylerbeyliği, Tiflis hâkimliği verir. Şehriyar, Senuber'i Tiflis'e getirir, Şamama Beyim ile evlenir, Perizad'ı veziri hekim Sadık'a nişanlar. Tiflis'te düğün meclisi kurar.

Anlaşıldığı üzere, olaylar Safevi hükümdarı Şah Abbas çağında, yani on yedinci yüzyılda vaka olur. Ana hat aşk konusudur.

Bu yazılı edebi nesir-nazım abidesinin Tiflis–Borçalı–Karayazı muhitinde yarandığı mantığa dayanır.

Edebiyat bilimcisi Elyar Seferli “Şehriyar”ın “Kazah ve Borçalı nahiyyelerinde meydana geldiği”⁴, Nizami Caferov “Gürcistan ağzında yarandığı”⁵, Lale Alieva

1 * koca – ihtiyar; seyragup – düşman; inanmaynan – inanma; konak – misafir

2 Şehriyarname 1829

3 Araslı 1956: 301

4 Mehmed 2006: 24

5 Caferov 1991: 152

“Kazah–Borçalı sahasında yarandığı”¹, Sevil Mehdieva “Kazah–Tiflis istikametli bölgeden kenar olmayan bir arazide yaşayıp yaradan halk yazarlarının kaleminin mahsulü” olduğu², İbadet Rüstemli “Borçalı'dan olan bir şahıs tarafından yazıldığı”³ kanaatindedirler.

Destanın Tiflis–Borçalı–Kazah edebi mekânıyla bağlılığını öncelikle eserin metni kanıtlar.

Eserin arşiv nüshasıyla⁴ aynı arşivde bulunan Muhammed Sadık Yedigâröğlu Tiflisli'nin tertiplediği Mirza Mehdi Astrabadî'nin “تاریخ نادری” (Tarih-i Nadir) el-yazmasını⁵, Gürcistan Elyazmaları Merkezi'ndeki “افسانه قضا و قدر” (Efsane-i Kaza ve ve Kader – Kaza ve Kader efsanesi), “گلزار افکار” (Gülizar-i efkâr) telif eserlerini⁶ kıyasladıkta yazı hattı, öyküsel-şiirsel parçalarda üslup benzerliği gözlemlemek-teyiz. Hem “Şehriyarnâme” hem de Sadık'ın şiirlerinin yer aldığı cönk⁷ arşive aynı şahsın – Habibulla Sametzade'nin materyalleri arasında dâhil olmuştur. “Şehriyarnâme” de Muhammed Sadık Yedigâröğlu'nun edebi tahayyülüne mahsus ola biler.

Nizami Caferov eserin üslup etmenleri doğrultusunda: “Şehriyarnâme müellifi hanlıklardan birinin sarayında yaşamış, resmi üslubu tümlükle benimsemişti” kanaatine varmıştır⁸. Sadık Bey'in, Tiflis'te şah sarayı veziri olduğu bellidir.

Müellif, Gence hanedanının karakterini oluşturduğu gibi, kendisinin prototipini de aydın hekim Sadık karakterinde yansıtır. Şehriyar, Tiflis hanı rütbesi aldıktaki Sadık hekim de vezir-i azam (baş vezir) olur.

Not: “Şehriyar” kelimesi Farsça kudret, azamet sahibi anlamlarındadır.

Sadık, tüm eser boyunca katılımcıdır, “cümle ilimde mahir ve hem şair ve derdimend ve nerm-sükûn ve şirin zeban” insan tipidir.

Olay akışından⁹ yola çıkmakla eserin Tiflis–Borçalı ortamını yansıtmaya belirli özgü motiflerde sergilenir.

Eserin başlangıç hissesi¹⁰: “*Bundan akdem şehri Tiflis'te bir sövdegâr-i kesirel-mal ve bir merdi akil ve hoş hayal var idi*”¹¹.

1 Alieva L 1994: 105

2 Mehdieva: 1991: 10

3 Rüstemli 1993: 35

4 Şehriyarnâme 1829

5 Astrabadî 1818

6 Tiflisî L41, L49

7 Cönk 19

8 Caferov 1991: 83

9 Şehriyarnâme 1829; Mehmed 2006

10 Köseoğlu 1993

11 * akdem – önce; sövdakâr – tüccar

Senuber, Sadık hekime:

*Şehriyar'dır Gürcistanlı,
Tiflis Kaleli sevmişim –*

diye sır açınca Sadık böyle yanıtlar:

*Sadık, sefer çek İran'a,
Özün yetir Gürcistan'a,
Şehriyar gibi canana
Senuber halin dersin.¹*

Senuber, eserdeki manzum örneklerde Şehriyar'ın memleketinin Gürcistan olduğunu iftiharla bildirir:

*Adı Şehriyar'dır, o, Gürcistanlı,
Anası Zühre'dir ah-u figanlı,
Senuber butası Tiflis mekânlı,
Ne müddettir men çekerim cefası.²*

Şehriyar, Senuber'e kendisini böyle tanıtır:

*Cihangir Han kızı Senuber butam,
Şehriyar'ım Gürcistanlı, bil indi.³*

Senuber'e Şehriyar “Tiflisli civan” diye nişan verilir. Şehriyar: “İllyetimiz Gürcistan'dır”⁴, “Gürcistan ehliyim, sövdakârzade”⁵ ve ya “Şehriyar'ım, Gürcistanlı, Gürcistanlı, tanı, bil” der. Başkişiye Tiflis Beylerbeyliği enam olunur.

Eserde toponimik mekânın Tiflis–Borçalı'ya bağlılığı belirliliğe sahiptir.

Tiflis ve civarı eserde şevkle tasvir edilir. Salih sövdakârın Tiflis'te meşhur olduğu bildirilmesinin ardından yine ima yapılır:

“Nihayet, bunların şehirden dışarı Çerhi bağları arasında bir bağ-i dilguşaları var idi”⁶.

Biraz sonra Salih ile eşinin vakıalarını konuşmaları şöyle naklolunur:

“Sabah olanda her ikisi durup, Soğanlık yolu ki, çehrak idi, yol üste çıkıp muntazır-i aciz ve muzterr olup dururken gördüler bir kişi iki uşağı kol kola çatıp keşan keşan getirir”⁷.

1 * özün – kendin

2 * müddet – süre

3 * indi – şimdi

4 * illiyetimiz – ilimizi

5 * sövdakârzade – tüccar oğlu

6 * çerhi – dolambaç; Çerhi bağları – Tiflis'in Ortaçala mahallesi; dilguşa – gönül açan

7 * Soğanlık – Tiflis yakınında köy (Poniçala); çehrak – çukurlu; muntazır – hazır; muzterr – mecbur, çaresiz; uşak – çocuk; keşan keşan – çeke çeke

Eserin bir yerinde:

*“Tiflis'in civan ve cahal çocukları her gün yığılıp, gelip kâh Bağ seyrine ve kâh Hamam seyrine ve kâh atlanıp Karayazı tarafına ceyran şikârı için giderdiler”*¹.

Usta Sadık'ın Tiflis'e gelişi sahnesi:

*“Geldi Tiflis şehrine, gidip Melik kervansarayında bir otak ferş edip eğleşti. O vakitte Şehriyar canan sevdası ile aşkzade bir para cahal, civan çocuklar ile Çerhi bağlarına seyran için çıktılar”*². *“Ol zamanda hekim Sadık gelip meydanı süpürttürüp ve bir para hoş neva kaideler çalıp ki, hiç şairlerden görmemiş olalar... Ta ki, Şehriyar civanlar ile hamam kapısına eriştiler...”*³.

Şehriyar'ın buta peşinde sefere çıkması:

*“Şehir ehli, kohum-akraba ve dost-musahip tamam atlanıp, Soğanlık'a değin sohbet ede ede geldiler”*⁴.

Sadık, Tiflis'e muştuluğa gittiğinde “Allah saklasın” diyerek ata biner ve yola düşür, *“Sınık Köprü'de düşüp şehir-i Tiflis'e kâğıt yazıp Şehriyar Han tarafından haber gönderip...”*⁵.

Şehriyar sevgililerine memleketini böyle nişan verir:

*“Bu, memalik-i Gürcistan'dır ve kadim-i taht-i âli mansap tavat ve aznavur ve büzürgzadeler ve sahib-i akıl ve feraset bunda çok var”*⁶.

Sonda Senuber Hanım, zernişan saza ziynet verip der:

Memnunum lütuf-i Huda'dan, bu diyarı görmüşüm,

Böyle ehli, böyle halkı, böyle yarı görmüşüm.

Şehriyar, Hak uykusundan uyanınca hemen saz ister. Eserin başkışisi, saza ziynet verir. Saz, yiğitleri dardan kurtarır. Yapıtta Borçalı–Karayazı bağlılığı saza, aşığa ihtiramla ilgilidir.

“Şehriyarname” sonralar dilden dile dolaşarak, “Şehriyar ile Senuber” halk hikâyesi halk destanı şeklinde yayıla da bilermiş.

“Şehriyarname”nin öyküsel dilinde Borçalı ağzına özgü deyimler, ifadeler, kelimeler çoktur: sen ol senin Allah'ın, günün gün orta vakti; gözüm üste yerin var, sen benim canım, isti-soğuğa düşmüştü, kuru çöreği baldan şirin yerdi, bağı taş

1 * cavan – civan, genç; cahal – erişkin; Bağ – Tiflis'in Ortaçala mahallesi; Hamam – Tiflis'in Bezekli (Kükürtlü) hamamı; Karayazı – şimdiki Gardabani; ceyran – ceylan

2 * otak – oda; ferş – kilim; eğleşti – oturdu; bir para – birkaç; müheyye – hazırlık; basefa – sefalı; kenar – kıyı; arast edip – süsleyip; eys-işret – keyif, neşe

3 * neva – avaz, ezgi; Hamam – şimdiki Kükürtlü hamam

4 * kohum – akraba, kavim; musahip – sohbet arkadaşı

5 * Sınık Köprü – Gürcistan'la Azerbaycan arasında köprü (Kırmızı Köprü)

6 * memalik – memleket; tavat, aznavur – Gürcülerde beylik; büzürgzade – soylu

idi, başına kül eliyim, ağzından köpük dökülür, dükkân açma, sinem kaynadı, dudaklarını yiyim, kar gönlündekini anlar, vb.

Eserin sözcük kadrosunda Borçalı deyimleri, maişet kelimeleri: kaktılar (kalktılar anlamında), sövüp (sevip), tapıla (buluna), aşağı bak, üz çöörüp, diyeller, yatallar, dolanıllar, billem mi, kayım de (muhkem de), sınaşak (tartışalım), yereten, geleneten, Soğanlık'atan, ahıratın, koum kardaş, günüz, gene, gede, bulların (bunların), ileri, korkak, hatircem, taksırım, suç, hendever, harya, heriye (hereye, her kese), elek, cem, başmak, balış, leyen, vs¹.

Elyar Seferli, “Şehriyarname”de Kazah ve Borçalı konuşma özellikleri kabarık şekilde karşımıza çıkmaktadır, yazmıştır².

“Şehriyarname”yi Tiflis–Borçalı muhitinin ürünü saydığımız gibi, aynen bu fikri Tiflis arşivindeki “جلالی کوروغلی” (Celalî Köroğlu) hakkında da söyleyebiliriz.

“Şehriyarname”nin öyküsel dilinin “Köroğlu”nun Tiflis nüshasının diliyle sesleştğini Dilara Alieva haklı hissetmişti³.

Gerçekten, her iki metni karşılaştırdıkta eserlerin öyküsel anlatımı, şiirsel coşkusu arasında yakınlık belirliyoruz.

Anlatı sesleşmesi paralellere örnekler getirebiliriz.

“Şehriyarname”nin ilk cümlesi:

*“Raviyan-i ekbar ve müheddisan-i hoşgüftar, nakılan-i dürerbar, tutiyan-i şekkersiken, şirin esari her eyyam geçen ruzigâr-i zamandan haber verir”*⁴.

“Celalî Köroğlu” meclislerinin ilk cümlesi:

*“Raviyan-i ekbar ve nakılan-i asar böyle rivayet eyleyip ki...”*⁵.

Yahut da:

“Kirman hanı Cihangir Han'ın perde-yi ismette bir kızı var ki, adına Senuber hanım derler” (“Şehriyarname”) – *“Paşanın perde-yi ismette bir kızı var idi ki, adına melake-yi afak Şeref Hanım derdiler”* (“Celalî Köroğlu”).

Ayrıca, her iki eserde “öz zülfünden bir tel çekip, saz evezine bastı sinesine”, “gözaltı baktı”, “ziynet verip” ifadeleri, Borçalı şive söz dağarcığına özgü gene

1 * *Sözgeşi bir not:* Arap alfabesinde birçok ekler dudak uyumu doğrultusunda bir tür yazılır. “Şehriyarname” metninde Arap alfabesinde özellikle eklerdeki “و” (vav) harfinin “u”, “ü” sesleriyle okunmasına, kelimeleri “Gürcistanlu”, “adamdur”, “şeherlüyem”, “getürdin”, “dolanullar” okumaya gereksinim yoktur, düşünürüz. Bu kelimeler “Gürcistanlı”, “dolanırlar” gibi okunmalıdır. Bu, şiirlerde daha aydın gözlemlenir. Aslında, bu uyumluluk eserin dilini Kazah–Borçalı şivesine bağlar.

2 Şehriyarname 1829: 24

3 Alieva D 1997: 3

4 Mehmed 2006: 26; Köseoğlu 1993

5 Köroğlu 2005

(yine), şekye (şikâyet), aşığa (aşağı), koum (kohum), deyeller, hatircem ve başka kelimeler etken kullanılır.

“Şehriyarname”nin aşk hikâyesi, “Köroğlu”nun yiğitlik destanı olmalarına rağmen, onların şiirsel coşku özelliklerinde de benzer paraleller sergilenir.

Örnekler: Şehriyar'ın söylediği koşmalardan¹:

*Şehriyar'ım, gece, gündüz ağlarım,
Sinem üstün çalın çapraz dağlarım.*²

“Celalî Köroğlu” kitabından³:

*Bu sinemi çalın çapraz dağlarım,
Gece, gündüz yardan ötürü ağlarım...*

Demek ki, sadece öykü akışında değil, şiirsel vüsatta da kafiye, dil-biçem, hatta ide-içerik sürekliliği, bütünlüğü var.

Dolayısıyla, geleneksel âşık hikâyelerinde Tiflis çok geçer.

Bu hususta Prof. Dr. Meherrem Kasımlı'nın mülâhazası şöyledir: “Orta çağlarda Tiflis, Tiflis şehri, Tiflis yöresi folklor biçimleriyle destan hafızasında yerleşmiş tarihsel-estetik kanaat şimdiki anlamda anlaşılan Borçalı ozan geleneklerini ihtiva eder. Başka deyişle, folklor kaynağındaki Tiflis tasavvuru belirli koşulluk dâhilinde çağdaş Borçalı âşık çevresi sanat ağının imgesidir”⁴.

“Şeyh Sinan”da, “Âşık Garip”te olduğu gibi, “Şehriyarname”de de Tiflis mekân ismi, somut anlamı yanında, Borçalı–Karayazı anlamlarını kapsar.

“İsmail ile Kızıyeter” (“Kars'a Doğru Bakıp Ağlarım”)

19. yüzyılda ve 20 yüzyıl başlarında bölgenin Fahralı köyünde yaşamış kadın şair Güller Peri'nin (1799–1922) şiirleri zemininde vücuda gelmiştir.

“İsmail ile Kızıyeter” veya “Kars'a doğru bakıp ağlarım” halk hikâyesini ilk kez 1983 yılında Elhan Memmedli Fahralı köyünde öğretmen çalışmış, şair İsmail Hüseyinoğlu'dan derleyerek, yayınlamıştır; sonralar da toplularda yer almıştır⁵.

Bu öykü Borçalı ozanlarının, bu cümleden Hındı Memmed'in repertuarında etken yer tutmuştur.

Öykülü-şiirli bu örnekte hasret, baba ocağı (Borçalı) ile gurbet (Kars) arasındaki özlemdir.

1 Mehmed 2006: 38

2 * çalın çapraz dağlarım – çile çektiririm

3 Köroğlu 2005

4 Kasımlı 2011: 210

5 Memmedli E 1984: 87–91; Memmedli E 2013: 281–327

Eserde Borçalı ile yüce Osmanlı arasında gönül bağları, Borçalı'dan yüce Osmanlı topraklarına göçler anlatılmaktadır.

Üstatnameler devamında anlatı şöyle başlar: “Size nereden, kimden söyleyelim, öten zamanlar Borçalı sancağının Fahralı şenliğinde yaşayan Oruç oğlu İsmail'den. İsmail kimiydi, o zamanlar onun başına neler gelmişti? Oruç oğlu İsmail, Fahralı şenliğinde benim benim söyleyen gençlerdendi. Kendisi Güller neslinden olduğuna göre ona o zamanlar İsmail Güller derdiler. İsmail Güller çok hafızalı birisiydi. Onu da söyleyelim ki, kız kardeşi Peri de söz demekte abisinden geri kalmazdı. Ona da Güller Peri derlerdi. Bu abla, kardeşin sesi, sedası Borçalı sancağının her yerine yayılmıştı”.

Bu şiirli hikâye sadece aşk öyküsü olmakla kalmaz, ayrıca memleket özlemini ve ne pahasına olursa olsun insanın vatanından, anasından, babasından ayrı kalmaması gerektiğini dile getirmektedir.

Âşık öyküsü Borçalı sancağının Fahralı şenliğinde yaşayan Oruç oğlu İsmail isimli gencin başından geçenlerden bahsetmektedir.

Oruç oğlu İsmail, Fahralı şenliğinde mert, cesur, benim benim diyen gençlerdendi. Kendileri Güller neslinden olduğuna göre onu o zamanlar İsmail Güller adıyla tanımışlardı. Ablası şair Peri de söz söylemekte abisinden geri kalmadığı için ona da Güller Peri mahlasını vermişlerdir.

İsmail büyüdüğünde, çocukluk arkadaşı olan aynı mahalleden Kızıyeter'e sevdalanır. Ama İsmail'in ne derdini dinleyen ne de anlayan olur. İsmail'in aşkını duyan bazıları arayı bozarlar. Bunun üzerine Kızıyeter'in babası, kızı başkasıyla nişanlamaya karar verir. Epey zaman geçtikten sonra bir de haber gelir ki, Kızıyeter'in düğün hazırlığı başlamış. Bu haberi alan İsmail'in gözüne uyku girmez ve sonunda komşusu aracılığıyla Kızıyeter'e isteğini bildirir. Olumlu cevap gelince İsmail, akşam Karabulak'a gider. Epey bekler ve Kızıyeter gelmez. Aracı haber getirir, Kızıyeter'in babasının meseleden haber duyduğunu, kızı bırakmadığını söyler. Kızıyeter tekrar haber gönderir, bu akşam ne olursa olsun geleceğim, der. Kızıyeter sözleştikleri gibi Karabulak'a gelir, İsmail'le sözleşirler ve Türkiye'ye kaçmaya karar verirler. Düğün günü gelin kaybolur, kargaşa başlar, dedikodu yayılır. İsmail de ortalıkta gözükmeyince birlikte kaçtıkları anlaşılır. Polisler, İsmail'in babasını hapishaneye atarlar. İsmail'in annesiyle kız kardeşi gece gündüz üzüntüyle ağlarlar.

İsmail ve Kızıyeter Türkiye'ye varırlar. Yaşlı bir adamın evine sığınır. Sonraki gün İsmail kendine iş bulur. Yaşlı adamın şahitliğiyle kadı, İsmail ile Kızıyeter'in nikâhını kılar. İki sevgilinin huzurlu yaşamı başlar.

Aradan bir yıl geçtikten sonra Türkiye'den Borçalı'ya giden bir kumaş tüccarı İsmail'in yerini söyler.

Bu haberi öğrenen sancak reisi, iki kişiyi Türkiye'ye gönderir. Sancakbeyinin adamları Kars'a gelirler, Kars valisinin makamına uğrarlar ve durumu anlatırlar. Askerler İsmail'i bulurlar. Kars valisi Şerif Bey, İsmail'in saz çalıp okumasından etkilenecek ve Kızıyeter'in hamile olduğunu duyunca garipleri memleketlerine göndermekten vazgeçer.

Bu yandan da Güller Peri, kardeşine mektup yazar, memleket dağlarından kopardığı çiçeklerden de mektuba ekler. Mektubu açıp okudukça memleket kokusu İsmail'i mest eder. İsmail, Kızıyeter'e acelen vatana gidelim der, hemen yolculuğa hazırlanırlar.

Fahralı köyüne gelirler. Evlerine girince anası ve bacısı sevinirler. Bunların geldiğini hemen kızın nişanlısına, sonra da Borçalı sancakbeyine haber ederler. İsmail'i tutuklarlar.

Güller Peri, kardeşinin affedilmesi için reise şiirli bir mektup yazar. Mahkeme günü Güller Peri şiiri okur. Zaten vatandan uzak kaldı diyerek onu aşkından ayırmaması için istekte bulunur. Sonunda İsmail'i affederler.

Anlaşıldığı üzere, olay örgüsünde Borçalı–Kars gönül ülfeti, ayrıca Borçalı–Kars göç hareketinin izlenimi ağır basar.

Tarihsel bilgilere göre, Borçalı'nın barındırdığı Karapapaklar kavminden gruplar, bugünkü Türkiye topraklarına göç etmişler. Borçalı üstünde Osmanlı–Safili çatışmasında Borçalılılar büyük darbelere maruz kalmış ve Karapapak “kaçhakaç” göçleri olmuştu. Borçalı'dan yüce Osmanlı topraklarına göçler 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ortalarına kadar devam etmişti.

Rusya–Kaçar, Rusya–Osmanlı muharebelerinin merkezinde bulunan yiğit Karapapakların bir kısmı Başgeçit, Ercivan dağlarını aşır “o yüze”, yani Osmanlı'ya geçmişlerdi. Göçler gerek Borçalı'da kalan gerekse yeni yurda yerleşen akrabaların dilinde manilerin, ezgi-nağmelerin süslenmesine neden olmuştur¹.

“İsmail ile Kızıyeter” hikâyesi Borçalı yöresiyle yüce Osmanlı ülkesi arasındaki hasretin, intizarın, özlemin şiirsel sahnesi olarak etkilidir.

Eserdeki şiirler daha duygusaldır.

İsmail, Osmanlı'ya ilk gelişinde şöyle söyler:

*İsmail Güller'im, Türk'e düşmüşüm,
Yad ilde bir garip mülke düşmüşüm,*

1 Memmedli Ş 2015; <http://www.borchali.net>

*Kar kalın olmuştur, kürke düşmüşüm,
Dayanırım dona, kışa, sevgilim.¹*

Yine İsmail, Kars valisi Şerif Paşa'ya böyle ricada bulunur:

*Rusya'dan gelmişim Türk'ün yerine,
Türk ajanı beni verdi ölüme,
İstiyorsun gönderesin ilime,
Aman beyim, beni geri yollama.²*

Peri, Borçalı'dan Kars'a gönderdiği mektupta acısını şöyle dile getirir:

*Kars'a doğru bakıp bakıp ağlarım,
Yıkaydım gönlümde kaleler, kardeş.
Sinem üstü çalın çapraz dağlarım,
Dolanır kalbimde haralar, kardeş.
Aşkın badesini yaman içmişsin,
Gürcistan'dan Türk iline göçmüşsün,
Akraba, kardeşten neden geçmişsin,
Divan işe bakıp aralar, kardeş.³*

Öykü kahramanı İsmail, gariplikte böyle kıvanç duyar:

*Borçalı'dan gelmişim ki, baş alım,
Basılmayım, meydan açım, yücelim.
Taç vermeyim, gerek senden taç alım,
Ecrini burada bulur gidersin.⁴*

Öykü kahramanı, yurtta murada erişir, rahat ömür sürmeye başlar.

“Mihrali Bey” (“Karapapak Kartalı”)

Gürcistan Türk dilli âşık sanatı geleneklerinin destan ürünleri arasında öncelikli önemsenilenlerden biri de “Mihrali Bey” (başka adı: “Karapapak Kartalı”) yapıtıdır.

Destanı Borçalı ozan ekolünün verimli temsilcisi Âşık Mehemed Sadaklı (1930–2016) tasnif etmiştir⁵.

Eserin esin kaynakları Türkiye'de Doğan Kaya'nın, Gürcistan'da Valeh Hacılar'ın ilgili kitapları⁶ olmuştur.

1 * Türk'e – Türkiye'ye; dayanırım – katlanıyorum; don – don(mak)

2 * ajan – istihbarat; Türk'ün yerine – Türk memleketine / Türkiye'ye; geri yollama – geri gönderme, iade etme

3 * haralar – nereler; yaman – muhkem; divan – mahkeme; aralar – ayarlar

4 * baş – zorlu haraç; basılmayım – yenilmeyim; ecrini – karşılığını, bedelini

5 Sadaklı 2010: 17–32; Hacılar 2011: 286–329

6 Kaya 1984; Hacılar 2001; <http://dogankaya.com>

Destan Mehmed Sadaklı'dan ilk kez Prof. Dr. Mürsel Hekimli tarafından yazıya aktarılmış ve yayınlanmıştır¹.

Yiğit Mihrali Bey'in kendisini Türkiye'de güvende hissetmesi ve bu topraklar uğruna canı pahasına savaşması, kahramanlıkları, ailenin başına gelenler, yüce Osmanlı'da Sultan Abdülhamit'in ona kahraman demesi ve ona Sivas'ta beylik vermesi anlatılmaktadır.

Eserde *olay akışı* Mihrali Bey'in yaşam öyküsüdür²:

Rusya'da fazla kalamayacağını anlayan Mihrali, yüce Osmanlı topraklarına girer, Çıldır'a gelir. Bu sırada 93 Harbi (1877–1878) patlak verir. Mihrali, atlılarını yanına alır, 120 kişilik çetesiyle Ruslara yapmadıklarını bırakmaz. Ruslar, bu belâlı Karapapak ile baş edemeyeceklerini anlayınca, “Orduya hizmet” şartıyla bağışlar. Mihrali ise, Kars kumandanı Hüseyin Hami Paşa'ya gizlice haber göndererek affedilirse, Osmanlı safında mücadele vermeğe kararlı olduğunu bildirir. Mihrali'nin bu önerisi memnurlukla karşılanır. Kendisine binbaşılık, Ali'ye de mülazımlık rütbesi verilir. Haberi alan Anadolu harp ordusu başkumandanı Ahmet Muhtar Paşa, Mihrali'yi kutlar ve taltif eder.

Mihrali, güvendiği adamları yanına alarak, düşman sınırından içeri dalar. Yüz elli kadar kadana at ile ahırlardan binin üstünde koyun çıkarıp çemberi yararak Ahmet Muhtar Paşa'ya getirir. Paşa'nın sevinçten gözleri yaşarır. Sonda Kars, muhasaradan kurtulur. Ahmet Muhtar Paşa, bunun üzerine Mihrali'yi geri çekilen Rus ordusunun üstüne gönderir. Mihrali, Göle nahiyesinin Demirkapı köyünde bir alay düşman süvarisini kaçıır. Karşısına başka bir alay çıkar. Zekâsı sayesinde bunları da alt eder.

Paşa'nın sonsuz güvenini kazanan Mihrali, bu sefer Gümrü–Tiflis yolu üzerinde Akbulak ve Parmaksızköprü'deki askeri mevkilere ait telgraf tellerini kesmeye memur edilir. Mihrali, 130 kadar süvarisiyle sekiz gün boyunca erzak kollarını vurur, telgraf tellerini keser, müfrezeleri tepeler, düşmanı kımıldamaz bir hale getirir. Düşmanın yetmişe yakın can kaybının yanında, kendisi dört şehit ve sekiz yaralı ile döner.

Mihrali, daha sonra Erzurum müdafaasında yer alır. Aziziye baskınının ardınca düşman, dört alayla Erzurum'u batıdan çevirmek ister. Mihrali, bu cenkte ağır yara alır. Muhtar Paşa İstanbul'a çağırılır.

Mihrali, kafilesiyle Sivas'a doğru yol alır. Sivas'ta Ulaş bucağına bağlı bugünkü Acıyurt köyüne gelir. Sivas'ta 40. Hamidiye Süvari Alayı'nı kurar.

1 Valehoğlu 2005: 195–239

2 Kaya 1984

Bu sırada Yemen'de Arapların yüce Osmanlı'ya karşı isyanı baş gösterir. Vali Reşit Paşa: “Bu isyanı bastırsa, yalnızca Mihrali bastırır” diye Osmanlı sultanı Abdülhamit'e haber gönderir.

Yüce sultanın fermanıyla Mihrali bey, silah arkadaşlarıyla yola çıkar ve bir süre sonra Yemen'e varır. Fakat Yemen'in aşırı sıcağına dayanamaz, hastalanır ve orada vefat eder.

Eserde geçen gerçek karakterler kadrosunda Mihrali Bey ve aile üyeleri, Borçalılı silah arkadaşlarının yanında yüce Osmanlı padişahları Sultan Abdülaziz, Sultan II. Abdülhamit, 93 Savaşı Kafkas cephesi komutanı Ahmet Muhtar Paşa, ünlü Çıldırli Âşık Şenlik, Karşlı halk ozanı Âşık Sadık, Sivaslı halk ozanları Âşık Mehmet Ruhseti, Âşık Püryanı karakterleri de yer alır.

Destan böyle başlar:

“İşte, size nereden, kimden haber verim, haberi size gökte kartalı gözünden vuran, düşmanların, yadların anasını ağlatan, gâvurlara ağzında sofrı açıp meclis kuran Borçalı'nın – Karakalpakların kabir kazan, Alosman'da Kafkas'ta nam salan, paşalarla, sultanlarla Anadolu aslan yavrusu Darvazlı Mihrali Bey'den söylerim”¹.

Kahramanın Osmanlı'ya gelişi:

“Mihrali gördü ki, arkadaşları namert çıktılar. Ona göre Borçalı'da durmayıp geçti Alosman'a, Çıldır mahalindeki Karapapak dostlarının yanında sığınacak buldu. Bunu bilen ve Mihrali'nin cesaretinden korkan Rus hükümeti yüce Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz'e mektup yazıp, Mihrali'nin acil Ruslara verilmesini rica etti. Abdülaziz Paşa sadrazama, o da Erzurum valisine emir verdi ki, Paşanın emri yerine yetirilsin, Mihrali Bey'i acil yakalayıp versinler Rusya'ya”².

Mihrali'nin ünlü ozan Âşık Şenlik Baba ile görüşü sahnesi:

“Mihrali'nin göç kafilesi gelip yetiştı Çıldır mahalline, üstatlar üstadı Âşık Şenlik'in köyü Suhara'ya. Bunlar gören Âşık Şenlik tez karşılmasına çıktı, evine davet etti. Üstat der: Suhara'da Âşık Şenlik Karapapak kahramanı Mihrali'nin şerefine öyle bir ziyafet düzeltti ki, halen şimdiye kadar Alosman'da böyle ziyafeti rüzgârın gözü görmemişti”³.

Mihrali'nin yüce Osmanlı Sultanı ile görüşü:

“Sultan sarayı Dolmabahçe sarayında Sultan II. Abdülhamit, Mihrali Bey'i çok hürmet-izzetle karşıladı.

Bastı onu bağrına. Mihrali orta boy adam idi.

1 Valehoğlu 2005: 195

2 Valehoğlu 2005: 203

3 Valehoğlu 2005: 214

Odur ki, Sultan dedi:

– *Ey Mihrali! Ey Borçalı Karapapak kartalı! Ben öyle bilirdim, senin boyun ettiğin kahramanlıklar kadar yücedir. Gözlerime inanmıyorum, oğlum, nasıl oldu ki, bu boy-pos ile bu kadar şan-şerefi Alosman'da kazandın?*

Mihrali arif adam idi. Söz altında kalan değildi. O idi ki, dedi:

– *Sultanım! Sineme birkaç hane söz geldi, izin verseniz söyledim”¹.*

Kahramanın Sivas'a yerleşmesi şöyle anlatılır:

“*Muharebe sona erince Sultan, Mihrali'ye ısmarladı ki, kendi Karapapaklarıyla keyfin Alosman'ın neresinde isterse, orada yerleşebilirsiniz. Mihrali yurt kurmak için seçti âşıklar meskeni Sivas vilayetini. Çünkü burası havasına, suyuna göre doğduğu, boya-başa erdiği yerin havasına-suyuna benziyordu”².*

Destandan diğer ilgili parçalar:

“*Reşit Pasa, olayın üzerine fazladan koyup iletti şan şevketli Sultan Abdülhamit Paşa'ya.*

Reşit Paşa'nın öfkesini gören Abdülhamit Pasa dedi:

– *Paşa, bilirsin, Mihrali Bey Alosman'ın yenilmez, büyük kahramanıdır. O, Alosman'da en saygın Karapapak'tır. Bizim memleketin Karapapakları, Sivas vilayetinde, Doğu Anadolu'da yaşayan Müslümanlar onu çok seviyor. Hatta ben de. Mihrali benim azat aslanımdır. Meğer bir yiğidi bana çok mu görürsün?”³*

Destanın nazımsal parçalarında yüce Osmanlı sevdalılığı daha kabarıktır, daha duygusaldır.

Mihrali, memlekette yiğitlik yolunda böyle dua kılır⁴:

*Mihrali'yim, her savaşa dozerim,
Kartal gibi zirvelerde süzerim,
Tanrım yar olursa saflar bozarım,
Halik'ım yardımcım, benle var olsun!⁵*

Mihrali, Muhtar Paşa'ya kalbini böyle açıklar⁶:

*Canımız bir, kanımız bir bilip ben,
Ol sebepten size geldim, efendim.
Rus'u, Ermeni'yi kabul kılmadım,
Sizi bize arka bildim, efendim.*

1 Valehoğlu 2005: 220

2 Valehoğlu 2005: 222

3 Valehoğlu 2005: 228

4 Valehoğlu 2005: 200

5 * dözerim – katlanırım, dayanırım

6 Valehoğlu 2005: 216

Mihrali, silah arkadaşlarına yüz tutarak vecde gelir¹:

*Görmemişler Mihrali'nin tadını,
Çektirim cehennem odunu,
Gâvurlar duysunlar Türk'ün adını,
Şad olsun Osmanlı, derdi kalmasın.*

Sultan II. Abdülhamit ile görüşte Mihrali'nin diliyle söylenen koşmadan²:

*Mihrali'yim Hak yoluna kalandım,
Türk oğluyum, Türk adına dolandım,
Her zaman düşmanı bigâne sandım,
Çoklarını ettim esir, efendim!*

Duvakkapmada Borçalılı âşık şöyle söyler³:

*Öz mahalli Borçalı'dır,
Darvaz'dır mekânı deyim.
Asıl adı Mihrali'dir,
Lakabı bey, hanı deyim.
Dört bir yana seda saldı,
Bir yan Alosman'ı deyim!*

İrdelediğimiz destanda Mihrali Bey gökte kartalı gözünden vuran, Kafkasya'da, Alosman'da mertlikleriyle ad-san kazanıp, yüce sultanlarla, paşalarla oturup duran, Anadolu illerinde saha-sofra açıp meclisler kuran Borçalılı aslan yavrusu, Osmanlı yanlısı Karapapak kartalı diye övülür, ünlü kahramanın savaş meydanlarındaki cesur yiğitlikleri coşkusal koçaklamalarla, koşmalarla, giraylılarla, muhammeslerle vasıf edilir.

“Ağacan ile Güllüzar”

Tasnif eden: Şair Ağacan Cebbaroğlu (1886–1951).

Gürcistan'da yeterince bilinen ve sevilen şair Ağacan, Aran Borçalı'nın Kuşçu, Kaçağan köylerinde yaşamıştır.

Sovyetlerce takip olunarak, Uçrum'a (Sibirya'ya) – Rusya'nın Tomsk vilayetine sürgüne gönderilmiş, orada vefat etmiştir. Şairin karısı onun kemiklerini getirip Kaçağan kabristanında defnettirmiştir.

Şairin şiirleri zemininde “Ağacan'ın Türkiye seferi” âşık söylencesi de yaranmıştır ve Borçalı ozanlarının repertuarlarına girmiştir.

1 Valehoğlu 2005: 218

2 Valehoğlu 2005: 221

3 Valehoğlu 2005: 239

“Ağacan ile Güllüzar” âşık öyküsünün olay örgüsünü şair Ağacan ile Ardahanlı kadın şair Güllüzar arasında şiirleşmeler teşkil eder¹.

Güllüzar adlı eşsiz bir güzel, yeri gelince şiir de yazarmış. Bu kız Şöreyel vilayetinde Ağacan isimli bir şairin yaşadığını duyar.

Mektup yazıp onu atışmaya davet eder:

*Neçe şairleri al eylemişim,
Girince meydana lal eylemişim,
Deryalar üstünden yol eylemişim,
Gark olmak istese, ummana gelsin.*²

Ağacan, Güllüzar Hanım'a “çok çekmez, tezlikle meydana gellem”³ diye cevap yazıp, “o yüze” (Osmanlı'ya) giden kervanla gönderir.

Okuduğu mektebin mollasından şöyle izin alır:

*Molla baba, bir sevdaya düşmüşüm,
Baş götürüp Ardahan'a gederim.
Bir şamun odunun pervanesiyim,
Alışmışım, yana yana gederim.*⁴

Ağacan ile Güllüzar'ın atışmaları meclistikileri kendilerine hayran bırakır.

Güllüzar'ın başkasına nişanlı olduğunu duyan Ağacan, hayır dua verir.

Bunu gören Güllüzar'ın babası Mahmut Efendi, şair Ağacan'a hediyeler vermek ister. Ağacan kendi payını da Güllüzar'ın ayakları altına serip Ardahan vilayetini terk eder.

1 Ağacan 2006: 75; Ağacan 2013: 56–60

2 * neçe – nice; al eylemişim – denemişim; lal eylemişim – susturmuşum

3 * fazla uzun sürmez, tez bir vakitte meydana gelirim

4 * şam – mum; alışmışım – ateşlenmişim

SONUÇ

Gürcistan'daki Türk topluluğunun âşıklık faaliyetlerinin tarihsel gelişim, edebi simalar müstevisinde araştırılması bilimsel-stratejik önemli kanaatlere yol açar. Bu, bir yandan, milli edebiyat hazinemizin, edebiyat bilimi ilmimizin yeni olgularla, mülâhazalarla zenginleştirilmesi, diğer yandan da, komşu, dost ülkede yaşayan yarım milyonluk soydaş topluluğun manevi dünyasının kabarık eşsiz özgümlüklerinin tanıtılması demektir.

Gürcistan'a bağlı Borçalı Türklerinin bu etnik-coğrafi mekânda genetik temizliği, Gürcü toplumuyla bütünleşmesi, bu mekânda edebi miraslığın da olgusal açıdan arkaikliğini (ezelliğini), estetik yetkinliğini (güzelliğini) ve dolayısıyla da bölgesel özgüllüğünü (özelliğini) sağlamıştır, kanaatindeyiz.

Bu ezellik; Gürcistan'da bulunan Türkler arasında sanatın çok öncelerden var oluşunda karşımıza çıkar.

Bu edebi-estetik güzellik; burada edebi geleneklerin perakende olmayıp, sürekli, tam bir kültür düzeni olmasıyla, muhitin edebi ürünlerinin sanatsallığıyla, sanat imgeliliğin tatlılığıyla, dilin temizliği, zenginliğiyle ölçütlesir.

Bu özellik; bu diyarda sanatın, edebi sözün, edebi faaliyetin, edebi sürecin benzersiz teşekkül, tekâmül, gelişim yolu geçtiğiyle şartlanır.

Gürcistan Türkleri arasında saz şiiri gelenekleri hem sayıca hem de nitelikçe zengindir. Bu, âşıkların, saz şairlerinin, edebi örneklerin çokluğuyla, âşık tarzı türlerinin çeşitliliğiyle belirlenir.

Türk hece şiir ölçüsünün temel tipleri olan, Türkün gönül nağmesi hesap edilen mani/bayatı, giraylı, koşma Borçalı şiir geleneklerinde en etken biçimlerdir. Bu etmeni sağlayan unsurlardan önemlisi bu tiplerin saz havalarına (makamlarına) uyumluluğu, sazın simlerindeki köke tabiliğidir.

Ozanlar, saz şairleri hece vezninde ifadeli dilde özgün tezatlar, teşbihler, istiareler, epitetler, mübalağalar uygulamışlar. Onların şiirlerinin ana konusu aşktır, en çok da güzelin methidir.

Nazım biçiminde en çok rûbabî (coşkusal) şiir ve âşık tarzı şiir yayılmıştı. Bu tarzın bilinen temsilcileri Kul Allahkulu, Güller Peri, Üveyler Allahverdi, Mehmed Şindili, Allahverdi Leleoglu, Mirza Mehdi Velizade, Miskin Veli, Molla Kasım, Alhas Hacallı, Miskin Nebi, Ağacan, vb olmuşlar.

(1) Konuya tarihsel-kuramsal, edebi-estetik miyarlarla yaklaşılması, Gürcistan'da Türkçe âşık şiiri geleneklerinin hem yapısal-semiyotik hem de yöntemsel tekâmülü dinamik şekilde gözlemlemeye, bu gelenekleri edebi muhit olgusu olarak nitelendirmeye, muhitin olgun bilimsel-kuramsal düzenini belirlemeye olanak sağlar. Gürcistan'ın Türk edebi genetik fonu ulu çağlardan yüzü beri ozanlığa, ozan kökenli âşıklığa dayalıdır.

Âşık hikâyelerinde Borçalı görünümüleri edebi geleneğin ipuçlarıdır, halk öykülerindeki Tiflis tasavvuru Borçalı–Karayazı mekânını da kapsamıştır.

(2) Gürcistan Türk manevi kültürünün ana unsuru bağlama sazıdır ve bölgenin edebi ab-hayatı hep saz makamlarından, âşık şiirinden ibaret olmuş, bu vesileyle de burada saz sanatı, âşık şiiri tarzı daha geniş lengerleşmiştir. Borçalı'da edebi servetin kıymetli hissesi olan ozan şiirinin teşekkülüne mühim hizmetler göstermiş Kul Allahkulu'nun, Leyli Hanım'ın, Kasım Ağa'nın yaratıcılıklarına saz uyumlu coşkusal vüsat has olmuştu; muhitin sonraki gelişimindeki Zabit'in, Bağır'ın, Sadık'ın edebi mirasları klasik şiir ve ozan şiiri biçimleri vahdeti edebi ekolüne organik bağlanmıştı; Tiflis–Borçalı muhitinin ürünü “Şehriyarname” yapıtı halk edebiyatı temelinde yükselen yazılı edebiyat varisliğine dayanmıştı.

(3) Gürcistan mekânında Türk dilli edebi süreç, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında özellikle etken olmuştur. Bu dönemde, esasen, coşkusal şiirin zenginliği sergilenmişti. Bu zenginleşmeni en önce edebi bireylerin sayıca çokluğu, şiir şekillerinin çevikliği, çeşitliliği, dolgunluğu, ayrı ayrı edebi çevrelerin etkenleşmesi nitelendirmişti. Bu dönemde Borçalı edebi zirvelerine bizzat mikro muhitleriyle seçilmiş Güller Peri, Üveyler Allahverdi, Mehmed Şindili, Allahverdi Leleoglu, Mirza Mehdi Velizade, Alhas Hacallı, Emin Hacallı, Dollu Abuzer, Miskin Nebi, Hasta Namaz, Ağacan yücelmişlerdi. Muhitin ana imcini belirleyen bu sanatkârların yaratıcılıklarında manevi yücelik, yurt sevgisi, gariplik, memleket özlemi, sevginin ulviliği, dönemin sorunlarından, olaylarından şikâyet, aile-geçim görünümüleri yansımıştır. Onların şiir repertuarlarında giraylı, koşma, tecnis, divani, kıfılbent, muamma, harbe-zorba, bayatı, gazel, destan tipleri daha üstün, yaygın mevki kazanmıştı. Saz-söz ab-havası bölgenin Aran (ova) hissesinin, Bağlar hissesinin, Yaylalar hissesinin ve Dağlık hissesinin obalarında, Tiflis'te, Karayazı'da, Karaçöp'te geniş yayılmıştı. Bölgenin halk maneviyatıyla son derece etken ilişkide bulunan saz sanatkârlarının yaratıcılıklarındaki yurt sevdası, mehelli yer isimlerimizin sıkça anılması da bölgesel çizgileri güçlendirmişti.

Bölgede şiirsel süreçlerin tipolojik ölçütleri, Borçalı ozan geleneklerinin dest-hattının, etkisinin Kazah–Borçalı–Ahıska–Akbaba–Kars–Urmu edebi arenasında önemli yer tutmasında, belirli anlamda da üstünlüğü ele almasında sergilenmiştir. Tarihçe ve soy birliği bakımından akraba bölgelerin edebi-âşık gelenekleri de genetik bağlılık müstevisinde gelişmişti, şu şebekenin öncü simaları Karanî, Hasta Hasan, Nuru, Şenlik, Emrah ve başkalarının şiirleri ide-konu, sanatkârlık, imge, dil açılarından çok yakındırlar.

(4) Bu muhitte başka edebi-âşık muhitler için has olmayan nadide bir durumu önemsemekteyiz, burada halk şairleri ya âşıkla bir arada ya da tek başına düğünler, meclisler yönetmişlerdi. Bizce, bu, Borçalı'da âşıkla halk şairinin sanat kökeninin son derece tamlığından, aynılığından doğan alamettir. Ve şiir meclislerinin fonksiyonunu Borçalı diyarında muntazam teşkil olunan destan geceleri, âşık değışme-atışmaları, şairlerin yığınakları üstlenmiştir.

(5) Gürcistan Türk topluluğunun manevi-edebi doğallığının edebi sanat temizliği ve özelliği dominant şekilde ozan coşkulu şiirinin gelişmesinde, il-oba deyimlerinin halk tefekkürüne özgü edebi dil güzelliğini, berraklığını sağlamasında, dille edebi tefekkürün kırılmaz bağlılığındadır. Sanatçıların yaratıcılıklarına imgesellik, edebi tasvir-terennüm, ifade araçlarının zenginliği özgülük arz eder. İşte, bu muhitte vezin, takti, kafiye, mecaz, teşbih, epitet, mübalağa, eğretileme, istiare, tezat, tekrar, vb unsurlar olgunlukla kullanmıştır.

Dolayısıyla, Borçalı sadece coğrafi mekân değil, hem de güçlü edebi-estetik bilgi mekânıdır. Sazdan-sözden mayalanan, saz makamlarına, söz müdriklğine güvenen Gürcistan'daki Karapapaklar arasında bedii-estetik fikrin kaynakları cıalanıp berraklaşan kutsal inançlardan, törenlerden, gelenek-göreneklerden, mitolojik-esatir parçalardan, zengin folklordan, ozan-âşık sanatından beslenmiştir.

Borçalı derken öncelikle saz (bağlama) göz önüne gelir. Bu diyar Türk kültürünün önemli ocağıdır, saz-söz beşliğidir, estetik sözümüzün kaynar pınarıdır. Gürcistan'daki Türkler merhem dinini de, ana dilini de, milli örflerini de, bir sözle, milli özgünlüğünü saf şekilde koruyup barındırırlar.

KAYNAKÇA

- Abuladze, Tsisana 1977; vb, *Kekelidze Elyazmaları Enstitüsü Arap, Türk, Fars el-yazmaları katalogları* (კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არაბულ, თურქულ და სპარსულ ხელნაწერთა კატალოგები), Tiflis
- Abuladze, Tsisana 2004, İluridze, Marine: *Türkçe elyazmaları katalogu* (თურქულენოვანი ხელნაწერთა კატალოგი), Tiflis
- Ağacan 2006, *Deryadır ummandır şair Ağacan*, Bakü
- Ağacan 2013, Şiirler; Ağacan ve Güllüzar, destan, *Qarapapaqlar*, dergi, 68, Tiflis
- Ahundov, Ehliman 1983, (tertipçi), *Azerbaycan âşıkları ve el şairleri*, 1, Elm, Bakü
- Albayrak, Recep 2004, *Toponim teknikleri ve Kafkasya-Borçalı yer adları*, Berikan yayınları, Ankara
- Alieva, Dilara 1981, *Yürek bir dilek bir*, Yazıcı, Bakü
- Alieva, Dilara 1997, Köroğlu'nun yeni varyantı, *Çenlibel*, gazete, 4, Rustavi
- Alieva, Lale 1994, Mehmed'in Şehriyar eseri, *doktora tezi*, Bakü
- Alizade, Hümmet 1930, (tertipçi), *Azerbaycan âşıkları*, 2, Azərneşr, Bakü
- Almemmedli, Semender 2000, *Fahrılı tek ağır ilim var benim*, Nurlan, Bakü
- Alptekin, Ali Berat 1989, *Çıldırli Âşık Şenlik bibliyografyası*, Öztekin, Ankara
- Alyılmaz, Cengiz 2013, Gürcistan'daki Türkler ve Türk eserleri, *Yeni Türkiye*, dergi, 54, Ankara
- Alyılmaz, Semra 2002, Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının (Terekemelerinin) tarihine dair, *Yeni Türkiye*, dergi, 43, Ankara
- Alyılmaz, Semra 2003, *Borçalılı bilim adamı eğitimci şair Valeh Hacılar*, Devran yay, Ankara
- Aslan, Ensar 1975, *Çıldırli Âşık Şenlik*, Sevinç yay, Ankara
- Astrabadî, Mirza Mehdi 1818, تاریخ نادری *Tarih-i Nadir*, kâtip: Muhammed Sadık Bey Yadigâroğlu Tiflisi, *Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü*, D118/10095
- Astrabadî, Mirza Mehdi 1838, انشاء *İnşa*, kâtip: Abbas bin Molla İsmail, Borçalı (Farsça), *Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü arşivi*, B207/1825
- Aşırılı, Mehebbet 2003, vb, *Kürüstü Demircihasanlı*, Nurlan, Bakü
- Aydoğ, Orhan 1998, *Karapapaklar*, İnönü Üniversitesi, Malatya
- Bala, Mirza 1967, Kara-Papak, *İslam Ansiklopedisi*, 6, MEB, İstanbul
- Blaidze, Aslan (1930), (kaynak kişi, Ahalsihe ili Tatanis köyü), *Âşık Garip* (აშულ ყარობი), *Gürcistan Şota Rustaveli Gürcü Edebiyatı Enstitüsü*, 681

- Borçalı, İsa 1926, *Şiirleri*, *Azerbaycan Edebiyat ve İnce Sanat Arşivi*, 527/160
- Borçalı, Şair Nebi 2013, *Sığındım Mevla'ya*, Çıracak, Bakü
- Borçalı, Ziya 1999, *Zabit takallüslü bir şair*, Çaşıoğlu, Bakü
- Caferoğlu, Ahmet 1943, Karapapak-Terekeme uruğu ağzı, *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*, İstanbul
- Caferov, Nizami 1991, *Fuzuli'den Vakıf'a kadar*, Yazıcı, Bakü
- Caferzade, Azize 1983, (tertipçi), *Her budaktan bir yaprak*, Gençlik, Bakü
- Celalî Köroğlu L140, جلالی کوراوغلی *Celalî Köroğlu, Gürcistan Milli Elyazmaları Merkezi arşivi*, L140
- Cönk 168, جنگ Cönk, kâtip Hasan Sadıkov, Tiflis 1892, *Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü arşivi*, A83/526
- Cönk 19, جنگ Cönk, *Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü arşivi*, B1251
- Cönk-beyaz 1914, جنگ بیاض Cönk-beyaz, tertip Ziyeddin Efendiev, Tiflis, *Azerbaycan Edebiyat ve İnce Sanat Arşivi*, 533/63/64; *Monografi yazarının arşiv koleksiyonu*, 3
- Çıldırılı, Âşık Şenlik 2006, *Divanı*, hazırlayanlar: A. Berat Alptekin, M. Nizamettin Coşkun, derleyen: Haydar Çetinkaya, Ankara
- Çobanlı, Müşfik 1994, *Çağdaş Borçalı edebi mektebi*, Azerbaycan, Bakü
- Çobanov, Medet 1979, Şair Allahverdi, *Sovyet Gürcüstanı*, gazete, 143, Tiflis
- Dollu, Ebuzer 1999, *Hayatı, şiirleri*, kaynak kişi Zülfikar Ulaşlı, *Monografi yazarının arşiv koleksiyonu*, 14
- Dündar, Selahattin 2004, Çetinkaya, Haydar, *Terekemeler (Karapapak Türkleri)*, Dündar yayınları, Ankara
- Ebdülrehmanlı, Neriman 1995, (tertipçi), *Karaçöp, tarihi-etnografik-edebi toplu*, Dünya, Bakü
- Efendiev, Ziyeddin 1959, *Zabit hakkında*, elyazması, Tiflis, *Monografi yazarının arşiv koleksiyonu*, 8
- Efendiev, Ziyeddin 1960, *Zabit takallüslü bir şair hakkında*, *Sovyet Gürcüstanı*, gazete, 42, Tiflis
- Emrahoğlu, Arif 1985, Borçalı âşık mektebi, *Sovyet Gürcüstanı*, 60, Tiflis
- Eyvazlı, Kemandar 1985, El şairi Alhas, *Sovyet Gürcüstanı*, gazete, 111, Tiflis
- Fahrallı, Reşid 2001, *Oğuz İli Fahrallı*, Bakü
- Gocaeva, Gülnara 2002, *Gürcistan Azerbaycanlılarının eğitim tarihi*, Global, Tiflis
- Güneş, Bahadır 2013, *Borçalı (Gürcistan) Karapapak ağzı, doktora tezi*, Erzurum
- Hacallı, Alhas 1998, Hacallı, Reşit, *Köklerden budaklara*, Kafkas, Bakü
- Hacıev, Abbas 1980, *Tiflis edebi muhiti*, Yazıcı, Bakü

- Hacılar, Valeh 1992, *Folklorumuzun ufukları*, Yazıcı, Bakü
- Hacılar, Valeh 1996, (tertipçi), *Borçalı folkloru*, Azərneşr, Bakü
- Hacılar, Valeh 2001, *Borçalı Mıhralı Bey tarıhı hakikatlerde*, Tiflis
- Hacılar, Valeh 2005, *Gürcistan'da Türk halk edebiyatı ananeleri*, Seda, Bakü
- Hacılar, Valeh 2011, (tertipçi), *Borçalı Karapapak folkloru*, Nurlan, Bakü
- Hacılı, Asıf 1992, *Garibim bu vatanda*, Gençlik, Bakü
- Hacılı, Asıf 2014, *Ahıskalı Âşık Mehemed Sefili*, Mütercim, Bakü
- Hasta, Hasan 2009, *Hayatı, şiirlerinden seçmeler*, tertip Valeh Hacılar, Tiflis
- Hekimov, Mürsel 1983, *Azərbaycan âşık edebiyatı*, Yazıcı, Bakü
- Hekimov, Mürsel 1986, (derleme), *Halkımızın deyimleri ve duyumlari*, Bakü
- Hesenov, Latif 2010, Borçalı âşık müziği ifacılığı, *Ozan Dünyası*, dergi, 2, Bakü
- Hubanlı, Ferhad 2010, Hak âşığı hak ışığı, *Qarapapaqlar*, dergi, 38, Tiflis
- Hümmet, Rafik 2012, (tertipçi), *Edebi Gürcistan, Son üç yüz yılın edebi salnamesi*, Üniversal, Tiflis
- İbrahimsoy, Ebdüleli 2003, (tertipçi), *Çenlibel*, edebi mecmua, Tiflis
- İdrisi, Habib 1994, *Çoktur Köroğlu'nun yaşı*, Taş Medrese, Erzurum
- İmamverdiev, İlgar 2004, *Azərbaycan âşık ifacılığı sanatının özellikleri*, Bakü
- İsabalıkızı, Tinatin 1999, *Borçalı âşık muhiti*, Elm, Bakü
- İsmailli, Azim 1987, (tertipçi), *Dan Ulduzu*, edebi mecmua, Merani, Tiflis
- İsmailov, Hüseyin 2001, *Gökçe destanları, âşık rivayetleri*, Seda, Bakü
- İsmailzade, Hacı Rizvan 2010, *Gürcistan'da İslam abideleri*, Tiflis
- Kafkasyalı, Ali 2006, Karapapak Türkleri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 48, Erzurum
- Kalafat, Yaşar 2005, Karapapah Türkleri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 49, İstanbul
- Karaçöplü, Âşık Musa 2010, *Musa elden aralanmaz*, Kanun, Bakü
- Kasımlı, Meherrem 2002, Âşık sanatında destancılık, *Qobustan*, 4, Bakü
- Kasımlı, Meherrem 2011, *Ozan-âşık sanatı*, Uğur, Bakü
- Kasımzade, Feyzulla 1996, *19. asır Azərbaycan edebiyatı tarıhı*, Bakü
- Kavkaz 1851, (Кавказъ–Kafkas), gazete, 1, Rusça, Tiflis, *Gürcistan Milli Kütüphanesi sürekli yayınlar arşivi*, 67/09
- Kaya, Doğan 1984, *Bir destan kahramanı Mıhralı Bey*, Sivas
- Kayıpzade, Hüseyin Efendi M133, *Azərbaycan'da meşhur şuaranın aşar mecmuası*, 3, *Azərbaycan Elyazmaları Enstitüsü*, M133/3045
- Kemaloğlu, Mahmud 2005, Derviş, Osman, Karapapak, Şüreddin, *Borçalı âşıkları*, Nurlan, Bakü

- Kemaloğlu, Mahmud 2006, *Karapapaklar lehçesi sözlüğü*, Nurlan, Bakü
- Kemaloğlu, Muhammet 2012, Terekeme-Karapapah Türkleri yerleşim alanları, *TEKE – Türkçe Eğitim, Kültür, Edebiyat Dergisi*, 1–2, Erzurum
- Kırzioğlu, M. Fahrettin 1960, *Âşık Şenlik*, Ankara
- Kırzioğlu, M. Fahrettin 1972, *Borçalı–Kazah uruşunun Kür–Aras boylarındaki 1800 yılına bir bakış*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum
- Kireçli, Abbas 1947, *Borçalı şairleri hakkında*, *Azerbaycan Edebiyat ve İnce Sanat Arşivi*, 527/204; *Borçalı*, dergi, 1, s. 38–41, Bakü 1993
- Korkmaz, Ramazan 2015, *Çıldır folklor ve etnografyası*, Ankara
- Kosalı, Âşık Aslan 2012, (kaynak kişi): *Azerbaycan folkloru külliyyatı*, 30, Destanlar, 20, hazırlayan Elhan Memmedli, Elm ve Tahsil, Bakü
- Kölagirli, Mehmed 1930, *Şiirler*, elyazması, *Monografi yazarının arşiv koleksiyonu*, 16
- Köroğlu 1936, *Köroğlu Gürcistan seferi*, *Azerbaycan Folklor Enstitüsü arşivi*, 490
- Köroğlu 2005, *Köroğlu, Tiflis nüshası*, Seda, Bakü
- Köseoğlu, Nevzat 1993, (proje yöneticisi), *Başlangıcından günümüze Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi*, 2, *Azerbaycan edebiyatı*, KB, Ankara
- Kul Allahkulu 1983, Gitti, *Azerbaycan*, dergi, 3, Bakü
- Kuşçu, Âşık İbrahim 2003, Kuşçu, Âşık Oruç, *Borçalı'nın söz hazinesi*, Bakü
- Leleoglu, Allahverdi 1995, *Şiirler defteri*, elyazması, *Monografi yazarının arşiv koleksiyonu*, 13
- Leleoglu, Allahverdi 2003, *Şiirler*, Bakü
- Makas, Zeynelabidin 1999, Âşık Şenlik'in Borçalı seferi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, Konya
- Mehdi, Behram 1980, Güller Peri, *Sovyet Gürcüstanı*, gazete, 55, Tiflis
- Mehdi, Behram 1982, İsa Borçalı, *Sovyet Gürcüstanı*, gazete, 49, Tiflis
- Mehdi, Behram 1983, Gurbetten Ses, *Sovyet Gürcüstanı*, gazete, 114, Tiflis
- Mehdi, Behram 2001, Ziya Borçalı, *Gürcüstan*, gazete, 12–13, Tiflis
- Mehdieva, Sevil 1991, *Yazılı destanların dili*, Elm, Bakü
- Mehmed 2006, *Şehriyar*, Şerq Qerb, Bakü
- Mehmethanoğlu, Cemal 2011, *Türkiye'de yaşayan Azerbaycan Türkleri*, Azerbaycan Kültür Merkezi, İzmir
- Memmedli, Elhan 1984, Güller Peri ve onun İsmail ile Kızıyeter destanı, *Qobustan*, dergi, 64, Bakü
- Memmedli, Elhan 2013, (derleme), *Borçalı folkloru örnekleri*, 2, Bakü
- Memmedli, Elhan 2014, *Şair Nebi Borçalı, hayatı, sanatı*, Nurlan, Bakü

- Memmedli, Hüseyinkulu 1999, *Dedem Korkut geçen yerdi*, Bakü
- Memmedli, Razım 2000, *Gürcistan'da Azərbaycan matbuatı ve edebi muhit*, Hazar, Bakü
- Memmedli, Şüreddin 1991, *Parçalanmış Borçalı*, Azərneşr, Bakü
- Memmedli, Şüreddin 1996, *Alın yazımız*, Samşoblo, Tiflis
- Memmedli, Şüreddin 2000, *Borçalı edebi muhiti*, Elm, Bakü
- Memmedli, Şüreddin 2003, *Azərbaycan edebiyatının Borçalı kolu*, Tiflis
- Memmedli, Şüreddin 2004, *Borçalı–Ahıska–Kars edebi arenası*, Kalori, Tiflis
- Memmedli, Şüreddin 2006, *Derlemeler*, kaynak kişiler Mehmed Kerimov (Kö-lagir); Yaşa Çıldır (öğretmen, Marneuli); Mollaöyü Emirhan (Karabulak); Şamil Abdullaev (Nazarlı köyü) (Monografi yazarının arşiv koleksiyonu, 18)
- Memmedli, Şüreddin 2009, *Şenlik Baba ve Borçalı*, TuranSAM, 1, Konya
- Memmedli, Şüreddin 2015, Gocaeva, Gülnara, Borçalı'dan Türkiye'ye “kaçkacak” göçleri, *Türksoy'la İpek Yolu*, dergi, İstanbul
- Mert, Osman 2004, Gürcistan Karapapaklarının eğitim tarihine dair, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11/2, Erzurum
- Mişiev, Adil 1987, *Azərbaycan yazarları və Tiflis edebi-içtimai muhiti*, Tiflis
- Mümtaz, Selman 1927, (tertipçi), انل شاعرلى, *El şairleri*, 1, Azərneşr, Bakü
- Mümtaz, Selman 1935, (tertipçi), *El şairleri*, 1, 2, Azərneşr, Bakü
- Mümtaz, Selman 1986, *Azərbaycan edebiyatı kaynakları*, Yazıcı, Bakü
- Ozan Kerimli, Azad 1994, Çıldır âşık mektebi, *Azərbaycan Musikisi*, Bakü
- Ömerli, Vahid 2001, *Karayazı*, Çaşıoğlu, Bakü
- Ömerov, İsmail 1997, Çobanlı, Müşfik, *Borçalı âşıkları*, Tahsil, Bakü
- Papakçı, Zihni 2010, *Terekemeler (Karapapaklar)*, Su yay, İstanbul
- Paşaev, Sednik 1990, *19. asır Azərbaycan âşık yaradıcılığı*, APİ, Bakü
- Refik, Selim 1933, Nigâristanlı Âşık Sadık'ın bir şiiri, *Azərbaycan Yurt Bilgisi*, dergi, 24, Ankara
- Rüstemli, İbadet 1993, Şehriyar destanının müellifi, *Borçalı*, dergi, 1, Bakü
- Rüstemzade, Rüstem 1984, *El kahramanları halk edebiyatında*, Gençlik, Bakü
- Rzaoglu, Muhammed 1920, ايل شعرلى, *El şiirleri*, Tiflis, *Gürcistan Ulusal Müzesi arşivi*, 2472; Monografi yazarının arşiv koleksiyonu, 4
- Rzazade Mehmed Mühəkker 1929, شعرلر دفترى, *Şiirler defteri*, elyazması, Kölagir köyü, Monografi yazarının arşiv koleksiyonu, 6
- Sadaklı, Âşık Mehmed 2007, *Şiirler ve destanlar*, Nurlan, Bakü
- Sadaklı, Âşık Mehmed 2010, Mihrali Bey Destanı, *Qarapapaqlar*, özel sayı, Tiflis

- Sakaoğlu, Saim 2000, Alptekin, Ali Berat, Şimşek Esmâ, *Azerbaycan âşıkları ve halk şairleri antolojisi*, 1, AKM yayınları, Ankara
- Saraçlı, Âşık Hüseyin 1992, *Şiirler, söylemeler*, Yazıcı, Bakü
- Saraçlı, Eflatun 1992, Borçalı edebi muhiti, *Edebiyat Gazeti*, gazete, 7, Bakü
- Sefergil, Namaz 1930, Hancallıoğlu, Ahmed, *Şiirler, Azerbaycan Edebiyat ve İnce Sanat Arşivi*, 527/161
- Seferov, Namaz 1924, Şiirler, *Işık Yol*, gazete, 27, Tiflis, *Gürcistan Milli Kütüphanesi süreli yayın arşivi*, korpüs 5, 255/6/009
- Sefil 1929, *Gürcü kızı*, *Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü arşivi*, XXIV/396
- SMOMPK 1890, (Kafkas'ın yerleşim yerlerinin ve kavimlerinin tasviri için materyaller mecmuası), Tiflis
- Soğanlıklı, Âşık Memmed Bağır 2001, *Repertuar defteri*, kaynak kişi Deryayınur, *Monografi yazarının arşiv koleksiyonu*, 15
- Süleymanov, Âşık Mehmed 1962, (kaynak kişi, Borçalı Taştepe köyü), *Âşık Garip, Azerbaycan Dede Korkut Folklor Enstitüsü arşivi*, 445
- Şamioğlu, Şahbaz 2002, *Borçalı'da edebiyat ve edebi medeni hayat*, Bakü
- Şamil, Ali 2012, Ahıskalı Hasta Hasan ve onun yarattığı âşık mektebi, *Motif Akademik Halk Bilimi Dergisi*, 2, İstanbul
- Şamiloğlu, Muzaffer 1999, *Karapapaklar (Kara Kalpaklar)*, Ankara
- Şehriyarnâme 1829, شهریارنامه *Şehriyarnâme, Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü arşivi*, B2656/4281/10546
- Şenlik 1928, Şiirler, *Tan Yıldızı*, dergi, 4–5, Tiflis, *Gürcistan Milli Kütüphanesi*, korpüs 5, 47
- Şiirler ve şarkılar 1894, Türkçe, Gürcü harfleriyle (ლექსები და სიმღერები, თათრულ ენაზე), *Gürcistan Milli Elyazmaları Merkezi*, S2385, S2519
- Şirazi, Sadi 1842, بوستان *Bostan*, kâtip Süleyman bin Talip, Borçalı Sarvan köyü, *Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü arşivi*, B2037/15210
- Tehleli, Allahverdi 2012, (tertiple), *Tehle çökeği, edebi antoloji*, Kanun, Bakü
- Tehleli, Nevruz 2003, *Dağlar eğil yar görünsün*, Nurlan, Bakü
- Telli saz 1985, Karaçöp, *Sovyet Gürcüstanı*, gazete, 49
- Telli saz 1989, Fahrallı, *Sovyet Gürcüstanı*, gazete, 12, Tiflis
- Telli saz 1998, Kepenekçi, *Gürcistan*, gazete, 37–38, Tiflis
- Telli saz 2003, Şair İsa Borçalı, *Gürcistan*, gazete, 39, Tiflis
- Tiflis eyaleti mufassal defteri 2001, *Borçalı-Kazah, 1728 yılı*, Bakü
- Tiflisi, Muhammed Sadık, گلزار افکار *Efsane-yi Kaza ve Kader*, گلزار افکار *Gülizar-i Efkâr, Gürcistan Milli Elyazmaları Merkezi arşivi*, L41, L49

- Tiflisskiye vedomosti 1830, (Тифлисская ведомости – Tiflis haberleri), gazete, 68, Tiflis, *Gürcistan Milli Kütüphanesi süreli yayınlar arşivi*, 417/09
- Tozlu, Selahettin 2006, Karapapaklar hakkında bazı notlar, *KaraM – Karadeniz Araştırmaları*, dergi, 9, Ankara
- Türkoğlu, İsmail 2001, Karapapaklar, *İslam Ansiklopedisi*, 24, İstanbul
- Türksöy, Seyfullah 2007, Ulu Borçalı ve Karapapaklar, *Turan-SAM*, dergi, 4, Konya
- Vahabzade, Bahtiyar 1982, Borçalı–Başgeçit dağlarında kaynayan çeşme, *Vatan ocağının ısıtı*, Gençlik, Bakü
- Valehoğlu, Fahri 2005, *Karapapaklar ve onların 19. asır harp tarihi*, Seda, Bakü
- Veliev, Hemid 1984, *Azerbaycan folkloru ve edebiyatı Gürcü kaynaklarında*, Yazıcı, Bakü
- Veliev, Kâmil 1980, *Elimizden obamızdan*, Gençlik, Bakü
- Veliev, Kaşem 1991, *Âşık Şenlik'in hayatı, muhiti, yaratıcılığı, doktora tezi*, Bakü
- Yeniaras, Orhan 1994, *Karapapak ve Terekemelerin siyasal ve kültür tarihine giriş*, İstanbul
- Yılmaz, Salih 2007, *Türkiye ve Kafkasya'da yaşayan Karapapak (Terekeme) Türkleri tarihi ve kültürü*, Prizma Press, Ankara
- Yusufli, Yusuf 2011, *Gürcistan Azerbaycanlılarının edebiyat tarihi*, Tiflis
- Zabit Q26, *Koşmalar, Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü arşivi*, Q26/509
- <http://docplayer.biz.tr/10712577-Karapapak-terekeme-turkleri.html> (10.10.2016)
- <http://dogankaya.com> (10.10.2016)
- <http://www.borchali.net> (10.10.2016)
- <http://www.karapapak.com> (10.10.2016)
- <http://www.terekemekarapapakturkleri.com> (10.10.2016)
- <https://az.wikipedia.org/Qarapapaq> (10.10.2016)

EKLER

Gürcistan'da Türkçe âşık şiirinden (1920 öncesi) örnekler

ZABÎT (18.–19. asırlar)

BU YERDE¹

Vahşi gönül yine bizim dağları
Yâd eyleyip karar tutmaz bu yerde.
Bülbül gibi her dem tutar ahu-zar,
Açılıp gonca gül bitmez bu yerde.
 Birce öyle senem yok, naz eylesin,
 Turna gibi hoş hoş avaz eylesin,
 Lâçin gönlüm nece pervaz eylesin,
 Yeşilbaş yok, turna ötmez bu yerde.
Düşmüşüm gurbete, derdim kanan yok,
Perişan odumu hiç de anan yok,
Bir dert bilen hemdem, dilber, canan yok,
Metlebine hiç kes yetmez bu yerde.
 Yâda düşüp bizim yerin dilberi,
 Onlardır peyveste dilin ezberi,
 Gonca umutsuzdur, gül de növberi,
 Bizi de şad-hürrem etmez bu yerde.
Zabît'in yâdına ezelki çağlar
Her zaman ki gelip düşer, kan ağlar,
Sineme çekilip bu çapraz dağlar,
Mahşereten menden gitmez bu yerde.

1 جنگ بیاض (Cönk-beyaz) 1914: 123a

ÜVEYLER ALLAHVERDİ (18.–19. asırlar)

SİNE¹

Seyrana çıkmışsın selmi salatın,
Giymişsin al-yeşil dalda lehsine.
Aşıkâra çıkma, ilden ayıptır,
Bakmaynan yüzüne daldala sine...
Naşı olan hesap bilmez sekseni,
Hayâlinda kırka çeker sekseni,
İhtiyarın eyler, kasıt sekseni,
İster ki, cananla dal-dala sine.
Sormam cananımdan sarı kitabı,
Nişan ver Yasin'e sarı kitabı,
Allahverdi okur sarı kitabı,
Elifi yetirdi dal-dala, sine.

MEHEMMED ŞİNDİLİ (19. asır)

DEMEYİN²

Kabağımdan gelen koşa güzeller,
Bu alçak gönlüme yüce demeyin.
Yüküm lel-gevherdir, sata bilmenim,
Giden bezirgândır, hoca demeyin.
Meylim hey sendedir, men de sanlıyım,
Hoş ihtilatlıyım, şirin canlıyım,
Aslım Gaferli'dir, Mirhasanlı'yım,
Karabulak'lıyım, Saca demeyin.
Gece, gündüz ah, zar oluptur işim,
Gidiptir baharım, geliptir kışım,
Ele bil at vurup, dökülüp dişim,
Yazıktır Mehemed, koca demeyin.

1 ლექსები და სიმღერები – Şiirler ve şarkılar, Türkçe, Gürcü harfleriyle, 1894: 226, 274
2 جنگ بیاض (Cönk-beyaz) 1914: 79a, 105

ALHAS AĞA HACALLI (1817–1917)

GİRAYLI

Kalbi dağlar yetim kalar
Kartal kanat çalmayanda.
Tabip lokman naçar olar
Derde derman bulmayanda.

Gül üstünü har almasın,
Dağ başını kar almasın,
Nece kanın karamlasın
İsteğini almayanda.

Tanrı'dan olsun kömeğim,
Heder gitmesin eneğim,
Haram olsun tuz çöreğim
Ona sadık kalmayanda.

ALLAHVERDİ LELEOĞLU (1850–1960)

HACCA¹

Kaşların mihrabı, gözlerin ala,
Bakışların benzer sunaya, Hacca.
Servdir gametin, gerdanın yüce,
Boyun da tay gelir minaya, Hacca.

Kalkandı kirpiğin al yanak üste,
Gözlerin cellattır, duruptur kasta,
Dürdane dişlerin, dehanın püste,
Leblerin de benzer laleye, Hacca.

Keklik gibi sekip, dönünce yana,
Bir kıya bakışın kast eyler cana
Bu Leleolu'yu ettin divana,
Tuşladın gönlümü belaya, Hacca.

1 Leleolu, Allahverdi: Şiirler Defteri, 1995 (Monografi yazarının arşiv koleksiyonu, 13)

DOLLU ABUZER (1856–1912)

KALACAKTIR

Ay ağalar, ay kazılar,
Dünya kime kalacaktır?
Azizlikle can besledim,
Felek bir gün alacaktır.

Oturmuştum ak otakta,
Keyfim vardır bu damakta,
Altım toprak, üstüm tahta,
İnkâr-münkir gülecektir.

Abuzer der gözüm toktur,
Var-devletten fayda yoktur,
Köprü birdir, kervan çoktur,
Hamı bir bir gelecektir.

MİRZA MEHDİ VELİZADE (1859–1929)

ÜZGÜNDÜR¹

Ay ağalar, bu gün mahşer günüdür,
Ne süredir elim yardan üzgündür.
Günde beş yol görüştüğüm cananı
Görmemişim hayli vakit, yüz gündür.

Hiç olur ki, haber gelip düzelmez,
Tövbe edip, derde deva düzelmez,
Dilek hâsıl olup, metlep düzelmez,
Bir namerdin kapısında üzgündür.

Dert ehliyim, kalanmışım derde men,
Hasta düştüm, şifa bulmam, derde men,
Mensur gibi giriftarım, dert emen,
Hiç demeyin, Mehdi gelip yüz gündür.

1 جنگ بیاض (Cönk-beyaz) 1914: 123

MİSKİN NEBİ (1873–1945)

ALİASKER'İN KIFILBENTİNE AÇMA¹

Altı günde dünya dört cür don giydi,
Ab üstünde eğlendi, berkarar oldu,
Halik-i Hak olup arşın bennası,
Yıldızlar semada yerbeyer oldu.

Pençe yek piyadır mücerrebin meleği,
Onların içinde Cebrail beyi,
İsmi ezam cansız arşın direği,
Çalındı levha kalem, muteber oldu.

Şair Nebi geçmez itikadından,
Hilkati hafızdır gök vüsatından,
Hakkıyla peygamber ahvalatından,
Marifet Allah'tır, bu haber oldu.

MÜHEKKER (1892–1942)

MENİ²

Zamanenin karamatlı günleri
Dehanını açıp çok yutar meni.
Cerh-i felek pergârına götürür,
Herler, kara güne dokudur meni.

Gönül arzu eyler temennasına,
Çatar mı düştüğü ol sevdasına,
Gece-gündüz atıp gam deryasına,
Kanlı felek gene akıtır meni.

Mühekker'im, bedbahtlara men tayım,
Borçalı ilinde tekim, tenhayım,
Kadrimi bilseler, bülbül-şeydayım,
Her gelen gül olar, okutur meni.

1 جنگ بیاض (Cönk-beyaz) 1914: 29

2 Rzazade, Mehemed: شعرلر دفترى (Şiirler defteri), elyazması, Kölagir köyü, 1929

İSA BORÇALI (1902–1987)

İLLERDE, İLLERDE

Bir güzelin elçisiyim,
Sizin illerde, illerde.
Hasretini men çekerim,
Gözüm yollarda, yollarda.
Vurulmuşum men o güle,
İntizarım şirin dile,
Gözleyerim, belki gele,
Yakın yıllarda, yıllarda.
Borçalı'dır bil mahalim,
Hamıya bellidir halim,
Kaçağan'da hoş ahvalim
Vardı dillerde, dillerde.

KÖLAGİRLİ MEHEMMED (20. asır)

BARIŞAK¹

Aziz yarım, niye menden küsüpsün,
Gel bizim bağlara, gezek, barışak.
Akıtıp didemden kanlı gözyaşım,
Al kalemi ele, yazak, barışak.
Yazık Mehemed'i salginen yâda,
Hasretin çekmekten geldim feryada,
Koy Rabb'im yetirsin bizi murada,
Kol kola veriben süzek, barışak...

1 Kölagirli, Mehemed: Şiirler, elyazması, 1930 (Monografi yazarının arşiv koleksiyonu, 16)

SÖZLÜK

(kitaptaki edebi metinler üzere)

- abır – ismet
- açar – anahtar
- Açıkbaş – Batı Gürcistan
- afak – ufuklar
- afitap – güneş ışığı
- ağ – ak, beyaz
- ağazade – soylu
- ağlağan – ağlayan
- Ağlağan – bölgede yayla
- ağrın alım – kurban olayım
- ağyar – gayri, başka, yad
- ahır – son
- ahval – hal, durum
- ahvalat – olay, vaka
- ak – itaatsiz
- akam – akayım
- Akçalı – bölgede yayla
- akdem – önce
- aktar(mak) – ara(mak)
- al – kırmızı
- al eyle(mek) – dene(mek)
- ala – pekiyi
- alatoran – yarı karanlık
- aldat(mak) – kandır(mak)
- allık – alırlz
- alma – elma
- Alosman – yüce Osmanlı
- anrı – o taraf
- apar(mak) – götür(mek)
- ar – namus, hayâ
- aran – ova
- aranı – arayı
- arast et(mek) – süsle(mek)
- arık – zayıf, cılız
- arif – bilgili
- arka – destek
- arkaç – ağıl
- arş – göğün en yüce katı
- arşın – uzunluk ölçüsü
- arvat – avrat, karı
- asıman – gökler, semalar
- asta – yavaş
- aşık – âşık, seven
- aşıyan – yuva, mesken
- ata – baba
- atacan – babacığım
- avamlık – aptallık
- avand – üst taraf
- avlak – av yeri
- avrat kişi – karı koca
- ayanbaayan – açık aydın
- ayaz – ılık soğuk
- ayıl(mak) – uyan(mak)
- ayıp – noksan, utanç
- ayır(mak) – arala(mak)
- ayrı – gayri, başka
- ayyar – hilekâr, kurnaz
- azar – hastalık
- azat olmak – kurtulmak
- azim – büyük, ulu
- azizinem – azizinim
- aznavur – Gürcü beyi
- baba – dede
- bacı – kız kardeş

- baç – zorlu haraç
- bad – rüzgâr
- bade – kadeh, piyale
- bağ – bahçe
- bağban – bağcı, bahçıvan
- bağışla(mak) – affet(mek)
- bağılı – kapalı
- bahtavar – bahtiyar
- bais – sebep
- baki – daimi
- bakmaynan – bakma
- bala – yavru
- balaca – ufak
- bar – ürün
- basefa – sefalı
- basıl(mak) – yenil(mek)
- başatan – başa değin
- Başgeçit – Borçalı'nın yayla kısmı
- bay – ifşa
- bayak – demin
- bayku – baykuş
- bazbent – pehlivan muskası
- beçere – biçare, çaresiz
- bel bağla(mak) – güven(mek)
- beli – evet
- bem – an
- beniz – sıfat, yüz
- benna – bina diken usta
- benövşe – menekşe
- beri – bu taraf
- berkarar – kararlaş(mak)
- bes – peki
- beste – kısa
- beş beter – beş kat fazla
- beyvakit – vakitsiz
- bez – kumaş

- bez(mek) – bık(mak)
- bezirgân – tüccar
- bibi – hala
- biç – sinsî
- biçinci – biçici
- bihayâlık – hayâsızlık
- bimarifetlik – marifetsizlik
- binadan – baştan
- birce – tek bir
- birçek – kadınların saç
- bisabır – sabırsız
- bivefa – vefasız
- boran – fırtına
- Boşşalı – Borçalı (ağızda)
- boylan(mak) – bakıver(mek)
- böl(mek) – bölüştür(mek)
- börk – kalpak
- budak – dal
- buhak – çene altı eti
- bulak – pınar
- burda – burada
- buse – öpücük
- buta/bute – desen; hayalî aşk
- buzov – buzağı
- büsat – tören, şölen
- büzürgzade – soylu
- cahal – erişkin
- canan – sevgili, maşuka
- can-i dilden – içten
- cavan – civan, genç
- cemdek – leş
- cerge – saf
- ceyran – ceylan
- cır-çındır – yıpranmış
- cırılmış – yırtılmış
- cida – mızrak, süngü

- cin bata çık(mak) – kaybol(mak)
- coşuban – coşarak
- cömert – mert
- cüda – ayrı, uzak
- cür – tür
- cüt – çift
- çağırğinen – çağır
- çakçak – çakıldağan (ağız)
- çal – seyrek sakal
- çalışak – çalışalım
- çanak – meca
- çarh – felek
- çar-i fitrat – dört yaratılış
- çarvadar – mal tüccarı
- çat(mak) – ulaşmak
- çatı – ip
- çebrak – çukurlu
- çekillem – çekilirim
- çekme – çizme
- çen – sis
- çerhi – dolambaç
- Çerhi bağları – Tiflis Ortaçala bağları
- çeşm – göz
- çeşmek – gözlük
- çetin – zor
- çıplaklık – giysiler
- çinovnik – memur
- çiskin – sis
- çivin – sinek
- çiyelem – çilek
- çiyin – omuz
- çoban tüteği – çoban neyi
- çok yahşi – pekiyi
- çomak – sopa
- çovğun – kar fırtınası
- çökek – vadi

- çön(mek) – dön(mek)
- çör çöp – çöp
- çörek – ekmek
- çün – çünkü
- dadam – tadayım
- dahma – küme
- dal – arka, dayak
- daldala – gizlice, peş peşe
- dam – çatı
- danende – saygın
- danış(mak) – konuş(mak)
- daraş(mak) – yığıl(mak)
- darlık – zor durum
- davar – koyun kuzu
- day – at yavrusu
- dayak – destek, payanda
- dayan(mak) – katlan(mak), tabla(mak)
- daye – terbiyecisi
- debbele(mek) – sözünden dön(mek)
- debdebe – tantana
- değ(mek) – dokun(mak)
- dehan – ağız
- dehmerle(mek) – çomakla vur(mak)
- dek – değin
- delalet – yol gösterme
- deller – deliller, koçaklar
- dem – an
- derman – ilaç
- deste – takım
- devlet – servet
- devvar – devreden
- deye – alacak, çadır oda
- deyerem – derim
- deyerler – derler
- dığa – Ermeni genci
- dide – göz

- dil hasta-yi bimar – kalp hastası
- dildar – kalp bağışlayan
- dilguşa – gönül açan
- dilşad – kalbi neşeli
- dinar – para birimi
- dinceli – dinlenir
- dirlik – mahsul, ürün
- divan – mahkeme
- divane – vurgun
- doğma – öz, kendi
- dolan(mak) – dolaş(mak)
- don – elbise
- Dona – Gürcistan'da nehir
- dön(mek) – dönüş(mek)
- döne döne – defalarca
- dönende – döndükte
- döysen – değilsin (ağız)
- döz(mak) – katlan(mak)
- duranda – durunca
- dust – dost
- düğü – pirinç
- dür – inci, altın
- düz – düzlük
- düz(mek) – diz(mek)
- Düzeğrem – Karaçöp beldesinde köy
- ebru – bulut
- ecir – karşılık, bedel
- eda – tarz, tavır
- edek – edelim
- efğan – figan, feryat
- efken – atılmış, düşkün
- eğin – beden
- eğlen(mek) – dur(mak)
- eğleş(mek) – otur(mak)
- ehel - yaşlı
- ehli marfet – marifet ehli

- ekil(mek) – reddol(mak)
- ele – öyle
- elkıssa – kıyası
- enam – bağış
- eppek – ekmek
- erköyün – şımarık
- erze – erize, dilekçe
- etginen – et
- evez – bedel
- evlek – aptal (ağız)
- evlik – aile
- evvel – önce
- eyş-işret – keyif, neşe
- ezel – önce
- fağır – fakir, yazık
- feraset – beceri
- fere – piliç
- ferş – halı, kilim
- fes – şapka
- fesil – mevsim
- gada – dert, bela
- gamkâr – gam ehli
- ganim – rakip
- gâp – laf
- gark olmak – batmak
- gars – kar soğuğu (Borçalı ağzı)
- gavır – kabir (Borçalı ağzı)
- gâvur – kâfir
- gavvas – dalgıç, üzgücü
- geda – hizmetçi, köle
- gen – uzak
- gene – yine
- gerçi – eğer
- gerdiş – dönüş, gidişat
- geri yolla(mak) – geri gönder(mek)
- geşeng – çok şık

- geřt – gezi
- geveze – kendini öven
- geyin(mek) – giy(mek)
- gez(mek) – dolaş(mak)
- gıryat – erdem (Borçalı ağzı)
- gidek – gidelim
- gilas – kiraz
- gile – üzüm tanesi
- giley – şikâyet
- giriftar – duçar, müptela
- giyinnik – giyiniriz
- gizir – subay rütbesi
- gizlin – saklı
- govur eyle(mek) – sızıltı
- Gökçe – Ermenistan'da Türk yurdu
- gökçek – iyi görünömlü
- görcek – görönce
- görek – görelim, bakalım
- göresin – acaba
- görgülen – gör ki
- görklü – kutsal
- göy – sebze, göğerti
- göynet(mek) – sızlat(mak)
- gözle(mek) – bekle(mek)
- gubar – üzüntü
- gusse – keder, gam
- guře – köře
- gülizar-i cihan – gül bahçesi cihan
- güllabı – gül suyu
- gülle – kurşun
- güman – ihtimal, řüphe
- gün orta – öğlen
- günbegün – günü günden
- günüz – gündüz
- güvengez – Başgeçit dağlarında ot
- had – sınır

- hal – ben
- hala – teyze
- halça – halı, halıca
- hal-i dilim – gönöl halim
- hallı – benli
- ham – çığ
- Hamam – Tiflis Kükürtlü hamamı
- hambal – hamal
- hamı – herkes
- hamısı – hepsi
- hamiyet – şeref, erdem
- hana – halı tezgâhı
- handan – mutlu
- har – diken
- hara – nere
- harava – at arabası (ağız)
- haray – çağrı, sesleniş
- has – saf
- havadar – himayeci
- hayıf – maalesef
- haykır(mak) – coř(mak)
- hayva – ayva
- hecelet – rezil
- heder – bořa, boş yere
- hele – halen
- helim – yumuřak
- hemdem – arkadaş
- hemiře – hep, her zaman
- hemsaye – komşu
- hercayı – serseri
- hesir – ot kilim
- heter – hata
- hey – hep, her zaman
- heyhat – fakat
- heyme – çadır ev
- hez – kıymetli deri

- hezaren – binlerce
- hırman – harman
- hilal – ay
- himar – eşek
- hiyan – yardımcı
- hoş ülfet – hoş sohbetli
- hub – hoş, çok iyi
- huri – cennet güzeli
- hususen – özellikle
- hündür – yükseklik
- hüner – yiğitlik
- ılkı – at sürüsü
- ibrişim – ipek ipliği
- içek – içelim
- ifa – icra
- ihtilat – sohbet
- ihya – diriltme
- ikbal – baht, talih
- zebun – önemsiz
- illiyet – iller
- imdat – yardım
- inanmaynan – inanma
- incittik – üzdük
- inden – bundan
- indi – şimdi
- intihap et(mek) – seç(mek)
- isfaha – düzenli
- ispişke – kibrit (Rusça)
- isti – ısı, sıcak
- işle(mek) – çalış(mak)
- itkin – vatandan ayrı
- ittihat – birlik, dayanışma
- izhar – açıklama
- kabak – karşı, ön
- kadem – ilk adım
- kâğız – kâğıt, mektup

- Kahet – Gürcistan'ın doğu kısmı
- kahetlik – eksiklik
- kahir – dert
- kaim – muhkem
- kala – kalsın
- kalalar – kalsınlar
- kalan(mak) – bürün(mek)
- kalar – kalır
- kalbi – yüce
- kalım – kalayım
- kalın – yoğun
- kallam – kalırım
- kalvı – kalbi, yüce
- kâm – murat, niyet
- kamçı – kırbaç
- kan(mak) – anla(mak)
- kapık – kuruş
- kaptan – komutan
- kara çal(mak) – kara benze(mek)
- Karacalar – köy ismi
- Karağaç – bölgede yayla
- Karakalkan – Kuzey Kafkas'ta yayla
- karal(mak) – karar(mak)
- karaltı – gölge
- Karayazı – bölgede ilçe (Gardabani)
- kardaş – erkek kardeş
- kargamak – beddua etmek
- karkala(mak) – topla(mak)
- karovul – bekçi
- karpız – karpuz
- kârtof – patates
- kâsıp – fukara, yoksul
- kâş – keşke
- katlama – yağlı börek
- katre – damla
- kayım – kaim, muhkem

- kaymakçıçeği – düğünçiçeği
- kaynar – kaynayan
- Kazah – Azerbaycan'ın batısında ilçe
- keçel – kel
- kehlen – at türü, bakımlı
- kekotu – kekik
- kelle – baş
- kem – az, eksik
- kem baka – eğri baksa
- kenar – kıyı
- kent – köy
- kere yağ – tere yağ
- kesp-i vukuf – vakıf olma
- keşan keşan – çeke çeke
- keyseve – fakir
- kışıl – kışıl
- kışıl – kışıl
- kırk(mak) – tıraş et(mek)
- kıya bakış – yan bakış
- kızıl – altın
- kızılgül – kırmızı gül
- kızılkuş – doğan
- kimsene – kimse
- kisve – kıyafet
- knyaz – Gürcü soylusu
- koca – ihtiyar, yaşlı
- kohum – akraba
- kôl – çalı
- kona – konaydı
- konak – misafir
- korukçu – bekçi
- koşa – çift
- kôtan – saban
- kov(mak) – kovalama(mak)
- köhne – eski
- köks – göğüs

- köynek – gömlek
- kuldurluk – eşkıyalık
- kulluk – hizmet, kamu
- kundak – bebe
- Kurt-Bağdar – bölgede belde
- kurut – yoğurt kurutması
- küçe – sokak
- külah – kalpak, börk
- külek – rüzgâr
- küllük – kül kabı
- kür – şımarık, deli dolu (yerel ağızda)
- Kür – Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan boyunca akan nehir
- lağa koy(mak) – dalga geç(mek)
- lahza – ani bakış
- lal – konuşma engelli
- lale – gelincik
- lavaş – pide
- leb – dudak
- leçek – tülbent
- lel – inci
- lisan – dil, konuşma
- Lök – bölgede dağ, dere
- mader – ana
- mağrip – batı
- mahal – sancak
- mahbup – sevgili, sevimli
- mahfuz – gizli, saklı
- mal – inek
- mana – bana
- manşır – belli
- mar – yılan
- maşın – araba, otomobil
- maşırık – doğu
- mat ol(mak) – duruk(mak)
- mayıl – mail, meyilli

- mehebbet – sevgi, aşk
- memalik – memleket
- men – ben
- mengene – kıskaç
- meral – geyik
- mercan – kadın süsü
- meret kalmış – soka kalmış (ağız)
- meyl – eğilim
- mezellet – zelil
- mezseb – mezhep
- mihman – misafir
- mina – sürahi
- minnet – rica
- mintene – nimtene, atlas
- molla – imam
- motal – tuluk
- mövhumat – gericilik
- muhannet – ihanet eden
- muncuk – boncuk
- muntazır – hazır
- muraz – murat
- muştuluk – müjde
- muzterr – mecbur, çaresiz
- müdem – daim
- müheyye – hazırlık
- münevver – nurlu
- müptela – duçar
- mürüvvet – merhamet
- müşk-i amber – hoş koku
- müşkül – zor
- müştak – şevkli, isteyen
- naçalnik – reis
- naçar – çaresiz
- nadan – cahil
- nahak – haksız
- nakış – desen

- namurat – muratsız
- nan – ekmek
- nanay – ninni
- nanecip – necabetsiz
- narın – asta, yavaş
- nazenin – nazlı, işveli
- nece – nasıl
- necip – ince
- neçe – kaç, nice
- nene – nine
- neva – avaz, ezgi
- nevcavan – civan, genç
- neve – torun
- neyleyim – ne yapayım
- nikap – yüz örtüsü, duvak
- niye – neden
- noola – ne ola, nasıl ola
- nöker – hizmetçi, uşak
- növreste – erişkin
- nöyüs – nefis
- ocak – ateş, aile
- od – ateş
- odurna – odur ya
- oğru – hırsız
- okşat(mak) – benzet(mek)
- okuyanda – okuduğunda
- okuyaram – okurum
- okuyum – okuyayım
- olanda – oldukça
- ollam – olarım
- otak – oda
- oylak – avlak, av yeri
- ölen de – ölünce
- öt(mek) – avazla oku(mak)
- öy – ev (ağızda)
- öyüd – öğüt

- öz – kendi
- özge – başka
- palçık – çamur
- paltar – elbise, giysi
- paralan(mak) – yarı parçalan(mak)
- parayçın – para için
- payız – güz, sonbahar
- penah – sığınak, yardım
- pervane – kelebek
- pervarak – yaprak yaprak
- pervaz – kanat
- pesendide – beğenilmiş
- peşe – meslek
- pillekan – merdiven
- pinhan – gizlin
- pislik – kötülük
- pişvaz – karşılama
- piyman – ahit
- polat – çelik
- postal – ayakkabı
- pul – para
- püste – fıstık
- püş – tezek
- ruhsat – izin
- saba – seher meltemi
- sabah – seher; yarın
- sakit – sakin
- sakla(mak) – koru(mak)
- sancmak – saptamak
- sarı (yön) – taraf, doğru
- sarraf – kadir bilen
- sarsak – aptal
- saye – özellik
- sazak – rüzgâr esintisi
- seda – ün, yankı
- sedef – deniz incisi

- selem – faiz
- selika – düzen
- selleme – sağanak
- selmi-salâtın – sultan
- semir – seda, yankı
- senek – su testisi
- senem – güzel
- seraser – baştanbaşa
- serferaz – başı dik
- sergerden – sefil, serseri
- sermest – keyifli
- sevdalı – seven
- seyragub – düşman
- seyran – gezi
- seyrangah – seyir yeri
- sıdk canla – sadakatle
- sın(mak) – kırıl(mak)
- sinak – denek
- Sınık Köprü – Gürcistan'la Azerbaycan arasında köprü
- siftah – öncelikle
- sim – bağlama teli
- sinni – yaş
- sip – çok
- sirişt et(mek) – yarat(mak)
- sir-sıfat – yüz
- Soğanlık – bölgede köy (Poniçala)
- sona – suna
- sormaram – sormam
- soy(mak) – yağmala(mak)
- soyruk – savurma
- sövdakâr – tüccar
- söyleyim – söyleyelim
- söyüd – söğüt
- surat – yüz
- sübh – sabah

- sübh tezden – seher erken
- sübh-i şam – seher akşam
- sühenver – söz ustası
- sümbül – başak
- sümük – kemik
- sürtüm – sürteyim
- süsen – iris
- şad – mutlu
- şahbaz – çevik
- şam – mum
- şan – şöhret, ün
- şayet – belki
- şebah – benzer
- şecer – ağaç
- şehvet – ihtiras
- şen – neşeli
- şevket – azamet
- şeyird – şakirt, çırak
- şikâr – av
- şimşir – kılıç
- şir – aslan, kaplan
- şirin – tatlı
- şövğ – şua
- şuh – işveli
- taarruz – sataşma
- tağ – karpuz uzantısı
- talan – yağma
- tap(mak) – bul(mak)
- tay – denk, eşit
- taze – yeni
- teher – tavır
- tek – sadece, تنها; gibi
- tek evli – tek haneli
- tekçe – yalnızca
- tekellüm – söyleme
- tekemmül – kâmil

- teki – gibi
- tekne – tandır
- tel – saç
- telaş – endişe
- tele – tuzak
- ten – eşit
- tenbeki – tütün
- tene – küpe
- tenek – üzüm ağacı
- ter – taze, temiz
- tersa – Hristiyan
- tessif – teessüf
- tevakki – rica
- tevehhüm – vahime
- tez – acele, er, hemen
- tıynet – huy, maya
- tifil – çocuk
- Tifliz – ağızda: Tiflis
- tongal – şenlik ateşi
- tovuz – tavus
- tövle – at ahır
- tövrbetövr – türlü
- tuğyan – taşkın
- tulla(mak) – at(mak)
- tumarla(mak) – okşa(mak)
- tuş gel(mek) – rastla(mak)
- tut – dut
- tülü – hilekâr
- tülü et(mek) – doğ(mak)
- Türk'ün yeri – Türkiye
- ud(mak) – yut(mak)
- ulak – eşek
- ulduz – yıldız
- ulu baba – büyük dede
- uralan(mak) – ürünü toplan(mak)
- urvat – üstün nitelik

- usan(mak) – yorul(mak)
- uşak – çocuk
- ülgüç – jilet
- ürek – yürek
- üryan – çıplak
- üşen(mek) – yüklen(mek)
- üyüt(mek) – öğüt(mek)
- vakı – koruyucu, muhafız
- varit ol(mak) – ulaş(mak)
- varlı – zengin
- veçhe – sebep, vesile
- vurruk – vururuz
- yâd – yabancı
- yağı – aygır (at); düşman
- yağış – yağmur
- yağmur – yağış
- yahşi – iyi
- yalli – çalılı
- yalvar(mak) – yakar(mak)
- yaman – çok, fena
- yanak – surat, yüz
- yanaşı – yan yana
- yaran – aziz
- yaraşık – yakışık
- Yastıkar – dağ ismi
- yaşmak – kadın dudak örtüsü
- yay – ok; yaz (mevsim)
- yay(mak) – dağıt(mak)
- yaylak – yayla
- yaz – ilkbahar
- yeğ – iyi

- yek – bir, tek
- yeke – büyük
- yel – rüzgâr
- Yelvuran – Tiflis Senan dağı zirvesi
- yemiş – kavun
- yeri(mek) – yürü(mek)
- yetim – öksüz
- yetişçek – yetişince
- yezne – damat
- yoksul – fakir
- yoldaş – arkadaş
- yolla(mak) – gönder(mek)
- yorga – at yürüyüşü
- yornuk – yorgun
- yu(mak) – yıka(mak)
- zarıncı – üzüntü, üzgünlük
- zay – boş
- zehrimar – yılan zehri
- zemi – tahıl tarlası
- zer – altın
- zerre – az
- zili – büyük halı
- zillet – zelillik, rezalet
- zindan – hapis
- zindegânlık – yaşayış
- zinhar – aman, katiyen
- ziyade – fazla
- ziynet – süs
- zoğal – kızılca
- zülûf – saç
- züryet – evlat

*Bu monografi,
yazarın yürütücülüğünde gerçekleştirilmiş olan
Ardahan Üniversitesi BAP destekli araştırma projesi (2016)
temelinde hazırlanmıştır.*

Kitap, yazarın doğumunun 60. yılına armağandır.

**More
Books!**

yes
I want morebooks!

Buy your books fast and straightforward online - at one of the world's fastest growing online book stores! Environmentally sound due to Print-on-Demand technologies.

Buy your books online at
www.get-morebooks.com

Kaufen Sie Ihre Bücher schnell und unkompliziert online – auf einer der am schnellsten wachsenden Buchhandelsplattformen weltweit!
Dank Print-On-Demand umwelt- und ressourcenschonend produziert.

Bücher schneller online kaufen
www.morebooks.de

OmniScriptum Marketing DEU GmbH
Bahnhofstr. 28
D - 66111 Saarbrücken
Telefax: +49 681 93 81 567-9

info@omniscryptum.com
www.omniscryptum.com

OMNI Scriptum

